

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ORTAÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TARİH EĞİTİMİ BİLİM DALI

DENİZLİ MEKTEB-İ İDADİSİ (1892-1935)

GAMZE NUR ÖKSÜZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. NURİ KÖSTÜKLÜ

Konya-2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Gamze Nur ÖKSÜZ
	Numarası	148308021001
	Ana Bilim Dalı	Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi
	Bilim Dalı	Tarih Eğitimi
	Programı	Tezli Yüksek Lisans
	Tezin Adı	Denizli Mekteb-i İdadisi (1892-1935)

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

02/10/2019
Gamze Nur ÖKSÜZ

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Gamze Nur ÖKSÜZ
	Numarası	148308021001
	Ana Bilim Dalı	Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi
	Bilim Dalı	Tarih Eğitimi
	Programı	Tezli Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ
	Tezin Adı	Denizli Mekteb-i İdadisi (1892-1935)

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Denizli Mekteb-i İdadisi (1892-1935) başlıklı bu çalışma 02/10/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

	Ünvanı Adı Soyadı	İmza
Danışman	Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ	
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Ramazan TOSUN	
Jüri Üyesi	Dr. Öğrt. Üyesi Mustafa ARIKAN	

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Denizli Mekteb-i İdadisi'nin kuruluşundan 1935 yılına değin idare ve öğretmen kadrosuyla birlikte öğrenci durumu, okutulan dersler, öğrencilerin başarıları ve tüm bunların topluma geri yansısıları hakkında bir araştırma yürütülmüştür.

Bir milletin kalkınması ve muasır medeniyetler seviyesine ulaşabilmesi ancak eğitim seviyesinin her geçen gün iyileştirilmesiyle mümkün olabilir. Bu ölçüde sahip olduğumuz eğitim sistemimizin her bir kademesinde büyük rol oynayan okulların geçmişten günümüze sunmuş olduğu hizmetlerin araştırılarak sahip oldukları eksiklikler göz önünde bulundurulmalı ve gelecek yeni kuşağın aynı eksikliklerden ve hatalardan muzdarip olmaması için bugün sahip olduğumuz eğitim kurumlarını iyileştirme noktasında örnek alınması gerekmektedir.

Bu sebeple eğitim tarihine ve eğitimin kademelerini meydana getiren okullara yönelik araştırmaların daha çok artması gerektiğinin kanaati içerisinde yürütmüş olduğumuz bu çalışmanın eğitim tarihine ilişkin küçük bir katkısı olması temennilerim ile araştırmam da bana büyük yardımları dokunan değerli danışmanım Sayın Prof. Dr. Nuri Köstüklü'ye en kalbi duygularıyla teşekkürü bir borç bilirim.

Gamze Nur ÖKSÜZ

02.10.2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Gamze Nur ÖKSÜZ
	Numarası	148308021001
	Ana Bilim Dalı	Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi
	Bilim Dalı	Tarih Eğitimi
	Programı	Tezli Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ
	Tezin Adı	Denizli Mekteb-i İdadisi (1892-1935)

ÖZET

Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde kurulan iptidaiye, rüştiye, idadi gibi kurumlar Osmanlı'nın modernleşme çalışmalarının birer ürünüdür. Bu okulların Osmanlı Devleti'nde bir aydınlanma devri başlatması düşünülerek bu yönde çalışmalar başlatılmıştır. Modern okullar öncelikle merkez vilayetlerde açılmıştır. Taşrada ise 1882-1890 tarihlerinde yaygınlaşmıştır.

Araştırmamızın konusu olan Denizli Mekteb-i İdadisi de modernleşme çalışmalarının bir ürünü olarak Aydın vilayetine bağlı Denizli sancağında 1892 yılında açılmıştır. Başlangıçta eski rüştiye binası içinde açılan idadi için yeni bir bina inşa izni alınmamıştır. Okulun şuan ki binası 1915 yılında inşa edilmeye başlanmış olup daha sonra tadilat ve eklemeler yapılmıştır. İdadinin 1311 ile 1326 yılları arasındaki durumuna ilişkin bilgiler Aydın vilayet sânamelerinden edinilmiştir. Buna göre, okulun ilk ve en uzun süre görev yapan müdürü Ali Rıza Efendi'dir. Okutulan derslerde dönem dönem artış ve azalış olmakla beraber öğretmen sayısı sabit kalmıştır. 1899 senesinde meydana gelen depremden dolayı pek çok okul binası hasar görmüştür. Tadilat ve tamirat sürecinde eğitime öncelik verilmiştir. Bu süreçte ise idadinin öğrenci sayısında azalma yaşanmıştır. 1926 ve 1935 yılları arasında da Denizli İdadisi çevre il ve ilçelerden pek çok öğrenciye eğitim öğretim hizmeti sunmuştur. İdadi bu yıllar içerisinde orta kısım ve lise kısmı olarak hizmet vermeye devam etmiştir. Bu dönem ile ilgili bilgilere Öğrenci Künye Defterlerinden ulaşılmıştır. Bu deftere göre idadiye 1926-1935 yılları arasında 1401 öğrenci kaydolmuştur.

Buradan başarı ile mezun olan öğrencilerden yükseköğrenimini tamamlayıp iş hayatına atılanlar Denizli'nin kalkınmasında önemli katkılar sunmuşlardır. Kendilerinden sonraki yeni kuşağa güzel bir örnek teşkil etmişlerdir.

Anahtar kelimeler: Denizli, modern okullar, iptidaiye, rüştiye, idadi, öğrenci künye defteri, Aydın vilayet sânamesi.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Gamze Nur ÖKSÜZ
	Numarası	148308021001
	Ana Bilim Dalı	Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi
	Bilim Dalı	Tarih Eğitimi
	Programı	Tezli Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ
	Tezin İngilizce Adı	Mekteb-i İdadi of Denizli (1892-1935)

SUMMARY

Institutions such as iptidaiye, rüştiye and idadi, which were established during the Tanzimat and constitutional periods, are the product of Ottoman modernization efforts. These schools started a period of enlightenment in the Ottoman Empire. Modern schools have been opened primarily in the central provinces. It was widespread in the provinces in 1882-1890.

The Denizli Mekteb-i Idadisi, which is the subject of our research, was opened in 1892 in Denizli Sanjak of Aydın province as a product of modernization efforts. Idadi, which was originally opened in the old Rushdie building, could not obtain permission to build a new building. The present building of the school was constructed in 1915 and later renovations and additions were made. Information on idadin's status between 1311 and 1326 was obtained from the Salnames of Aydın vilayet. Accordingly, the first and longest-serving principal of the school is Ali Rıza Efendi. The number of teachers remained constant, although there was an increase and decrease in the courses taught period by period. Many school buildings were damaged by the earthquake in 1899. Training has been given priority during the renovation and repair process. During this period, the number of idadini students decreased. Between 1926 and 1935, Denizli Idadisi provided education and training services to many students from the surrounding provinces and districts. Idadi continued to serve as the middle part and the High School part during these years. Information about this semester was obtained from student imprint books. According to this book, idadiye had 1401 students enrolled between 1926 and 1935.

The students who graduated successfully from this place, who completed their higher education and started their business life, have made significant contributions to the development of Denizli. They set a good example for the next generation after them.

Key words: Denizli, modern schools, iptidaiye, rüştiye, idadi, student imprint book, Aydın vilayet salnamesi

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	iii
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1
1.ARAŞTIRMANIN AMACI, ÖNEMİ VE MUHTEVASI	1
2. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....	2
2.1. Denizli Mektebi İdadisi Arşivi Öğrenci Künye Defterleri	2
2.2. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA).....	2
2.3. Aydın Vilayeti Sâlnâmeleri	3
2.4. Maarif Sâlnâmeleri	3
2.5. Diğer Yayınlar	3
3. DENİZLİ TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ	4
BİRİNCİ BÖLÜM: OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E EĞİTİM-ÖĞRETİME GENEL BİR BAKIŞ	10
1. Tanzimat'a Kadar Osmanlı Devleti'nde Eğitim-Öğretim	10
1.1. Temel Eğitim Kurumu: Sıbyan Mektebi	10
1.2. Medreseler	13
1.3. Enderun Mektebi	17
2. Modernleşme Döneminde Osmanlı Devleti'nde Eğitim- Öğretim	18
2.1. İbtidailer:	19
2.2. Rüştiyeler:	22
2.3. Sultaniler:	24
2.4. İdadiler:	28
İKİNCİ BÖLÜM: DENİZLİ MEKTEB-İ İDADİSİ	34
1. Denizli Mekteb-i İdadisi'nin Kuruluşu	34
2.Mekteb-i İdadi Binası ve Eğitim Araç - Gereçleri	34
3. Denizli İdadisi'nin Yönetimi, Okutulan Dersler ve Eğitim-Öğretim Kadrosu.....	40
3.1. İdadinin Yöneticileri.....	40
3.2. Denizli Mekteb-i İdadisi'nde Okutulan Dersler	42
3.3. Eğitim Öğretim Kadrosu	44
4. Öğretmenlerle İlgili Bazı Değerlendirmeler.....	49
5. Öğrenci Durumu Üzerine Bazı Değerlendirmeler.....	53
6. Denizli İdadisi Mezun Durumuna Dair Bazı Değerlendirmeler.....	62
SONUÇ	64
BİBLİYOGRAFYA	67

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
Bkz	: Bakınız
BOA	: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi
SNMU	: Sâlnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye
SVA	: Sâlnâme-i Vilayet-i Aydın
DH.MKT	: Dâhiliye Nezareti Mektûbi Kalemî
MF.MKT	: Maarif Nezareti Mektûbi Kalemî
ev.	: Çeviren
s.	: Sayfa
Yay.	: Yayınları
E.T	: Erişim Tarihi
C.	: Cilt
S.	: Sayı

GİRİŞ

1.ARAŞTIRMANIN AMACI, ÖNEMİ VE MUHTEVASI

Geçmişten günümüze sosyokültürel değerlerin aktarılmasında, iyi insan, düşünen, yaratıcı-üretici bireyler yetiştirme gibi edimlerini topluma kazandırmada en önemli görev şüphesiz eğitime düşmektedir. Eğitime önem veren toplumların muasır medeniyetler seviyesini yakalama ve kalkınma gibi hedeflere daha yakın oldukları düşünüldüğünde, bugün ileri düzeyde olan toplumların bütçelerinin önemli bir kısmını niçin eğitime ayırdıkları gayet net anlaşılmaktadır. Eğitim gerçekten de toplumların dünya genelindeki yerini belirlemede en etkili unsurdur.

18.yüzyılda Osmanlı Devleti'nde de toplumsal kalkınma ve modern bir devlet oluşturma çabalarının ancak eğitimle gerçekleşebileceği anlaşılmıştı. Tanzimat ile birlikte her alanda Avrupalı devletler statüsüne erişebilmek ve gelişimin önündeki engelleri kaldırmak için eğitim alanında bir takım reformlara gidildi. Medrese ve sıbyan mektepleri gibi klasik eğitim kurumlarının yanında; iptidaiye, rüştiye, idadi, sultani gibi yeni ve modern eğitim kurumları açıldı. Buralarda teknik öğretme ve pratik öğretim yöntemlerine önem verildi. Reformlar taşraya ancak 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin yayınlanmasından sonra ulaşabildi. Taşrada artan okuma-yazma oranı ve sağlanan modern eğitim ile "aydın" olarak nitelendirdiğimiz kesimin oluşmasına zemin hazırlandı. Tanzimat'ın içinden yetişmiş bu aydınların başlattığı Milli Mücadele neticesinde Cumhuriyet kurulduktan sonra da eğitim alanında bazı çalışmalar yapıldı. Türkiye'ye davet edilen yabancı eğitim uzmanlarının görüş ve önerileri dikkate alınarak yeni devletin eğitim politikası oluşturulmaya çalışıldı.

Araştırmada söz konusu edilen kurum Aydın vilayetine bağlı Denizli sancağında bulunan Denizli Mekteb-i İdadisi'dir. Kurumun geçmişten bugüne eğitim-öğretim faaliyetlerine dair müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Bu sebeple Denizli Mekteb-i İdadisi'nin kuruluşundan Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar eğitim ve öğretim faaliyetlerini konu alan araştırmamızın kısmen ilgili alanda bir başlığı dolduracağı kanaatindeyiz.

Araştırmanın birinci bölümünde, Osmanlıdan Cumhuriyet'e eğitimin hangi safhalardan geçtiği, modernleşme çalışmaları ve bunun ülke geneline etkisi gibi konular incelenerek genel bir değerlendirme yapılmıştır. İkinci bölümde, Denizli Mekteb-i İdadisi'nin kuruluşu, öğretmen- öğrenci durumu, okutulan dersler, kullanılan araç-gereçler, tadilat-tamirat çalışmaları gibi konular detaylı bir şekilde incelenmiştir. Ayrıca, Denizli İdadisi'nin mezunlarının durumuna ilişkin tespitler yapılmıştır.

Araştırmamız zaman bakımından idadinin kuruluşu (1892) ile Atatürk Dönemi'nin sonuna kadar olan süreyi içermektedir. Tabii ki bazı yorumlar ve değerlendirmelerde bu zaman diliminin öncesi ve sonrasına da atıflar yapılmıştır.

2. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Araştırmamızın temel kaynaklarını; 1.Denizli Mekteb-i İdadisi Arşivi Öğrenci Künye Defterleri. 2.Başbakanlık Osmanlı Arşivi. 3.Aydın Vilayeti Sâlnâmeleri. 4.Maarif Sâlnâmeleri 5.Diğer Yayınlar olarak tasnif edebiliriz.

2.1. Denizli Mektebi İdadisi Arşivi Öğrenci Künye Defterleri

Araştırmamızın en önemli kaynaklarından ilki Denizli İdadisi bünyesindeki arşivde tutulan Cumhuriyet dönemine ait “künye defteri” adıyla öğrencilerin bilgilerinin kaydedildiği 5 adet öğrenci künye defterleridir. Şuan eğitim-öğretim hayatına devam etmekte olan Denizli Lisesi okul binasının arşivinde dağınık bir halde iken bulduğumuz 1926-1935 yılları arasındaki öğrenci künye defterini inceleyebilme fırsatına eriştik. Bugün okulun tarihi binasının içerisinde iki sınıf müze haline dönüştürülmüş olup bu defterlerin bazıları numune olarak kenarları silikon ile kapatılma suretiyle cam bölmeler içerisinde sergilenmektedir. Dolayısıyla bu numune olarak sergilenen defterlerden bazılarına ulaşma imkanına sahip olmadığımızı, bununla beraber incelemeye müsait 5 adet öğrenci künye defterinde yer alan istatistiki bilgilerin analizlerini yaklaşık değerler üzerinden yapacağımızı belirtmeyi çalışma ahlakı gereği zaruri görmekteyiz.

Ulaşılabildiğimiz en eski kayıt defteri 1927-1928 isimli öğrenci künye defteridir. İnceleme imkanına sahip olduğumuz 5 adet künye defteri, İdadi'nin Cumhuriyet Dönemi'ne ilişkin öğrenci durumu ile ilgili değerlendirmelerde ana kaynak niteliğindedir. Bu defterler; öğrencilerin idadiye hangi kazalardan geldikleri, ailevi durumları, okula giriş yaptıkları tarih ve mezuniyet durumları gibi bilgileri ihtiva etmektedir. Dolayısıyla öğrencilerin genel başarı seviyesi ile birlikte İdadinin çevre bölgelerde ki diğer idadilere göre başarı durumunu takip etme açısından oldukça aydınlatıcı olmuştur.

2.2. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA)

Araştırmamızın temel kaynağını oluşturan kayıt defterlerinden sonra en fazla müracaat ettiğimiz dokümanlar Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı vesikaları olmuştur. Çünkü Denizli İdadisi'nin kuruluşu Osmanlı Dönemi'ne tekabül etmektedir. Dolayısıyla idadinin Osmanlı Dönemi'ndeki durumu ve faaliyetleri hakkındaki bilgiler bu vesikalardan temin edilmiştir. Konumuzla ilgili olarak bu arşivde daha çok Denizli Mekteb-i İdadisi'nin açıldığı tarihten itibaren tamiri, yeni inşa edilecek binanın muhtevası, muallim tayinleri, okutulan dersler, kullanılan araç ve gereçler, diğer masrafların tedariki gibi konuların durulduğu belgelere rastlanmıştır. Bu tür belgeler Maarif Mektubi

Kalemi dosyaları (MF.MKT) tasniflerinde toplanmış bulunmaktadır. Bu tasnifler içerisinde 350 adet belge taranmıştır. Bu arşivden temin edilen bazı önemli belgeler EK’te verilmiştir.

2.3. Aydın Vilayeti Sâlnâmeleri

Denizli İdadisi’nin kuruluş yıllarından Cumhuriyet’e kadar olan dönemde öğretmen, öğrenci sayılarına ilişkin istatistiki verileri elde etmede Aydın vilayet sâlnâmeleri de faydalandığımız önemli kaynaklar arasındadır. Denizli İdadisi’nin isminin ilk geçtiği H.1311/M.1893 tarihli Aydın vilayeti sâlnâmesinden itibaren H. 1326/M.1908 yılına değin 12 adet Aydın vilayet sâlnâmesi incelenmiştir.

2.4. Maarif Sâlnâmeleri

H.1316/M.1898 ile H.1321/M.1903 yılları arasında yayınlanmış 5 adet maarif sâlnâmesi incelenmiştir. İlgili yıllarda Denizli İdadisi’nin ders programı, öğretmen kadrosu, müslim ve gayrimüslim öğrenci sayısı ile hademe sayısına ilişkin bilgilere ulaşılmıştır. Aydın vilayeti sâlnâmeleriyle birlikte bir değerlendirme yapılarak verilerimizi daha fazla netleştirmemize olanak sağlaması bakımından araştırmamız için önem arz eden bir kaynak olmuştur.

2.5. Diğer Yayınlar

Buraya kadar ana hatlarıyla tanıtmaya çalıştığımız kaynakların yanı sıra, şüphesiz Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi eğitim faaliyetleri hakkında bizi aydınlatan mevcut kitap ve makalelerde gözden geçirilmiştir. Bunların içerisinde Prof. Dr. Mithat Aydın’ın Denizli’de Eğitim (Osmanlı Dönemi) eseri, Denizli Mekteb-i İdadisi’nin Osmanlı Dönemi’ne dair kısmında bize ışık tutan önemli bir eser olmuştur. Bunun yanı sıra Denizli’nin genel tarihi ve Osmanlı’da klasik ve modern eğitim sistemi ile ilgili bölümlerde seyahatnameler, ansiklopediler, kitap ve makaleler ile Cumhuriyet Dönemi eğitim konularına değinen eserler incelenmiştir.

3. DENİZLİ TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ

Ege ile İç Anadolu düzlüğünün kavuştuğu yerde bir geçiş alanı şeklinde uzanan Denizli, Anadolu coğrafyasının güneybatısında yer almaktadır. Kuzeyinde Uşak, güneyinde Muğla, batısında Aydın, doğusunda Burdur ve Afyon ile komşudur. Bugün tekstil alanında adını duyurmuş olan Denizli ilinin antik dönemdeki durumuna değinecek olursak Kalkolitik döneme kadar uzanarak Tunç çağını da içine aldığı çok sayıda yerleşmeye ev sahipliği yaptığını görmekteyiz. Bölgenin en eski yerleşim sahası kuzeyindeki Çivril- Beycesultan'dır. Bu bölgede yapılan kazılar neticesinde MÖ 5000- 4000'lere kadar geri giden tarihiyle Denizli ilinin Anadolu'nun en eski kültür ve yerleşim alanlarından biri olduğu ortaya çıkmıştır¹.

Bu tarih aralıklarında bu yörede oturanların tam manasıyla kimliğini saptayamamakla birlikte, MÖ 3000 ile 2000 arasında Hattiler ve MÖ 2000 içinde kurulduktan kısa bir süre sonra Hitit Devleti'ne bağlanan Arzava Krallığına dâhil olabileceği ihtimali kuvvetle muhtemeldir².

Kent, Hitit Devleti'nin MÖ 1100'lerde yıkılışını takip eden yıllarda önce Frigya, daha sonra ise Lidya'nın egemenliğinde varlığını sürdürmüştür. Türklerden hemen önce ise sırasıyla; Pers İmparatorluğu, İskender İmparatorluğu, Selekos Krallığı, Bergama Krallığı, Roma ve Bizans'a ev sahipliği yapmıştır.

Denizli ilinin tarih sahnesine çıktığı yer, bugün bulunduğu alanın 6 kilometre kuzeyinde bulunan bir Frigya kenti, Laodikeia'dır. Helenistik dönem Laodikeia'sı, MÖ 3.yüzyılın ortalarında Seleukos (Suriye) kralı II. Antiokhos tarafından eski eşi kraliçe Laodikeia'ya ithafen kurulmuştur. Antik kentin bulunduğu Lykos Nehri (Çürüksu) ya da Denizli Ovası konum itibarıyla Batı Anadolu'da, İç Ege bölgesinde yer alır. Bölgede ticari hayatının gelişmesi, şehrin Kral Yolu'nun Anadolu'da Sard, Efes ve Milet'e ayrıldığı yerde bulunmasından kaynaklanmaktadır. Zengin yeraltı kaynakları, tarım ürünleri, tekstil ticareti ve bankacılık alanlarındaki gelişimi ile Laodikeia, İmparator Focas zamanında geçirdiği büyük depreme kadar Roma döneminde önemli yerleşim merkezlerinin arasında yerini korumuştur. Depremden sonra önemini kaybetmeye başlayan şehrin halkının bir kısmı hem su kaynakları bakımından elverişli hem de Arap ve Sasani akınlarına karşı güvenli bir bölge olan Salbakos (Babadağ) eteklerine taşınmıştır. Bir kısmı ise Kaleiçi, Bereketli, Hisarköyü ve Asartepe'ye taşınarak buralarda savunma amaçlı kaleler inşa etmişlerdir. Laodikeia topraklarının tamamen terk edilişi, şehre su getiren suyollarının ve su deposunun zarar görmesi sonucu gerçekleşmiştir³.

¹ Mithat Aydın, *Denizli'de Eğitim Osmanlı Dönemi*, Denizli, 2014, s.12.

² Tuncer Baykara, *Selçuklular ve Beylikler Çağında Denizli 1070- 1520*, İstanbul, 2007,s.29.

³ Celal Şimşek, *Laodikeia (Laodikeia ad Lycum)*, İstanbul 2007, s.43-55; Aydın, *a.g.e.*, s.13.

MÖ 2. yüzyıla gelindiğinde Denizli'de başka bir ticaret merkezinin önem kazandığını görmekteyiz. Burası Hierapolis kenti idi. Lycus vadisinde Bergama Kralı II. Eumenes tarafından MÖ 190 yılında kurulmuştur. Takip eden yıllarda inşa edilen pek çok mabet ile burası dini açıdan da önemli bir hüviyet kazanmıştır. Öyle ki 12 havariden Aziz Fh Phillip'in Hierapolis'teki ölümü, bölgenin Hristiyanlık için dini bir merkez olmasına kadar ilerlemesine sebep olmuştur⁴.

Denizli'nin Doğu Roma hâkimiyetinde olduğu dönemlerde büyük değişimler meydana geldi. Batıya yönelen büyük ticaret yollarının canlılığını kaybetmesi bu güzergâhtaki şehirlerin küçülmesine sebep olmuştur. Denizli de bundan nasibini almış ve eski canlılığını kaybetmiştir. Savunması güçlü ve sarp yerlerin önem kazanması ile beraber idare Merkezi Laodikeia'dan Kolossai (Honaz)'a taşınmıştır. Honaz'ın idare Merkezi oluşu ile birlikte buraya ulaşan yollardaki ticari canlılık da artmıştır. Türkler geldiğinde Denizli Topraklarında kalabalık olmayan bir nüfus yaşıyordu. Öyle ki yalnızca altı kalede yerleşme gözlemleniyordu. Bunlar; Eumenia (Şeyhlü), Khonae (Honaz), Hierapolis (Pamuk-kale), Laodikeia (Lâdik), Attaouda (İpsilihisar) ve Tabae (Tavas-Kale)'dir. Denizli'nin Türklerden önce ki bu yerleşmeleri ile ilgili çalışmalar halen devam etmektedir⁵. Denizli'deki ilk Türk varlığı 1070 senesine rastlamaktadır. Malazgirt Meydan muharebesinden bir yıl önce Yıva Oğuz Beyi Erbasgan-oğlu Selçuklu sultanı AlpArslan'a karşı Bizans'a sığınmıştır. Sultan Alparslan Erbasgan'ı yakalaması için peşinden Afşin Beyi göndermiştir. Afşin Bey de Anadolu'yu baştanbaşa geçerek Honaz'ı aldıktan sonra Laodikeia'yı yağmalayarak Adalar Denizi'ne kadar ilerlemiştir. Bu akın Yıva Oğuz Beyi'ni yakalama amaçlı olduğu için geçici bir mahiyettedir⁶. İşte Türklerin Denizli topraklarına ilk münasebeti bu şekilde cereyan etmiştir.

Batı Anadolu ve Denizli'nin Türk hâkimiyetine geçme hususu ise 9-13.yüzyıllar arasında önceleri keşif amaçlı kendini gösteren, kısa zaman sonra kitleler halinde yerleşmeyi hedefleyen iskân hareketleri şeklinde gelişen tüm Anadolu'nun fethi açılması çerçevesinde gerçekleşmiştir⁷. 1071 yılında Malazgirt Meydan Savaşı'nı müteakiben Selçuklu komutanları Anadolu'daki fetihlerine hız kazandırmıştır. İşte Denizli ve çevresi de Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın kumandanları tarafından ele geçirilmiştir. Böylece ilk defa 20 yıl kadar Denizli ili Türk hâkimiyetinde kalmıştır⁸.

Politik başarıları ile bilinen Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos, Türklerin Anadolu'daki faaliyetlerinden endişelenerek Papa'dan yardım istemiştir. Bizans'a yardım adı altında Doğu topraklarını ve Kudüs'ü ele geçirme hedefi olan Papa, Bizans'ın teklifini kabul ederek haçlı ordusunun hazırlanmasına öncülük etmiştir. 1097'deki haçlı saldırısı sırasında Çakabey'in ölümü ve I.

⁴ Aydın, aynı yer.

⁵ Baykara, a.g.e, s.31-33.

⁶ A.g.e, s.35.

⁷ Turan Gökçe, XVI ve XVII. Yüzyıllarda Lazıkıyye (Denizli) Kazası, Ankara 2000, s.26.

⁸ İlk fethi gerçekleştiren komutanların kimler olduğu bilinmemekle beraber sonradan İzmir ve civarına hükmedecek olan Çaka Bey ile de ilişkili olabilecekleri muhtemeldir. Baykara, a.g.e, s.36.

Kılıçarslan'ın zor durumda kalması üzerine Bizans, komutan Yuannis Dukas'ı Denizli'yi geri alabilmek için görevlendirdi. Yuannis İzmir, Efes, Sardes, Alaşehir, Laodikeia, Honaz, Çardak ve Homa taraflarının tamamını ele geçirmiştir⁹.

Ancak Denizli Bizans'ın elinde kısa bir süre kalmıştır Nitekim devam eden yıllarda başka Haçlı Seferleri de olmuş ancak Kılıçarslan haçlıların Anadolu'yu geçmelerine müsaade etmemiştir. 1102 yıllarında buraları yeniden fethetmiştir. Denizli ili bu şekilde birkaç defa Selçuklular ile Bizans arasında el değiştirdikten sonra nihai olarak 1206- 1207 yıllarında Selçuklular tarafından fethedilmiştir. Özellikle 1147 Kazıkbeli zaferi ve 1176 Miryokefalon zaferi bu topraklarda gerçekleşmiş ve sadece Denizli'nin değil tüm Anadolu'daki Selçuklu hâkimiyetini pekiştirmiştir¹⁰.

Selçuklular bölgeyi ele geçirdikten sonra Laodikeia'ya Lâdik demişler ve burayı imar ederek tekrar yerleşmek yerine bugünkü Denizli şehrinin bulunduğu alana yerleşmeyi uygun görmüşlerdir. Mühim ve kanlı savaşlara sahne olan kent zamanla Selçuklunun uygarlık merkezi olmuştur. Aynı zamanda kent, 13. yüzyılda Moğolların önünden kaçarak Anadolu'ya gelen yoğun Türk göçü neticesinde doğudan gelen Türkmen aileler için bereketli bir yerleşim sahası olmuştur. Bölgede Türkmenlerin gelişi ile beraber Türk nüfus yoğunlaşmıştır. 1243 senesinde vuku bulan Kösedâğ Savaşı'nın ardından zayıflayan Selçuklu otoritesi neticesinde Denizli'yi de içine alan sahada Türk beylikleri baskın konuma erişmişlerdir. Bundan sonra Denizli'nin beylikler dönemine kısaca değinmek yerinde olacaktır¹¹.

13.yüzyılın son yarısında burası Selçuklu veziri Sahip Ata'nın oğullarına iktâ olarak verildi. Ancak Anadolu Selçuklu Devleti zayıfladığı dönemde Germiyanogulları'nın gücü artmaktaydı ve fırsat buldukça Lâdik ve Honaz bölgesini elde etmek istemişlerdir. 1276 yılına gelindiğinde Denizli,

⁹ Aynı yer.

¹⁰ Baykara, *a.g.e.*, s.36; Aydın, *a.g.e.*, s.14. Fransa kralı VII. Louis'in kumandasındaki Haçlı ordusu Boğaziçi geçmiş, Deniz kıyısından yürüyerek, 1147 senesi sonlarında Efesos'a gelmişti. Ordu daha sonra Menderes nehri boyunca doğuya doğru yürüyüşe devam etti. Bu ordudan İznik'e ayrılan ve aynı yolu takip eden daha çok Almanlardan mürekkep bir Haçlı öncü kuvveti 1147 senesinin sonlarında Kazıkbeli'nde yok edilmişti. Aynı kader aynı geçitte Louis'in kumandasındaki Haçlı ordusunu da bulmuştur. Haçlılar "Kazıkbeli Savaşı" olarak niteleyebileceğimiz bu savaşta ağır kayıplar vererek mağlup olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz., Baykara, *a.g.e.*, s.38-50. Baykara'nın a.g.einde Miryakefalon Savaşı hakkında şu bilgiler yer almaktadır: II.Haçlı seferi yıllarında II.Kılıçarslan ile barış seneleri zarfında durumunu ve ordusunu kuvvetlendiren Manuel Komnenos nihayet Selçuklulara karşı hasmane bir vaziyet aldı. Çünkü ordusu bir hayli güçlenmiş bulunuyordu. Manuel Komnenos 1176 yazı sonlarında Türkleri Orta Anadolu'dan sürüp çıkarmak amacıyla büyük bir ordu ile Alaşehir yolundan Laodikeia'ya geldi. Buradan da Honas, Kelaneia ve Lampis yoluyla Homa'ya ve nihayet Selçuklu ordusunun tuttuğu Miryakefalon geçidine ulaştı. 17Eylül 1176 günü cereyan eden savaşı Selçuklu ordusu kazanmıştır. Böylece Bizans'ın Türkleri batı ve Orta Anadolu'dan atmak teşebbüsü tamamen kırılmış oldu. Ayrıntılı bilgi için bkz., Baykara, *a.g.e.*, s.51-55. Ayrıca Miryakefalon Savaşı'nın yaşandığı yer hakkında farklı görüşler mevcuttur. 8-9 Mayıs 2017'de Ankara'da Türk Tarih Kurumu Konferans salonlarında gerçekleştirilen "Miryakefalon Savaşı'nın Yeri Çalıştayı"nda, öne sürülen yerlerdeki kazı ve yüzey çalışmalarının devam ettirilmesi hususundaki işbirliği ile birlikte savaşın yeri hakkında, Eğirdir Gölü ve çevresi, Kûffî Çayı, Düzbel Mevkii, Karamık Beli ve Bağrsak Boğazi'nde yaşanmış olduğuna dair görüşler öne sürülmüştür.

¹¹ Aydın, *a.g.e.*, s.14; Fahri Akçakoca Akça, *Küçük Denizli Tarihi (Yunanlılardan, Osmanlılara-1434 M.832 H.- Kadar)*, Denizli 1945, s.18-19; Halil İnalçık bu devre ait kaynakların mübalağalı olmakla birlikte verdikleri yüksek rakamlardan bahsederek: 1274 veya 1286'da İbn Said, Tonguzlu-Denizli bölgesinde 200.000 çadır, Kastamonu bölgesinde 100.000 çadır ve Kütahya bölgesinde 30.000 çadır halkı bulunduğunu kayıt etmektedir. El- Ömeri ise 1330 senelerinde batıdaki Türkmen Beylerinin kuvvetlerinin yarım milyon üzerinde olduğunu tahmin etmektedir. Bu da 13. yüzyılda batı dağ eşiği bölgesinde Türkmen nüfusun yoğunlaştığını doğrular niteliktedir. Bkz., Halil İnalçık, "Türkler (Osmanlılar)", *İslam Ansiklopedisi*, C. XII/ II, İstanbul,1988, s.287.

Germiyanoğulları'nın yönetimine geçerek aynı aileden Ali Bey'in yönetimine verildi ve daha sonraları bu ikisi arasında mücadele sahası haline gelmiştir. Son olarak 1289 yılında Germiyanoğulları tarafından ele geçirilip, Germiyanoğlu Ali Bey'in oğlu İnanç Bey'e verilmiştir. 1390 yılındaki Osmanlı egemenliğine kadar İnançoğulları denetiminde bulunan şehrin beylikler tarihi yaklaşık bir buçuk asır sürmüştür. Tarihte Lâdik (Denizli) Beyleri olarak anılan beyler Germiyanoğlu ailesinden Ali Bey ailesinden gelmektedir¹².

14.yüzyıla gelindiğinde dönemin en ünlü seyyahı kabul edilen İbn Battuta şehir hakkında önemli bilgiler vermektedir. İbn Battuta 1332 yılının Ramazan ayında şehre gelmiş burayı bölgenin en büyük, en güzel şehirlerinden biri olarak nitelendirmiştir. Cuma namazlarının kılındığı 7 büyük cami, bağ ve bahçeleri, memba suları, düzenli akan çayları, şirin çarşıların varlığından söz etmiştir. Diğer taraftan burada yöre pamuğunun kaliteli ve iyi eğrilmesi neticesinde uzun süre dayanabilen ve "dünyada eşi benzeri olmayan" şeklinde tanımladığı meşhur altın işlemeli pamuk elbiselerin dokunduğundan bahseder. Elbette ki bu kumaşlar yörenin adıyla yani Lâdikî ya da Dûngûzlî* şeklinde tanınmıştır. İbn Battuta gezisi esnasında şehrin ileri gelenleri de dâhil olmak üzere yöre halkının misafirperverliği ve cömertliğinden bahsetmiştir. Daha şehre henüz girdikleri esnada Ahi Sinan ve Ahi Tûman 'ın gençleri kendilerini misafir etme isteği üzerine kavgaya tutuşmuşlar, İbn Battuta ise bunun üzerine "gösterdikleri misafirperverliğe şaşmamak mümkün değil" diyerek hayretini dile getirmiştir. Buradaki ahi beylerinden bahsetmesi Anadolu'ya hâkim olan Ahi örgütlenmesinin Denizli'de de var olduğunu göstermektedir. Şehri idare eden İnanç Bey'in konuğu olarak bir süre daha Denizli'de kalmıştır. İbn Battuta, Anadolu'daki tüm Türk beylerinin; yolculara ilgi göstermek, onlarla tatlı dilli konuşmak, ufak-tefek hediyeler vermek gibi adetlerinin bulunduğu bahisle İnanç Bey'in misafirperverliğine atıfta bulunmuştur. Ramazan Bayramı'nı Denizli'de karşılayan İbn Battuta daha sonra Tavas ve Muğla şehrine doğru seyahatine devam etmiştir¹³.

Denizli şehir olarak Osmanlı hâkimiyetine 1391 yılında girmiştir. Gayesi Anadolu'daki Türk siyasi birliğini sağlamak olan Yıldırım Bayezid 1390 yılında çıktığı, Anadolu beyliklerini kendisine bağladığı seferde Denizli'ye de uğramış, Germiyanoğulları'nın diğer toprakları gibi burasını da Osmanlı topraklarına katmıştır¹⁴.

¹²Besim Darkot, "Denizli", *İslam Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul, 1988, s.529; Akça, *a.g.e.*, s.36; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 2011, s.56; Aydın, *a.g.e.*, s.15.

¹³ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Çev: A. Sait Aykut, İstanbul 2017, s.279-281. *İbn Battuta Denizli'nin eski adının Donğuzla olduğundan bahsetmiştir. Bu kelime "domuzlu yer" manasındadır. O devirde bu hayvanın çok olmasından kaynaklı olabilir. 17. Yüzyıl seyyahı Evliya Çelebi ise buranın etrafının irili ufaklı pek çok göl ile çevrili olmasından ötürü Denizli isminin verildiğini belirtmiştir. Ayrıca İbn Battuta'nın gezisinde bahsettiği Ahi Tuman ve Ahi Sinan Beyleri'nin tekkesinden 17.Yüzyılda şehri ziyaret eden Evliya Çelebi; "Ak Sinan Sultan ve Ahi Duman Baba Tekkeleri" şeklinde söz etmiştir.

¹⁴ Baykara, *a.g.e.*, s.99. Baykara'nın Neşri I'den naklettiği bilgilere göre; Denizli şehri Osmanlı idaresine ilk olarak 1391 senesinde girmiştir ancak Vilayetin güneydoğusunda bulunan Hamid-oğullarına ait topraklar, daha önceleri Osmanlı idaresine geçmiş olmalıdır. Nitekim daha babası sağken Yıldırım Bayezid'in Kütahya ve Hamid ili sancaklarının hassına sahip olduğu, yani oraların vergi gelirini yediği kaydediliyor. Bkz., Baykara, *aynı yer*.

1402 yılında meydana gelen Ankara Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin mağlup oluşu ardından Timur, Denizli şehrini eski sahipleri Germiyanogulları'na geri vermiştir. Böylece Denizli'nin Osmanlı hâkimiyeti 12 yıldan sonra sona ermiş oldu. 1429'da ise kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine geçtiği kaydedilmiştir. Osmanlılar buraya hâkim olduktan sonra hemen imar faaliyetlerine başlamıştır. Şehir Batı Anadolu bölgesinde sınai ve ticari gelişimini devam ettirmiştir. Anadolu'da bir liva merkezi olarak varlığını sürdüren Denizli, 17.yy.da Kütahya sancağına bağlı bir kaza haline gelmiştir¹⁵.

Aynı yüzyıl içerisinde şehri ziyaret eden Evliya Çelebi, seyahatnamesinde; şehrin etrafı pek çok göllerle çevrili olduğu için Denizli ismiyle adlandırıldığını yoksa denizden doğuya doğru dört günlük yol mesafesinde olduğunu belirtmiştir. O tarihte Kütahya sancağına bağlı olduğunu ancak eski dönemlerde başka bir liva olduğundan bahseder. Denizli şehri kazası 300 payesi ile âli kaza derecesinde olup şeyhülislamı, nakibüleşrafi, kethüdarı, yeniçeri serdari, kale muhafızı, neferleri, şehir subaşısı, ayan ve eşrafi vardır. Denizli kalesi haricinde 44 mahalle vardır ki bunlar bağ ve bahçeler içinde 3600 ev barındırır. 57 mihrabı(cami)vardır. Kale cami, Yeni cami, Kurşunlu cami, Ulu cami, Tabaklar cami, Çömlekçiler cami büyük camiler arasındadır. Bundan başka 37 mescidi, 7 medresesi, 7 sıbyan mektebi, 1 Darülhadis, 6 hamamı bulunmaktadır. En meşhurları ulu cami önündeki Ahi duman Baba Tekkesi, Ak Sinan Sultan Tekkesi, Kara Oğlan Baba Tekkesi ve Cem Baba Sultan Tekkesi olmak üzere 11 adet tekkesi vardır. Şehir ticaretinin hareketlendiği yer kale içidir. Şehir kalesinden bahsederken Evliya Çelebi buranın önce Kayser-i Rum binası yani Romalılar tarafından inşa edilen dört kapılı taş bina olduğunu daha sonra Selçuklu sultanı I.Keykavus döneminde fethedilip Osmanlılara II.Murad zamanında geçtiğini belirtmektedir. Ticari hayatının nabzının atmasına vesile olan ve içindeki dükkânların çokluğundan bahseden Evliya Çelebi, kalenin her gece 50 bin silahlı bekçi tarafından korunduğunu da belirtmek suretiyle 17.yüzyılın Denizli'si hakkında oldukça önemli bilgiler edinmemizi sağlamıştır¹⁶.

17.yy.ın ortası ve 18.yy.ın ikinci yarısında (1703 ve 1717 yılları) meydana gelen depremler Denizli'nin sosyal ve iktisadi hayatına ağır bir darbe vurmuştur. Binlerce kişinin ölümünün yanında hanlar, hamamlar, okullar, dükkânlar da büyük hasar görmüştür. Tanzimat döneminde ise Denizli, Valide Sultan Hassı statüsünde olup 1842 yılı düzenlemeleri ile eyalet merkezi Aydın'a bağlı bir kaymakamlık olarak idare olunmuştur. 1842-1867 yılları arasında Denizli Sancağına Buldan, Sarayköy ve Honaz dışında Eşme, Serge, Selendi, Göküyük ve Güney gibi kazalar bağlanmıştır. 1867 Vilayet Nizamnamesi'nin ilanına kadar da Aydın eyaletine bağlı bir sancak olarak kalmıştır. Vilayet Nizamnamesi ile Aydın, eyaletten vilayet statüsüne yükselirken Denizli, Menteşe sancağına bağlı bir

¹⁵ Aydın, *a.g.e.*, s. 16. Denizli, Osmanlı idaresine geçtikten sonra, çok açık olmamakla birlikte XV. Yüzyıl sonlarında ayrı bir sancak haline de sokulmuş idi. Bazı kaynaklarda "vilayet" veya bir "kaza" oldu zikrediliyorsa da, burası öteki sancaklarla aynı düzeyde kaydedilmektedir. II. Bayezid'in şehzadelerinden Alemşah'ın burada bulunması burasının, küçük de olsa bir şehzade sancağı olabileceğini göstermektedir. Ancak 1510'lardan sonra bu özelliği kalmayacaktır. Bkz., Baykara, *a.g.e.*, s.102.

¹⁶ Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, C.IX, Hazırlayanlar; Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, İstanbul 2005, s.95.

kaza statüsüne indirilmiştir. Bu tarihe kadar kaza statüsünde olan Sarayköy, Buldan ve Honaz da Denizli'ye bağlı nahiyeler haline getirilmiştir¹⁷.

1855 yılında başlayan belediyeçilik çalışmaları 1870'lerde mühim bir noktaya gelmiştir. 1871 yılında yayımlanan Vilayet Nizamnamesi gereği olarak kurulan Denizli Belediyesi taşrada kurulan ilk belediyeler arasında yerini almıştır. 1883 yılında yayımlanan Padişah iradesi ile de Denizli yeniden sancak merkezliğine yükseltilerek Tavas, Buldan ve Saray kazaları sancağa bağlanmıştır¹⁸.

Şehirdeki mekânsal ve sosyokültürel değişimde, beledi hizmetlerin rolü yadsınamaz bir gerçektir. Geçmişte pek çok devlete ve millete tüm kaynaklarıyla hizmet eden Denizli şehri geçirdiği büyük afetlerin izlerini üretken, çalışkan ve yeniliğe daima açık olan insanının yardımıyla üzerinden atarak bugün Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bir ili olarak sosyal, kültürel, ekonomik bağlamda bölgesinin gelişen kentlerinden biri haline gelmiştir¹⁹.

¹⁷ Aydın, *a.g.e.*, s.17-18.

¹⁸ Aydın, *a.g.e.*, s.19-20.

¹⁹ *A.g.e.*, s.18-19.

BİRİNCİ BÖLÜM: OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E EĞİTİM-ÖĞRETİME GENEL BİR BAKIŞ

1. Tanzimat'a Kadar Osmanlı Devleti'nde Eğitim-Öğretim

Bir eğitim yuvası olarak ortaya çıkan okulların tarihi, insanlığın uzun geçmişine göre fazla eski değildir. Okulların ortaya çıkışından evvel “kuşaktan kuşağa aktarılan yaşama biçimleri” olarak nitelendirilen kültürün bahsi geçen aktarım durumunu din, sözlü edebiyat, gelenek-görenekler, toplumun siyasi ve ekonomik yapısı, aile vb. unsurlar üstlenmiştir. Okullar bu yaşam biçimlerinin içine sonradan katılmış, ona göre şekil almış, hem etkilenmiş hem de etkisi altına almıştır²⁰.

Osmanlı Devleti'nde “okul eğitimi” kavramından söz edecek olursak toplumun tüm kesimlerine tamamen yayılmadığını belirtmemiz gerekir. Yani sadece köylerde değil, büyük şehir ve kasabalarda da çocukların çoğu eğitimden yoksun kalmıştır. Okuma imkânını bulan çocuklar dışında kalanları ise gelenek-görenekler, dini tarikatlar, esnaf teşkilatları ve aile gibi unsurlar yaşayan kültüre alışmalarını sağlayarak geleceğe hazırlamıştır. Var olan eğitim kuruları reform hareketleri ile yenilenmeden önce Osmanlı Devleti'nde üç çeşit okulun varlığından söz edebiliriz: Temel eğitimin verildiği sıbyan mektepleri, yüksek tahsilin yapıldığı medreseler ve devletin resmi okulu enderun mektepleri²¹.

1.1. Temel Eğitim Kurumu: Sıbyan Mektebi

Selçuklular ve diğer İslam ülkelerindeki mektep, küttap denilen ilköğretim düzeyindeki okulların Osmanlı Devleti'nde adı sıbyan mektepleridir. Çocuklara ilk eğitim ve öğretimin verildiği bu okullar hemen hemen her mahallede ve köyde mevcut olup çok defa camilere bitişik olarak yapıldığı için halk arasında “taş mektep” veya “mahalle mektebi” de denilirdi. Bu okulları devlet adamları ya da varlıklı kişiler vakıf yoluyla kurarlar ve okulların giderleri de bu vakıfların gelirleri ile karşılanırdı. Okulların adı vakfiyelerde “*Dariüttalim, Mektep, Mektephane, Muallimhane ve Darüilm*” şeklinde geçmektedir. Bunun yanında köylerde yaşayan halk veya mahalle sakinleri de el birliği ile mektep inşa eder, öğretmen ücretleri ve mektebin ihtiyaçları ise çocukların velileri tarafından ödenirdi²².

Dersliklerin genellikle rutubetten korumak amacıyla zeminden birkaç basamak yükseltilerek inşa edildiği mektep binaları, çoğunlukla tek odalı, kare ya da dikdörtgen planlı olarak yapılırdı. 15.

²⁰ İlhan Başgöz, *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, Ankara 1995, s.2.

²¹ A.g.e, s.2-3.

²² Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 2009, s.88; Kerim Sarıçelik, *Konya'da Modern Eğitim Kurumları*, Konya 2010, s.5.

yüzyıldan itibaren inşa edilen pek çok okulların derslikleri ikinci kata yapılmıştır. Buradaki amaç güneş ışığından daha fazla yararlanmak, sokak gürültüsü ve toz gibi faktörleri en aza indirmekti. Binaların zeminleri genelde taş, tuğla veyahut ahşap döşemeli olup üzerine hasır veya kilim serilir, çocuklar da bunların üzerlerine konulan şiltelere oturarak eğitim alırlardı²³.

Bu okullar, öğrencilerin Kur'an'ı doğru bir şekilde öğrenerek okumalarını amaçlıyordu. Bunun yanında bazı namaz sureleri, dualar ve başlangıç seviyesinde dört işlem hakkında bilgi verilirdi. Neden Kur'an'ın yalnızca okunuşunun öğretildiği hususunda İbn-i Haldun (günümüz Türkçesi ile): “Çocuklara Kur'an öğretilmesi dinin âdetlerinden bir âdettir. Çünkü İslam imanının ve imanî inançların kalplerde kökleşmesi her şeyden evvel bu âdete bağlıdır. Onun için Kur'an, eğitimin esası haline gelmiş olup kişinin daha sonraki yetenekleri bu esas üzerine inşa olunacaktır. Bunun sebebi şudur: Küçüklerin eğitimi daha köklü olup daha sonraki yaşlarda alınan eğitime ve öğretime esas oluşturur” demiştir²⁴. Yani, “ağaç yaşken eğilir” sözünde olduğu gibi çocuklar bu yaşlarda kolayca öğrenebilir vaziyette oldukları için daha sonra eğitimlerine devam etmeseler bile Kur'an ve İslam sevgisi kalplerine kazandırılmış olacaktırlar. İslam dini kız çocuklarının da okumasını emrettiği için kızlar ve erkekler karışık olarak 4-6 yaşlarında karma eğitim görmede sıkıntı yaşamamışlardır. Anadil Türkçe'nin okutulması ve öğretilmesine önem verilmeyip çocuklardan anlamadıkları bir dilde yazılmış metinleri ezberlemeleri bekleniyordu. Anlamadıkları bir dilde dememizin sebebi, Kur'an ve namaz başlıklarının Arapça olduğu halde, bugünkü manada bir Arapça eğitiminin verilmeyişidir. Ders kitapları Kur'an, elifba ve bir ilmi halden müteşekkildir. Öğrenciler yazı dersleri de alıyordu fakat burada yazı yazmayı öğrenmeden çok süslü metinleri kopya etmeyi öğrenirlerdi. Öğrenciler, öğretmenin verdiği dersi yüksek sesle tekrar ederek ezberledikten sonra öğretmenin rahlesinin önüne gelip diz çökerek öğrendiklerini gösterirlerdi. Bu yöntem bir yandan çocukların bireysel olarak ilerlemeleri yönünden fayda sağlarken diğer yandan gözlemleyerek anlama olayını yok etmekteydi²⁵.

Sıbyan mekteplerinde dersler sabahtan başlar, öğleye kadar sürerdi. Öğlen vakti bir saat ara verilip tekrar devam edilir, ikinci vakti mektep kapanırdı. Günümüzde okullarda olduğu gibi ders aralarında teneffüs olmayıp öğrenciler ders sonlarında dinlenmezdi. Perşembe günü öğleden sonra ve Cuma günü okullar kapalı olurdu.²⁶ Ana babalar çocuklarını öğretmene teslim ederken elini öptürürler, “eti senin, kemiği benim” derlerdi. Bu –gerektiği noktada- öğretmenin öğrencisini dövebileceği anlamına geliyordu. Dayak, disiplini sağlama noktasında genellikle önemli ve gerekli görülüyordu. Hoca kızılıcak ya da findık değneği ile kız çocuklarının ellerine, oğlan çocuklarının ise ayaklarına (falaka) vurabilirdi²⁷.

²³ Sarıçelik, a.g.e, s.6.

²⁴ İbn-i Haldun, *Mukaddime C.II*, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, İstanbul,2009, s.986.

²⁵ Sarıçelik, a.g.e, s.7; Başgöz, a.g.e, s.4-6.

²⁶ Başgöz, a.g.e, s.5-6.

²⁷ Akyüz, a.g.e, s.90-91.

Osmanlılarda gerek ailede gerekse ilköğretimde disiplin amaçlı dayağa başvurma anlayışı her ne kadar hâkim olsa da bunun tam tersi durumlar da gözlenmiştir. Nitekim Evliya Çelebi, 17.yüzyılın ortalarında Sombor şehri ziyaretinde karşılaştığı bir olayı şu şekilde anlatmıştır (Günümüz Türkçesi ile): “Bir gün Mütedeyyin Paşa Cami avlusunda birkaç ihtiyarlar ile sınır durumları hakkında konuşurken genç bir oğlan oyun oynuyordu. Babası oğlana: “Neden topluluk önünde edepsizlik edip oynuyorsun?” deyip oğlana öyle bir tokat attı ki zavallı oğlan altüst olup saraya tutulmuş gibi oldu. Hemen oradakiler yerinden kalkıp: “ Bire âdem niçin böyle tokat atarak bu oğlanın halk arasında onurunu çiğnedin” dediklerinde babası “ terbiye için, Allah için dövdüm” diyerek bir beyit okudu. “Bu benim oğlumdur, hem döverim hem esirgerim. Bu genç sizin neyiniz olur da konuşursunuz?” deyince oradaki ahali: “Senin ciğerpare evladın işte bizim sınırimızın gülü, gözümüzün nuru bir gazi yiğit olacaktır. Birkaç yıla düşmandan intikam alacaktır. Şimdiden tokatla gözünü korkutursan yarın da bugün de düşmanın balta ve kazmasından korkup dövüşemez” diyerek babasını rezil edip gencin de gönlünü aldılar²⁸. Buradan dayağın her zaman Osmanlıda geleneksel bir disiplin unsuru olarak görülmediğini anlıyoruz. Günümüzde küçük yaşta dayağa maruz kalan çocukların “aşağılık kompleksi” geliştirerek sosyal yaşamlarının alt üst olduğunu ve toplumdan kendilerini soyutlama gibi problemlere yol açtığını biliyoruz. Bu durumun yüzyıllarca önce yukarıda bahsi geçen ihtiyarlar tarafından da bilindiği kuvvetle muhtemeldir. Evliya Çelebi'nin şahit olduğu bu olay gerçekten ilgi çekici bir detaydır.

Daha öncede belirttiğimiz gibi bu okullar, devlet adamları, varlıklı kişiler ya da elbirliği ile halk tarafından yaptırılıyordu. Padişahların, saraylı kadınların, vezirlerin, beylerin, ağaların, varlıklı esnafın, çelebi ve şeyhlerin okul yaptırması hoş bir gelenektir. Sıbyan mekteplerini bu şekilde özel kişiler kurmuşsa onlara hemen han, hamam, dükkân, tarla gibi bir gelir kaynağı bağışlardı. Böylece bu vakfın geliri ile okulun ve öğrencinin ihtiyaçları karşılanır, bazı zamanlarda öğrencinin eğlenmesi için bir miktar para ayrılabilirdi. Vakfiyede ister olsun ister olmasın bütün okullar özellikle ilkbaharda geziye giderlerdi. Günümüzdeki gibi ulaşım araçları olmadığı için çocuklar sadece kale dışına, mezarlık aralarına (çocuklar için özel bahçeler olmadığından), ya da yakın yerlere gezme amaçlı götürülürdü. Okulu kuran kişiler okulun nerede açılacağını, öğretmenlere verilecek maaşı, kaç öğrenci alınacağını belirleyebilirdi. Ancak okutulan derslere karışamazdı. Vakıf mantığı ile kurulan bu okulların doğal olarak vakfiyelerine uygun bir programı takip etmesi gerekiyordu. Bu da okulların kendilerini yenilemelerinin önünde bir engeldi. 19.yüzyılda ıslahat çalışmalarına kadar devletçe düzenlenmiş herhangi bir yönetmelik yoktu²⁹.

Fatih Sultan Mehmet sıbyan mekteplerinde öğretmen olacakların okuması için Ayasofya ‘da açtırdığı iki medreseye Mantık, Muhasebe, Arapça, Sarf ve Nahiv, Edebiyat, Kelam, Tedris usulü ve

²⁸ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi C.VII*, Çev: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, s.135.

²⁹ Başgöz, a.g.e, s.3-4; Hasan Ali Koçer, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul 1991, s.9; Sarıçelik, a.g.e, s.7.

Riyaziyyat gibi dersler koydurtmuştur. Medreselere bitişik caminin imamlığını da yapan bu öğretmenler için bir süre sonra sadece medrese diplomasına sahip olmaları yeterli görülmüştür. Zamanla medreselerde biraz okumuş ya da kendi kendine okuma-yazma öğrenmiş ağırbaşlı kişiler öğretmen olmaya başlamıştır. Fatih'in çizdiği yoldan sapılması öğretmenlerin eğitimde, öğretim metotlarından bî haber olmalarına sebep olmuştur. Kitaptan başka öğretim materyalinin olmadığı sıbyan mektepleri kendilerini geliştirip yenileyememiştir. Bu durum sıbyan mekteplerinin bir an önce ıslah edilmesini zorunlu kılmıştır³⁰.

1.2. Medreseler

Medrese kelimesi Arapça “derase” kökünden gelen “ders gören öğrencinin içinde yatıp kalktıkları bina” anlamına gelmektedir. İslam tarihinde ilk medresenin bazı kaynaklarda, 960 yılında Ebu'l-Velid Hassan b. Muhammed El-Emevî tarafından Nişabur'da yapıldığı belirtilse de, en ince ayrıntısına kadar düşünülerek teknik anlamda ilk medresenin kurucusu Büyük Selçuklu Devleti'nin meşhur veziri Nizamü'l Mülk olarak kabul edilir. Nizamü'l Mülk'ün 11.yüzyıl ortalarında kurmuş olduğu ve kendi adını ile anılan Nizamiye medreseleri, öğrenimin parasız yapıldığı, öğrencilerin yeme, içme, yatma vb. gibi birincil ihtiyaçlarının karşılanması ile birlikte onlara burs da sağlayan İslam'ın ilk gerçek üniversitesi konumundadır³¹.

Büyük Selçuklu Devleti'nde başlatılmış bu kurumlar yine Anadolu Selçukluları ile Osmanlılara taşınmıştır. Osmanlı Devleti zamanla genişleyen topraklarında Selçuklu tipi yüzlerce medrese açmıştır. Kurulduktan sonra devletin yükselmesinde, Türk-İslam medeniyetinin oluşmasında büyük rolü olan medreseler, en yaygın ve güçlü örgün eğitim kurumları olarak Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar devam etmiştir. Ancak ne kendilerini yenilemişler ne de kendileri dışında bir yeniliğe fırsat tanımak istemişlerdir³².

İlk Osmanlı medresesinin Orhan Bey döneminde İznik'te 1330'da inşa edildiğini görüyoruz. Ardından Süleyman Paşa medresesi, Orhan Gazi medresesinden sonra inşa edilen devletin ilk medreseleri arasında yerini almıştır. Yine Orhan Bey döneminde Bursa'da Manastır medresesi kurulmuştur. Böylece devletin idari merkezi olan İznik aynı zamanda bilim ve kültür yuvası haline gelmiştir. Bina ve öğretim tarzı olarak Selçuklu geleneğine riayet eden Orhan Gazi medresesi, Çelebi Sultan Mehmet'in Bursa'da inşa ettireceği Yeşil Medrese'ye kadar devletin en önemli

³⁰ Sarıçelik, *a.g.e.*, s.8.

³¹ Mefail Hızlı, “Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi S:1*, Bursa 1987, s.274-278.

³² Hızlı, *a.g.m.*, s.278; Akyüz, *a.g.e.*, s.59; Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, İstanbul 1980, s.10-12.

medreselerinden biri olmuştur. Müderris olarak görevlendirilen Şerefüddin Davud b. Mahmud b. Muhammed Kayseri hem Osmanlı Devleti'nin hem de medresenin ilk müderrisidir³³.

Medreseler arasındaki dereceler, devletin başkentinde bulunup bulunmamasıyla yakından ilgili olmuştur. Nitekim Bursa'nın başkent oluşundan sonra Sultan medresesi de denilen Yeşil medrese kıdem olarak ilk dereceyi aldı. Edirne'nin fethinden sonra şehirde pek çok medrese inşa edildi. Bunlardan en önemlileri II.Murat döneminde Darülhadis (1435) ve Üç Şerefeli medresedir.(1447) Edirne başkent olup Darülhadis (1435) ve Üç Şerefeli Medrese yapılıncaya bu ikisi en iyi ve en üst medrese sayıldı. Tüm bu saydığımız medreseler Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'da yaptırılan Sahn-ı Seman medreselerine kadar devrin en ünlü medreseleri olmuşlardır. Fatih'in Sahn-ı Seman medresesi, Kanuni Sultan Süleyman döneminde inşa edilen Süleymaniye medreseleri ve medrese sisteminde yapılan bir takım düzenlemeler neticesinde Osmanlı Devleti'nde bilimsel alanda ve eğitimde hızlı bir yükseliş sürecine girilmiştir. Osmanlı Devleti'nin devrin en büyük imparatorluğuna ve bilim-kültür merkezine dönüşmesinde büyük bir etkendir³⁴.

Sahn-ı Seman ve Süleymaniye Medreseleri dönemin en yüksek rütbeli medreseleri olarak hizmet vermişlerdir. Parasız ve yatılı okullar olan medreselerin kurucuları, okula kaç öğrenci alınacağı, yiyecek ihtiyacı, harçlıkların ne kadar olacağı vb. gibi konuları kararlaştırabilirdi. Özel kıyafetleriyle halk arasında saygı uyandıran müderrislerin alacağı maaşlar vakıfnamelerde derece derece belirtilirdi. Elbette ki bu giderler medreseye bağışlanan vakfın gelirinden karşılanıyordu. Yetmediği durumlarda “imaret” gibi sosyal yardımlaşma kurumları devreye girerek ihtiyaçların karşılanmasını sağlardı³⁵.

Osmanlıların yüksek eğitim kurumu düzeyindeki medreselerine, sıbyan mekteplerinden ya da aynı seviyede özel eğitim-öğretim görmüş öğrenciler alınırdı. İlmiye teşkilatının belkemiği niteliğindeki bu medreselerde eğitim alan öğrenciler mezun olduklarında icazetname alırlar ve kaza(yargı), iftâ(fetva) ve tedris(eğitim-öğretim) alanlarında görev alma imkânına sahiptilerdi. Böylece şeyhülislam, müderris, müftü, kadı, kâtip, cami hizmetlileri gibi görevleri üstlenirlerdi. İlk dönem Osmanlı medreselerinde müderrisler Hanefî mezhebine göre eğitim-öğretim yapmaktalardı. Müderrisin yanında muîd adında yardımcıları bulunurdu. İlk medreselerin yapı itibarıyla Selçuklu medreselerinin devamı niteliğinde olduğundan bahsetmiştik. Tek fark Osmanlılar Selçuklulara göre vakıf imkânlarını daha fazla zenginleştirmiştir. Yine ilk medreselerde nakli ilimlerin yanında matematik gibi akli bilimler de okutulurdu. Kitaplar Arapça olmasına karşın sözel anlatım Türkçe idi³⁶.

³³ Hızlı, *a.g.m*, s.279-280; Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984, s.74.

³⁴ Akyüz, *a.g.e*, s.62; Aydın, *a.g.e*, s.27.

³⁵ Başgöz, *a.g.e*, s.11-12.

³⁶ Hızlı, *a.g.m*, s. 279; Akyüz, *a.g.e*, s.62; Kodaman, *a.g.e*, s.12.

Medreseler arasında gelenek haline gelen ve günümüz eğitim sistemine örnek olası bir uygulamadan, Cerre çıkma âdetinden söz etmek lazım gelir. Şöyle ki, medrese öğrencileri her yıl Ramazan ayında köylere dağılır ve bir aylarını köylüye namaz kıldırmak, vaaz ve nasihat etmekle geçirirdi. “Cerr” adı verilen bu yolla eğitimden yoksun kalan köylere aydın sınıfın ve medresenin görüşleri aktarılabilirdi. Böylece aydınla okur-yazar olmayanların bilgileri, tecrübeleri, dünya görüşleri arasında bir köprü kuruluyordu. Öğrenciler için bir nevi stajyerlik uygulaması olan cerre çıkma ile öğrenci, kitaptan ve salt bilgidен sıyrılarak tecrübe elde etmiş oluyordu. Cerre çıkan öğrencilerin bakımı, beslenmesi, kalacak yeri köylüler tarafından karşılanır, öğrenci köyü terk ederken de hizmetinden memnun kalındığı ölçüde cebine harçlığı koyulurdu. Bu konuda herhangi bir kanun yoluyla zorlama olmaksızın köylüler tarafından bu hizmetler gönüllü olarak yapılırdı³⁷.

Yabancı dil bilen, Yunan felsefesi ve tarihi okumayı seven, farklı din ve mezhep sahibi insanları koruyup gözeten, ufku geniş kozmopolit bir padişah olan Fatih sultan Mehmet kurduğu medreselerin öğretim yöntem ve tekniklerine bu yönünü en iyi şekilde yansıtmıştır. Medreselerinde felsefeye ve filozoflara karşı mücadele eden Gazalî ile onun düşüncelerinin karşısında duran İbn Rüşd’ün fikirlerinin tartışılmasını istemesi, öğrencilerin ilim alanında ilerleyebilmesi için gösterilen çabalara ve geleceğin ilim adamlarına sağlanan hürriyet konusuna yerinde bir örnek teşkil etmektedir. İstanbul’un bu büyük medreseleri dışında Anadolu’da Mardin, Diyarbakır, Konya, Sivas, Malatya, Kayseri, Bitlis, gibi büyük şehirlerde de çok sayıda medreseler kurulmuştur. 16.yüzyıla kadar medreseler devletin önemli birer eğitim kurumları olarak düzenlerini sürdürmüşlerdir³⁸.

16.yüzyıl ve sonrasında memleketin okur-yazar sınıfını (ulema), eğitim-öğretim yönünden şekillendiren medrese teşkilatında net bir gerileme görülmektedir. Medreselerde ilmî hürriyet kalkmış, iltimas (rüşvet) ve siyaset karışmaya başlamıştır. Önceleri müderris, muîd ve danışmend (asistan) olabilmek için ilim ve iktidar gerekirken, bilgili olmak arka plana atılmış, rüşvet ön plana çıkmıştır³⁹. Medreselerin bu ilmî çöküntüsünü ilerleyen tarihlerde Koçi Bey gibi düşünürler görmüş ancak nazar-ı dikkate alınmamışlardır.

15. ve 17.yüzyıllar arasında Osmanlı toplumsal ve siyasal düzenine karşı ortaya çıkan zendeka ve ilhad hareketlerinden kısaca bahsetmek gerekir ki bizi ilgilendiren kısım tam da bu noktada dönemin entelektüel çevresini şekillendiren medrese âlimlerinin zendeka ve ilhad suçlamaları ile bazı meslektaşlarının idamına sebep olduğudur. Osmanlı terminolojisinde “zendeka ve ilhad” günümüz Türkçesi ile ifade etmek gerekirse “dinsizlik ve sapkınlık” yukarıda da anlatıldığı gibi Osmanlı toplumsal düzenine, devletin resmi ideolojisine bazen ferdi bazen kitlesel olarak meydana gelen hareketlerin bütünüdür. Öncülerine zındık ve mülhîd denilen genellikle idamla cezalandırıldıkları bu hareketlerin Osmanlı başkentindeki ulema kesimi ile ilgilidir. Bu terimlerin ulema arasındaki yorumu,

³⁷ Başgöz, *a.g.e.*, s.16.

³⁸ Koçer, *a.g.e.*, s.11-12.

³⁹ Aynı yer.

İslami inanç esaslarının belli bir ölçüde materyalist açıdan yorumlanması veya gerçekten de bir ateizm şeklinde görüldüğü gibi, başka dinler ile İslam'ı sentezlemeye çalışmak şeklinde gelişmiştir. Meslektaşlarının idamlarına sebep olacak kadar ileri gitme hususuna gelince bunun en hazin örneği şüphesiz Sahn medreselerinin meşhur ve yüksek rütbeli âlimi Molla Lütü'nin idamına sebep olmalarıdır. Olayı kısaca özetlemek gerekirse: Ulemadan kalabalık bir grup bizzat II.Bayezid'in huzuruna çıkarak Molla Lütü'nin sapkın olduğu, halkı da sapkınlığa teşvik ettiği, bu yüzden din ve devlet için idam edilmesi gerektiği yönünde ihbarda bulunmuşlardır. II.Bayezid bu duruma çok şaşırarak birlikte olayın soruşturulmasını emretmiştir. Dönemin yüksek ulema âlimlerinden bir mahkeme oluşturulmuştur. Mahkeme, Molla Lütü'nin aleyhinde ifade veren şahitlerin çokluğu neticesinde idama karar vermiş, II.Bayezid ise üzülen bu kararı onaylamak zorunda kalmıştır. 2 Şubat 1494 (Pazar) günü At Meydanı'nda (bugünkü Sultan Ahmet) Molla Lütü'nün idamı gerçekleştirilmiştir. Neticede ulema bilimsel çalışmalar ve araştırmalar konusunda birbirlerine yardım etmeleri gerekirken, ulaşmak istedikleri yüksek mevkilere giden yolda birbirlerini, ortadan kaldırılması gereken düşmanlar gibi görmüşlerdir. Molla Lütü de bu rekabet ortamının gerektirdiği şekilde kıskançlık uğruna kurban edilmiştir⁴⁰.

17.yüzyılda devletin zayıflamaya, sosyal ve ekonomik düzenin bozulmaya başlamasından olumsuz yönde etkilenen vakıf sisteminin bozulmaya başlaması beraberinde medrese teşkilatı ile eğitim sisteminin de bozulmasına sebebiyet vermiştir. Osmanlıda halinden ve geleceğinden emin şahıslar herhangi bir maddi çıkar gözetmeksizin malını toplum yararına bağışlıyor yani vakfediyordu. Ancak içeride ve dışarıda meydana gelen kötü gelişmeler ve etkiler sebebiyle klasik Osmanlı düzeni sarsılmış, halk ise kendini ve geleceğini güvende hissetmemeye başlamıştır. Neticede şahıs ya da aileler kendi mülklerini özel şartlarla vakfederek vakıf müessesesini geçim kaynağı haline getirdiler. Böylece sosyal niteliğini kaybeden vakıflardaki bu bozulma hemen ona bağlı medreselere de yansdı. Vakfın kurucu tarafından aileden, hısım ve akrabadan kimseler ilim ve kabiliyete bakılmaksızın medreselerde müderris ve hoca olarak göreve getirilmeye başlandı. Zamanla beşik ulemasının eline düşen ve her türlü yeni düşünceye kapılarını kapayan medreseler, ilim yapılan yer olmaktan çıkarak, ilim tarihi okutulan, eskinin tekrar edildiği yer haline geldi. En nihayetinde siyaset de işin içine karışınca ulema sınıfı maddi ve siyasi menfaatler elde etmek için ilmi, sanatı ve medreseyi vasıta olarak kullandılar⁴¹.

Yine bu yüzyılda medreselerde hızla yayılan her şeyi din ile açıklama (skolastik), eğitimde gözlem ve deneye yer vermeme, fikir ve düşünce özgürlüğüne sırt çevirme, akli ilimleri ders programına almama gibi durumlar Osmanlı eğitim camiasını olumsuz etkilemiştir. Var olanı nakil yoluyla ezberleyerek naklî ilimlere özellikle fıkıh ilmine yoğunlaşmıştır. Hatta bu dönemde dini ve

⁴⁰ Ahmet Yaşar Ocak, *Zındıklar ve Mülhidler 15-17. Yüzyıllar*, İstanbul 2013, s123-267.

⁴¹ Kodaman, *a.g.e.*, s.10-12.

toplumsal hayatı büyük ölçüde etkisi altına alan Kadızadeliler hareketinin öncüsü Kadızade Mehmet Efendi, aklî ilimlerin tahsilini bid'at ve haram saymıştır⁴².

Aklî bilimlere önem verilmeyişi, sürekli kendini tekrar eden bir eğitim- öğretim düzenine sebep olmuş, batının bilimsel sahadaki çalışmaları takip edilerek karşılaştırma yapılmadığı için Osmanlı Devleti eğitim düzenin geldiği noktayı zamanında fark edememiştir. Fark ettiği noktada ise toplumsal, siyasi ve ekonomik bağlamda devletin içinde bulunduğu olumsuz koşullar sebebiyle ve medreselerin devletin kontrolünden uzak, vakfa bağlı müesseseler olmasından dolayı bu kurumlar üzerinde yenilik ve düzenlemeler yapılamamıştır. Kuruluşundan sonra devletin yükselmesini, Türk - İslam medeniyetinin oluşmasını sağlayarak bilim ve kültür merkezi haline gelmesini sağlayan medreseler maalesef kendi sistemlerinin çöküşüyle beraber devletin çöküşüne de zemin hazırlamıştır.

1.3. Enderun Mektebi

Sıbyan mektepleri ve medreseler dışında eğitim veren bir diğer kurum olan Enderun mektebi veya saray okullarından kısaca bahsedebiliriz. Bu okullara devşirme usulü ile toplanan acemi oğlanlar ve harp esirleri arasından hem fiziken hem aklen en mükemmel yapıda olanlar seçilir ve özel bir eğitimle yetiştirilirdi. Aldıkları bu özel eğitim neticende ise yüksek askeri ve mülki mevkilere getirilirdi. Enderun mektebi oldukça disiplinli oluşuyla tanınan bir kurumdur. İlk Enderun mektebini sarayın artan içişlerini karşılama amacıyla Fatih Sultan Mehmet kurmuştur⁴³.

Enderun mektebi şimdiye kadar ki bahsettiğimiz eğitim-öğretim kurumlarından birkaç yönüyle farklıdır. Öncelikle öğrenciler ister devşirme usulü ile toplansın ister harp esiri olsun Hristiyan ailelerin çocukları olmak durumundaydılar. Öğretim metodu olarak da iş ve eğitimi birleştirici bir yöntem izleniyordu. Ayrıca okullarda medrese programına dâhil olmayan müzik, aritmetik ve geometri ile beraber Türkçe, Farsça, Arapça, Kur'an, Şerh, İslam teolojisi, Türk tarihi, Türk ve İran edebiyatı okutuluyordu. Başlangıçta seçilirken etkili olan vücut sağlamlığı için spor çok fazla önem arz etmekte idi. Ok atma, cirit, güreş, ağırlık kaldırma, yük taşıma gibi yöntemlerde vücudun dinçliği

⁴² Başgöz, *a.g.e.*, s.15; Semiramis Çavuşoğlu, "Kadızadeliler", *İslam Ansiklopedisi C.24*, s.100-102. Kadızadeliler Hareketi, 17.Yüzyılda Osmanlılarda dini ve içtimai hareket olarak adlandırılır. Adını, IV.Murad döneminin vaizlerinden Kadızade Mehmed Efendi'den almıştır. Kadızade Mehmed Efendi ve onu destekleyenler peygamberimiz Hz.Muhammed(s.a.v) döneminden sonra ortaya çıkan bir takım adet ve uygulamaları bid'at olarak kabul ederek şiddetle reddetmişlerdir. Amaçları İslam'ı bid'at saydıkları bu adet ve uygulamalardan arındırarak devletin bütün kademelerine yaymak olarak nitelendirilebilir. Bu yönde sarayda nüfuz elde etmiş, dönemin padişahlarını etkileri altına almayı başarmışlardır. Fikri tartışmalarda fazla başarılı olamayan Kadızadeliler bazı olaylara sebebiyet vermişler ve devlet işlerine fazla müdahale etmeye başladıkları nokta da bastırılırsalar da 17.yüzyıl sonlarına kadar tesirleri devam etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Çavuşoğlu, *aynı yer*.

⁴³ Kodaman, *a.g.e.*, s.12; Başgöz, *a.g.e.*, s.16.

ve sağlamlığı geliştiriliyordu. Batı dünyasının zihninde, güçlü ve yakışıklı Osmanlı paşaları olarak yer edinen bu imajın kaynağı, Enderun mektebi mezunları olup devlet hizmetine girenlerdir⁴⁴.

Bu okullar 5'i hazırlayıcı, 4'ü meslek eğitimi verici olmak üzere toplam dokuz oda olarak tasarlanmıştır. Edirne, Galatasaray ve İbrahim Paşa okulları sarayın dışında bulunan hazırlayıcı odalardır. Görevi, küçük ve büyük denilen odalara öğrenci hazırlamaktır. Küçük ve büyük odaya geçen öğrenciler, meslek eğitimi veren Seferli, Kiler ve Hazine odası için hazırlanırdı. Bu üç odayı da başarı ile bitirenler padişahın özel işlerinin halledildiği Has odaya alınırlardı. 7-8 yılı hazırlık okullarında geçen eğitim- öğretim süresi toplamda 14 yılı buluyordu. 18. Yüzyıldan itibaren bu saraya bağlı, sadık, savaşçı kapıkulları yetiştiren Enderun mektebi de bozulmaya başladı. Okullara zengin ve nüfuzlu kişilerin çocuklarını ve yeniçerilerin koruduğu oğlanları kabul etmeye başlamışlardır. Haliyle eski disiplin kalmamış, en sonunda 1908 yılında Meşrutiyet'in ilanından sonra kapatılmıştır⁴⁵

2. Modernleşme Döneminde Osmanlı Devleti'nde Eğitim- Öğretim

Modernleşme döneminde Osmanlı Devleti'nde eğitim ve öğretimin nasıl geliştiğinden bahsetmeden önce Avrupa'nın bilim, teknik ve sanayi medeniyeti haline gelişinden, daha sonra da Osmanlı'nın batılılaşma sürecinden kısaca bahsetmek gerekir.

Müslüman Türklerin Bizans ile yaptığı ilk savaşlar neticesinde Türkler, Batı ile ilk defa karşılaşmışlar ve iki yüzyılı aşkın devam eden Haçlı Savaşları ile iki medeniyet arasında önemli temaslar kurulmuştur. Verilen ağır kayıpların ardından Avrupa'da 1200'lerden itibaren nüfusun büyük ölçüde artması buna bağlı olarak üretim ve tüketimin sürekli büyümesi, büyük şehirlerin ortaya çıkması ile modernleşmenin temelli atıldığı söylenebilir. Batı ile olan bu ilk karşılaşmalardan sonra Osmanlıların 1453'de coğrafi olarak batıya git gide yakınlaşmasından dolayı temaslar artarak devam etmiştir. İstanbul'un fethinden sonra İtalya'ya giden bilim adamları Avrupa Rönesans'ın temellerini atarak insan düşüncesinde büyük bir devrim başlatırken Fatih devrinde de bu gelişmeler takip edilmiş hatta Fatih devri "Türk Rönesansı" kendisi de bir "Rönesans hükümdarı" olarak anılmaya başlanmıştır. 1660'lara gelindiğinde Avrupa'da modern bilimin temelleri atılırken Osmanlı Devleti'nde bu durumun tam tersi gerçekleşmiş ve toplumumuz çoktan Batı'ya karşı kapılarını kapadığı bir döneme girmiştir. Tabii ki Osmanlı bu devrede Batı'dan tamamen habersiz de değildi. Nitekim Piri Reis'in yaptığı harita bize coğrafi keşiflerin Osmanlı tarafından bilindiğini göstermektedir. Yine bu yüzyılın ünlü seyyahı Evliya Çelebi Osmanlı'nın gözüyle Avrupa'yı anlatmıştır. Bu devirde Kâtip Çelebi ardından Koçi Bey gibi realist görüşlü fikir adamları Osmanlı'nın içine sürüklendiği buhranı görmüş ve bilhassa skolastik zihniyete hücum ederek eğitim sisteminde

⁴⁴ Başgöz, *a.g.e.*, s. 17-18.

⁴⁵ Başgöz, *a.g.e.*, s. 20-21.

meydana gelen bozulmalara dikkat çekmeye çalışmışlardır. Sonuçta Osmanlı bu şekilde Batı ile temaslarını yoğunlaştırmak durumunda kalacağı 18.yüzyıla ulaşır⁴⁶.

Bu yüzyıllarda Avrupa'da yönetim biçimleri ve kültür laikleşip rasyonelleşmiş, sanayi devrimleri ve eğitimin yaygınlaşması ile de toplumun her kesimine hızla yayılmıştır. 19.yüzyılda ise Avrupa dalga dalga sanayileşmeye tüm toplumsal kurumlarını yeni ihtiyaçlara göre değiştirmiştir. Bilim ve teknik, Batı medeniyetinin yeni dini ya da ideolojisi haline gelmiştir. Osmanlı ise batıya doğru yedi yüz yıllık bir ilerleyişin ardında Viyana önlerinde durmuş akabinde imzalanan Karlofça antlaşması ile askeri manada süreç tersine akmaya başlamıştır. Bu gerilemiş askeri bağlamda Osmanlı'nın kapılarını batıya açmasına sebep olmuştur. İşte batılılaşma hareketlerinin III.Ahmet ile başlayan bu ilk safhası 18.yüzyıl boyunca sürmüştür. "Lale Devri" (1713-1730) olarak da nitelendirilen bu dönemde Avrupa ülkelerine elçiler gönderildi,1727'de matbaa kuruldu ve kitap basılmaya başlandı, kültür, sanat ve ticaret hayatı gelişti. Yani Batı karşısındaki tutumun değişmesiyle beraber çeşitli kültür unsurları bilinçli olarak alınmaya başladığını görmekteyiz. Daha sonra I.Mahmut döneminde Batı tipinde subaylar yetiştirmek üzere okullar kurulmuş, III.Selim ile başlayan 19.yüzyıldaki batılılaşma çabaları askeri alanda sürmeye devam etti. II.Mahmut dönemine gelindiğinde askeri eğitim alanındaki çalışmalar artık düzenli bir sistemde ilerlemekte olup 1839 Tanzimat Fermanı ile başlayacak olan sivil hayattaki modernleşmenin temelleri atılmıştır. En başarılı çalışmalar eğitim alanında yapılmıştır. Yeni açılan okullar ve 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile eğitim batılı bir sisteme oturtulmuştur. II. Abdülhamid döneminde de Batı tarzı okulların açılması hız kesilmeden devam etmiştir⁴⁷. İşte bu bölümde Batı tarzı eğitimin Osmanlı eğitim sistemine uyarlanışından, açılan modern tarzdaki okulların durumundan bahsedeceğiz.

2.1. İbtidailer:

Sıbyan mekteplerinin bir an önce ıslah edilmesi gerektiğinden daha önceki bölümlerde bahsetmiştik. Ancak Osmanlı eğitim sistemindeki bu okulların ıslah edilmesindeki güçlükten dolayı Tanzimatçılar bunların yerine "usul-i cedit" uygulanan yeni okullar meydana getirmeyi amaçlamışlar

⁴⁶ Osman Kafadar, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Ankara 1997, s.66-70; Mustafa Ergün, "Batılılaşma Dönemi Osmanlı Eğitim Sisteminin Gelişimine Mukayeseli Bir Bakış", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri*, Der: Hidayet Yavuz Nuhoglu, İstanbul 2001, s.90.

⁴⁷ Ergün, *a.g.m*, s.90-91; Karlofça'nın batılılaşma sürecinde bir dönüm noktası oluşu hakkında Halil İnalçık: "1699'da bir bunalım dönemini sona erdiren Karlofça Barışı Osmanlı tarihinde yeni bir dönemin başlangıcını simgeler. O vakte kadar Batı'ya ve onun kültürünü küçümsemiş olan Osmanlıların yeni bakışı, bu kültüre ve başarılarına saygıyla karışık bir meraka dönüşür. Batı'ya daha iyi anlamak ve en önemlisi de, son yıllardaki başarısının sırrını keşfetmek yolunda girişimler başlar. Osmanlıların Batı'ya karşı tavrındaki bu gelişme, Batılılaşma süreci diye bilinen harekete yol açtı." şeklinde beyan eder. Ayrıntılı bilgi için bkz., Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar-IV (Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet)*, İstanbul 2016, s.107; Kafadar, *a.g.e*, s.71.

ve bu doğrultuda modern temel eğitim kurumu olan iptidai mektepleri açılmıştır⁴⁸. Buradan anlaşıldığı üzere sıbyan mektepleri, Tanzimat Dönemini 'de içine alacak şekilde Osmanlı devletinin yegâne temel eğitim kurumu olarak varlığını sürdürmüştür⁴⁹. Her ne kadar bu mekteplerde ıslah çalışmaları başarısız olsa da bu yolda 1824, 1838, 1845 ve daha sonraki tarihlerde bir kaç teşebbüste bulunulmuştu. Ancak bunlar eski geleneğe ve kadroya dokunmadan yani okul binaları, öğretmen, maliye, eğitimin modernleştirilmesi gibi konulara değinmeden sıbyan mekteplerine çeki düzen vermeye çalışmayı kapsıyordu. Tanzimatçılar neticede sıbyan mektepleri üzerinde eski-yeni mücadelesine girmemiş direkt yeni okullar açılması fikrini 1863'lerde ortaya atmışlardır⁵⁰.

Usul-i cedit adı verilen bu yeni tarz; dar manada, öğretmenlerin geleneksel öğretim yöntemlerini bırakıp yeni ve etkili öğretim yöntemlerini uygulamasını ve ders araç gereçleri konusunda yenileşmeyi, geniş manada ise Osmanlı eğitim-öğretimindeki modern anlamda yapılan her türlü ilerlemeyi ifade etmektedir⁵¹. Usul-ı cedit uygulamaları Maarif Nizamnamesi'nden sonra oluşturulan Islah-ı Mekatip Komisyonun çalışmalarıyla hız kazanmıştır. Komisyonun hazırladığı Rehnüma-yı Muallimin-i Sıbyan raporunun öngördüğü eğitim usulü yeni açılan numune mekteplerinde uygulanmıştır. Komisyon üyelerinden olan Selim Sabit Efendi Rehnüma-yı Muallimin adlı kitabında, usul-ı ceditin ne olduğunu açıklamakta ve öğretmenlere tavsiyeler vermektedir. Kitapta bahsedilen hususlar yeni açılan birçok okulda uygulanmış ve başarılı da olmuştu. Bunun üzerine usul-i cedit bir devlet politikası haline gelmiş ve bu yöntemin uygulandığı okullara mekteb-i iptidai adı verilmiştir⁵².

İlk iptidai mektebi, 1872'de İstanbul'da Nuruosmaniye Cami içinde açılan numune mektebidir. Bu tip okulların sayısı 1876'ya kadar Nuruosmaniye, Simkeşhaneve Saraçhane olmak üzere ancak üçe çıkabilmiştir. 1876'da sayıları altıya çıkan iptidailer daha da gelişerek önem kazanmaya başlar ve 1885 yılına kadar sayıları 44'e yükselir. Bunlardan 41 tanesi I.Meşrutiyet'in ilanından sonra 9 yıl içinde inşa edilmiştir⁵³.

⁴⁸ Sarıçelik, *a.g.e.*, s.20. Esasen Kodaman bu konuda II. Mahmut zamanında Talim-i Sıbyan" hakkında yayınlanan bir fermanla ilköğretim zorunluluğunun getirilmesi ve çıkarılan Meclis-i Umur-u Nafia raporu bir yenilik sayılabilir. Ancak bu yenilik okulların bünyesinde olmamakla birlikte mevcut durumlarının korunarak bir çekidüzen verilmeye çalışılmasından ibarettir. Bunun başlıca sebebi ise medrese ve ulemanın sıbyan okullarını kendi etki sahası olarak görmeleri ve buraya kendi anlayışları dışında laik bir düşüncüyü sokmak istememelerinden kaynaklanmaktadır demektir. Bkz., Kodaman, *A.g.e.*, s.104.

⁴⁹ Sarıçelik, *a.g.e.*, s.20.

⁵⁰ Kodaman, *a.g.e.*, s.113.

⁵¹ Sarıçelik, *a.g.e.*, s.21. Alkan usul-ı ceditin daha geniş bir olguyu temsil ettiği görüşündedir. Bu kavram, eğitimdeki modernleşmeyi, sınıfları, sırası, tahtası, haritası, küresi olan yeni öğretim tarzını simgelemektedir. Hatta yazma ve telaffuz konusu üzerinde de özenle durulmuş ve hocalar bu konuda tehdit edilerek, Kur'an-ı Kerim'i yanlış okuyacak çocukların günahlarının "hocalarına" yazılacağı belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Mehmet Ö. Alkan, "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim", *Osmanlı Geçmiş ve Bugünün Türkiye'si*, (Der. Kemal H. Karpat), S.115.

⁵² Sarıçelik, *a.g.e.*, s.21-23.

⁵³ Kodaman, *a.g.e.*, s.119-122. 44 iptidai okulun tam bir listesini tek bir sâlnamede bulmak imkânsızdır. Sadece1301 tarihli devlet sâlnamesinde 32 iptidainin adı verilmektedir. Şu halde bazı iptidailerin açıldıktan sonra kapandığı veya resmi istatistiklere alınacak kadar öneme sahip olmadıkları kanaatine varılabilir. Bkz., Kodaman, *a.g.e.*, s.123.

Rehnüma-yı Muallimin-i Sıbyan'ın öngördüğü program iptidailerin ilk ders programıdır. Bu ilk dönemde ders programlarından ziyade öğretim yöntemleri üzerinde durulmuştur. Okuma tekniklerinin geliştirilmesine ve Osmanlı imlasının ıslahına çalışılmıştır⁵⁴.

İlk teferruatlı müfredat programı ise 1891 yılına rastlar. Bu programa göre şehirlerde iptidai mektepleri üç sınıfa indirilmekte ve köy okulları için program yine dört yıllık bir öğrenim süresine göre ayarlanmış bulunmaktadır. Programda tarih ve coğrafya dersleri için son sınıflarda saat ayrılmışken ilk önce köy okullarından daha sonra şehir ve kasaba okullarından bu iki dersin kaldırılmasına teşebbüs edilmiş en nihayetinde II.Abdülhamid'in emri üzerine bütün okul programlarından özel bir komisyon tarafından incelenerek yeniden tespit edildiği sırada bu iki ders ilkokul programlarından tamamen çıkarılmıştır. Durum meşrutiyetin ilanına kadar böyle devam etmiş, meşrutiyetin ilanı ile tarih ve coğrafya dersleri yeniden müfredata konulmuştur⁵⁵.

Ünlü eğitimci Emrullah Efendi'nin Maarif Nazırlığı'na getirilmesinden sonra kendi hazırladığı eseri "*Tedrisat-ı İbtidaiyye Kanun-ı Muvakkati*" 6 Ekim 1913 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Buna göre iptidai mekteplerin süresi rüştiyeleri de kapsayarak 6 yıla çıkarıldı. "*Devre-i iptidaiye, devre-i vasatiye ve devre-i aliye*" şeklinde ikişer yıl süreli olmak üzere üç devre haline getirildi ve haftalık ders programları oluşturuldu⁵⁶.

İptidai mekteplerin sayı olarak artırılması, modern düzene uygun hale gelmesi ve bu okullardan beklenen eğitim-öğretim faaliyetlerini gerçekleştirebilmesi için güçlü mali kaynaklara ihtiyaç vardı. İptidailerin açılmasıyla bir sıbyan –iptidai ikiliği oluşmuştu. Ancak ikiliğin asıl temelini, yeni tarz usul-ı cedit ile geleneksel tarz usul-ı atika oluşturuyordu. Sıbyan mekteplerinin mali kaynağını, vakıflar ve halkın yaptığı yardımlar oluşturuyordu. Devlet bu kurumlara herhangi bir gelir kaynağı ayırmadı. Maarif Nezareti ise ağırlığını iptidailerden yana kullandı⁵⁷.

1872 yılında bu iş için lazım olan kaynağı temin için okulu olmayan köy ve kasaba ahalisine yeni bir vergi konuldu. Buna göre ziraat ürünlerinden alınan aşar vergisine %10 oranında ek zam yapıldı. Ayrıca mahallelere ait olan avarız varidat (gelir) ve nükudunun ve evkaf-ı münderise varidatının maarife devredilmesi sağlandı. Fakat iptidailere ciddi bir kaynak oluşturacağı düşünülen evkaf-ı münderise varidatının sağlanması için çıkarılan talimatın uygulanması safhasında gerek Evkaf-ı Hümayun Nezareti gerekse bunun taşradaki birimleri bu gelirlerin maarife aktarılması hususunda zorluklar çıkardılar. Zamanla Maarif idareleri bu gelirleri evkaftan almışlardır. Bir diğer kaynak, genellikle şehir merkezlerindeki okullarda okuyan hali vakti yerinde çocukların velilerinden alınan

⁵⁴ Sarıçelik, *a.g.e.*, s.26.

⁵⁵ Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara 1964, s.40.

⁵⁶ Sarıçelik, *a.g.e.*, s.29-30.

⁵⁷ *A.g.e.*, s.37; Kodaman, *a.g.e.*, s.117.

öğrenim ücretleri idi. Netice itibariyle Osmanlı Devleti'nin son yıllarına kadar sınırlı ekonomik kaynaklara rağmen iptidaileri açma çalışmalarına devam edilmiştir⁵⁸.

2.2. Rüştîyeler:

18.yüzyıldan itibaren rollerin değişmesiyle birlikte savunma durumuna geçen Osmanlı devleti, merkezi kuvvet haline gelen Avrupalı büyük devletlerin karşısında mevcut topraklarını mümkün olabildiğince elinde tutabilmek ve daha da önemlisi devlet olarak varlığını sürdürmek zorunda idi. Her alanda Avrupalı devletler statüsüne erişebilmek için II. Mahmut ile başlatılan reform sürecinin gayesi devleti modernleştirmektir. Bunun içinde donanımlı bir bürokrasiye ihtiyaç vardı. Bürokrasi için gerekli memurun kalemlerden sağlanmasına imkân yoktu çünkü sayıları yetersizdi. Bu durumda yeni problem; Osmanlı devletini modern bir merkezi devlet haline getirecek olan bürokrasinin ihtiyaç duyduğu memurun nereden sağlanacağıydı. Modernleşme mevzubahis olduğunda muhalefet merkezi haline gelen ulemanın kontrolündeki medreselerden memur ihtiyacının karşılanması söz konusu olamayacağı için memur yetiştirecek yeni okullara ihtiyaç vardı. Bu nedenle ülke genelinde açılması tasarlanan rüştîye mekteplerinin yönetilebilmesi için 1838 yılı içerisinde idari bir teşkilatlanmaya gidildi. Mekatib-i Rüştîye Nezareti oluşturularak başına İmamzade Es'ad Efendi getirildi⁵⁹. 5 şubat 1839 fermanıyla II.Mahmut tarafından isimlendirilen rüştîyelerin ilki halk arasında "*Mekteb-i İrfaniye*" olarak bilinen Mekteb-i Maarif-i Adliye'dir. Bu okul daha çok devlet dairelerine memur yetiştirmeyi amaç edinmekteydi⁶⁰. Açılan ikinci okul ise Süleymaniye Camii Külliyesi'ndeki Taş mektepte öğretime hazır olan "*Mekteb-i Ulum-ı Edebiye*" dir⁶¹. Bu iki okul ilk rüştîyeler olarak kabul edilmektedir. Ancak böyle bir değerlendirme yapılacağı vakit rüştîyelerin nasıl tasarlandığını göz önünde bulundurmamak önem arz etmektedir. Nitekim bu okullara ilk rüştîye statüsü verilecek ise rüştîyelerin, yalnızca devlet memuru yetiştirmek için ya da mevcut personelin bilgi seviyesini artırmak amacıyla kurulmuş meslek okulları olmadığını belirtmek gerekir. Rüştîyeler bu vazifeleri de bünyesine alarak aslında bu dar manadan farklı daha geniş bir mahiyette tasarlanmış eğitim kurumları idi.1845 yılında toplanan Meclis-i Muvakkat, rüştîyeleri Darülfunun'a öğrenci yetiştiren bir kurum olarak görüp,3 basamaklı Osmanlı eğitim-öğretim sisteminin 2. Basamağına yerleştirmiştir. Neticede asıl tasarlanan rüştîyeler açılmamış ve yeni bir idari düzenlemeye gidilerek Mekatib-i Rüştîye Nezareti kaldırılarak Mekatib-i Umumiye Nezareti kurulmuştur. Bu Nezaretin ilk işi mevcut okulların vakıf gelirleri ve mevkileri dikkate alınarak hangilerinin sıbyan, hangilerinin rüştîye mektebi olacağına karar vermektir. Ayrıca rüştîye mekteplerine 10 yaşın üzerindeki çocukların devam etmesi,

⁵⁸ Sarıçelik, a.g.e, s.37-44.

⁵⁹ *Aynı eser*, s.117.

⁶⁰ Unat, a.g.e, s.42.

⁶¹ Sarıçelik, a.g.e, s.118.

bu okulların iki yıl öğretim vermesi ve sıbyan mekteplerinde okutulan derslerin seviyesinin üzerinde Akaid'den Birgivi Risalesi ile Sarf ve Nahiv derslerinin okutulması kararı alınmıştır⁶².

İmamzade Es'ad Efendi'nin Mekatib-i Umumiye Nezareti'nden ayrılmasıyla beraber nezaret, müdürlüğe dönüştürüldü. Müdür olarak da Kemal Efendi Aralık 1847 tarihinde tayin edildi. Bu tarihten sonra beş adet rüştiye mektebi açıldı. Eğitim süresi de dört yıla çıkarıldı⁶³. İstanbul'da 1852'de 12, 1874'te 18 rüştiye bulunmaktaydı. Buralarda 1859 öğrenci öğrenim görüyor ve görevli muallim ve hademelerin sayısı 166'yı bulmaktaydı. 1848'de açılan Darümuallimin-i Rüşdi ilk mezunlarını verip öğretmen yetiştirdikçe rüştiyeler taşrada yaygınlaşmış ve 25 yeni rüştiye açılmıştır⁶⁴." Bu kurumlara örnek olması ve açılacak Darülfünuna öğrenci yetiştirmek maksadıyla da Abdülmecit'in annesi Bezmi Alem Valide Sultan tarafından İstanbul'da "Darümaarif" adında bir okul yaptırılmıştır (1850)⁶⁵.

Açılan bu ilk rüştiyelere yalnızca erkek çocuklar devam etmekteydi. Kız çocuklarının eğitimi için oluşturulan rüştiyelerin ilki ise 1859 yılında eğitime bağlandı. İstanbul'da Sultanahmet yakınlarında açılan Cevri Kalfa İnas Rüştiyesi bahsettiğimiz ilk rüştiyedir. Kız okulları 1870 yılından sonra vilayetlerde yaygınlaşmaya başlamıştır⁶⁶.

1869 yılında çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi rüştiye mektepleri ile ilgili birçok yenilikten bahsetmektedir. Buna göre rüştiyeler 500 evi geçen kasabalarda kurulacak, öğretim süresi 4 yıl olacak, okulların inşaa masrafı ve muallim maaşları illerin maarif idaresi sandığından karşılanacak, sıbyan mekteplerini bitirip şهادetname (diploma) alan öğrenciler sınavsız bu okullara kabul edilecektir⁶⁷.

Tarih-i Umumi, Tarih-i Osmani, Coğrafya, Mebadi-i ulum-ı diniye, Lisan-ı Osmani Kavaidi, İmla ve İnşaa, Tertib-i cedid üzere kavaid-i Arabiye ve Farsiye, Mebadi-i Hendese, Tersim-i hutut, Defter tutmak usulü, Jimnastik, Mektebin bulunduğu yerde en çok kullanılan dil, ticaret merkezlerinde zeki öğrencilerden isteklilere 4. Yılda Fransızca, Nizamnameye göre rüştiyelerin programıdır. Kız rüştiyelerinde ise; Muhtasar Tarih ve Coğrafya, Mebadi-i kavaid-i Arabiye ve Farsiye, Hesap ve defter tutmak usulü, Mebadi-i ulum-ı diniye, Lisan-ı Osmani Kavaidi, İmla ve İnşaa, Müntehabat-ı edebiye,

⁶² Aynı yer.

⁶³ A.g.e, s.119.

⁶⁴ Akyüz, a.g.e, s.164.

⁶⁵ Akyüz, okulun açılış törenindeki bir hadiseyi şu şekilde aktarır: Açılış törenine Padişah Abdülmecit şehzade Murat Efendi ile Fatma sultanı da götürmüş ve kapıda kendilerini karşılayan Mekatib-i Umumiye Müdürü Kemal Efendiyi göstererek, "Efendinin elini öpünüz, bundan sonra sizin hocanız olacaktır" demiş ve Kemal Efendi'ye de, "bunları dest-i terbiyenize tevdi ediyorum, diğer öğrencilerle eşit tutmanızı rica ederim" iradesinde bulunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz., Akyüz, a.g.e, s.165.

⁶⁶ Sarıçelik, a.g.e, s.119. Akyüz'e göre taşradaki okullar, özellikle kadın öğretmen bulunmasındaki güçlük nedeniyle yavaş gelişme göstermiştir. Bu şekilde 1875'te Isparta'da açılan kız rüştiyesine kadın öğretmen bulunamadığından çok yaşlı bir zat öğretmen atanmış, onun ölümüyle okul 1907'de bir kadın öğretmen sağlanıncaya kadar kapalı kalmıştır. Bkz., Akyüz, a.g.e, s.164-165.

⁶⁷ Akyüz, a.g.e, s.165.

Tedbir-i menzil, Nakşa medar (yardımcı) olacak derecede Resim, Ameliyat-ı hiyatiye, musiki (mecburi değil) şeklinde bir program düzenlenmiştir⁶⁸.

1870 yılında Mekatib-i Rüştiye Nizamnamesi çıkarılmıştır. Bu nizamnamede; rüştiye mekteplerinin yönetimi, okul çalışanları ve öğrencilerin görevlerinin neler olduğu, disiplin ve cezanın sınırları, masrafların, kırtasiye işlerinin, temizliğin nasıl yapılacağına dair kurallar genel bir çerçevede belirtilmiştir. 1869- 1876 yılları arasında erkek rüştiyelerin sayısı 425'e ulaşmıştır⁶⁹.

Rüştiye mezunları da daha çok kalemlere memur olarak giriyorlardı. Fakat ordunun iyi yetişmiş donanımlı subaylara ihtiyacı vardı. Bu durumda ordunun bu ihtiyacını karşılamak üzere hizmet veren askeri yüksekokullara öğrenci kaynağını sağlama maksadıyla 1875'ten itibaren İstanbul'da ve başlıca il merkezlerinde askeri rüştiyeler açılmaya başlandı⁷⁰.

II. Abdülhamid Dönemi'nde rüştiye sayısı artmaya devam etmiştir. 1907-1908 yıllarında memlekette 383 erkek rüştiyesi, 77kız rüştiyesi eğitim-öğretim hizmeti vermekteydi. Yönetim ve öğretim alanında 1890 yılında çıkan bir irade ile yenilikler yapılmış buna göre; il merkezlerinde bulunan rüştiye mekteplerinin birçoğu idadi mektepleriyle birleştirildi ve yedi yıllık idadi mekteplerine çevrildi. Bu uygulamaya tabi olmayan okulların öğretim süresi ise 1892 de 3 yıla düşürüldü ve kız rüştiyeleri iptidailerle birleştirilerek öğretim süresi 6 yıla çıkarıldı.1913 yılı rüştiye mektepleri için bir dönüm noktası niteliğindedir. Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı'nın yürürlüğe girmesi ile rüştiye mektepleri iptidaiyelerle birleştirildi. Her biri iki yıl süreli olan devre-i iptidaiye, devre-i vasatiye ve devre-i aliye şeklindeki üç devreden müteşekkil olmak üzere toplamda altı yıl eğitim-öğretim hizmeti vermek üzere teşkilatlandırıldı. Ancak ekonomik sıkıntılar, personel yokluğu gibi sebeplerle bu sistem büyük yerleşim merkezleri dışında uygulanamamış ve üç yıllık eski sistem rüştiye mektepleri varlığını sürdürmeye devam etmiştir⁷¹.

2.3. Sultaniler:

19.yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı, sınırları içerisinde azınlık isyanlarını durdurabilmenin yollarını ararken aynı zamanda batılı devletlerin iç işlerine karışmasını önlemek için modernleşme yönünde oldukça ilerleme kaydediyordu. Bu sebeple yayınlanan Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla devlet, söz verdiği gibi gayrimüslim ve Müslümanlar arasında her alanda eşitlik sağlamaya çalışıyordu. Tanzimat ile birlikte geliştirilen Osmanlıcılık fikri ve filizleneceği ortam da yeni modern eğitim sistemi olarak belirlenmişti. Bu dönemde bir yandan ilköğretim ile yükseköğretim arasında bir

⁶⁸ Aynı yer.

⁶⁹ Sarıçelik, a.g.e, s.121.

⁷⁰ Akyüz, a.g.e, s.164.

⁷¹ Sarıçelik, a.g.e, s.122-124.

orta öğretim kademesi oluşturulmaya çalışılırken diğer yandan bu iki unsurun kaynaşacağı bu okullarda ortak bir eğitim ve kültürün aşılmasıyla birlikte ortaya tek tip Osmanlı vatandaşı çıkarılması hedeflenmişti. Bu sayede ayrılıkçı fikirlerin önüne geçilecekti.

Ancak sıbyan ve rüştiye okullarında müslim ve gayrimüslimlerin bir arada okutulması fikri sakıncalı bulunduğu için bu işin daha yüksek bir kademede yapılması gerektiği düşünülüyordu. Rüştiyeler orta öğretim kademesini temsil etseler de yükseköğretime ve Darülfûn'un'a geçişte yeterli görülüyordu. Yani rüştiye üzerinde bir okula ihtiyaç duyuluyordu fakat böyle bir okul henüz mevcut değildi. Bu durum karşısında Fransa'ya müracaat edilerek bu tip okulların kendi inşasından evvel nasıl açılacağı, programının ne olacağı gibi fikirlerin inşasına başlandı. Tabi ki bunda 1867'de Abdülaziz'in Paris'i ziyaret etmesi, Fransız eğitim bakanı Victor Duruy'un Osmanlı eğitimi için hazırlamış olduğu proje etkili olmuştur. Abdülaziz, Fransa'dan döndüğünde orada gördüklerini Osmanlı Devleti'nde de uygulama yoluna gitmiştir. Vilayet nizamnamesi, Meclis-i Vâlâ'nın çeşitli dairelere bölünerek Şûra-yı Devlet adıyla yeniden oluşturulması, eğitim alanındaki reformlar hep Fransız tesiri ile yapılmıştır. Nihayetinde sultani kavramı, Galatasaray'da gerçek anlamıyla kurulan ilk liseye verilen Mekteb-i Sultani adı ile ortaya çıkmıştır. Rüştiye ve yükseköğretim arasında Osmanlılık siyasetinin gerektirdiği şekilde hizmet verecek olan Galatasaray Sultanisi, orta öğretim kademesine yine Fransız tesiriyle 1 Eylül 1868 tarihinde giriş yapmıştır. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde orta öğretim kademesinin üst sınıflarını oluşturmak üzere vilayet merkezlerinde açılmak istenen okullara da sultani adı verilmiştir⁷².

Galatasaray Sultanisi'nin ilk müdürü Fransız hükümetince gönderilen M. De Salve'dir. İdarecilerin ve öğretmenlerin çoğu Fransız'dı. Bunun yanı sıra Türk, Ermeni, İngiliz, Rum ve İtalyan asıllı öğretmenlerde bulunuyordu. Okula amacına uygun olarak her dinden ve milletten öğrenci alınıyordu. Ayrıca Osmanlı hükümetince 150 Müslüman olmayan öğrenci okutulacaktı. Galatasaray sultanisi başlangıçta Müslümanların ilgisizliğine rağmen zamanla zengin ailelerin rağbet ettiği bir okul haline gelmiştir⁷³.

Mekteb-i Sultani'ye öğrenciler sınavla alınıyordu. İlk sınıfa girecek olan öğrencilerin 9-12 yaş aralığında olması mecburi olup daha büyük yaşta kiler sınavla ikinci sınıfa alınıyordu. Genel olarak ücretli ve ücretsiz olarak ayrılmakla birlikte üç grup öğrenci mevcuttu. Bunlar; dâhili (yatılı), nısfı dâhili(sadece öğle yemeklerini okulda yiyenler) ve harici(okulda kalmayan ve yemek yemeyenler)lerdi. Sultani öğrencilerinden ücret alınıyordu. Fakat okulların inşa masrafları Saray tarafından karşılanacaktı. Öğrencilerin okula ödedikleri paranın miktarı statülerine göre değişiyordu. Buna göre dâhili bir öğrencinin yıllık ücreti 40, 30, 25 lira iken nısfı dâhili bir öğrenci 20, harici bir öğrenci 10 lira ödüyordu. Tam yatılı bir öğrenci okula giderken bir defaya mahsus elbise karşılığı

⁷² Koçer, *a.g.e.*, s.132; Kodaman, *a.g.e.*, s. 209-212.

⁷³ Kodaman, *a.g.e.*, s.212.

olarak 15 lira öderdi. Mekteb-i Sultani'nin toplam öğrenci sayısında 1877'den itibaren devamlı artış gözlemlenmiştir⁷⁴.

Mekteb-i Sultani, öğretmen kadrosu bakımından en iyi seviyede olan okullardan biridir. Hem sayı hem de kalite yönünden yeterli kadroya sahip bulunmuştur. Bunda Fransız asıllı öğretmenlerin payı büyüktür. 1877'ye kadar öğretmenlerin çoğu Fransız iken ders programındaki değişiklik sebebiyle (Arapça, Farsça, Belagat-i Osmani Gibi derslerin eklenmesi) Türk öğretmenlerin sayısı giderek artmıştır. Esas öğretmenler dışında sayıları 15-20 arasında değişen ders kalfaları vardı. Başlangıçta 30-40 kişiden oluşan öğretim kadrosu 1901 tarihine gelindiğinde 70- 75 kişiye ulaşmıştır. Bu sayının 1/3'i ecnebi, 2/10'si gayrimüslim yarısı da Türk asıllı öğretmenlerden oluşuyordu⁷⁵.

Mekteb-i Sultani'nin ders programında Türkçe, Fransızca ve Fransız Edebiyatı, Grekçe, Ahlâk, Latince, Umumî Tarih ve Osmanlı Tarihi, Coğrafya, Matematik, Mekanik, Fizik, Kimya, Ekonomi, Kozmoğrafya, Hukuk, Umumî Edebiyat Tarihi ve Güzel Konuşma Sanatı, Resim gibi dersler yer alıyordu. Öğretim dili Fransızcaydı. Daha sonraki yıllarda Arapça ve Farsça gibi dersler eklenmiştir. Mekteb-i Sultani'nin öğretimi birbirine bağlı üç safhada gerçekleşmekteydi. Her biri üçer yıl olmak üzere toplamda dokuz yıl öğretim yapılıyordu.

1. Sınıf-1 İptidâiye kısmı (ilk kısım 3 yıl)
2. Sınıf-1 Tâliye (ikinci sene 3 yıl)
3. Sınıf-1 Âliye (yüksek kısım 3 yıl)

Sınıf-1 Âliye kısmı ayrıca Edebiyat ve Ulûm olmak üzere iki şubeye ayrılıyordu. Edebiyat şubesinde daha ziyade Fransızca dâhil dil dersleri, tarih, coğrafya, felsefe gibi sosyal ve beşeri ilimler okutulurken Ulûm şubesinde ise fen dersleri ve tabii ilimler okutuluyordu. Türkçe ve Fransızca dersleri okuyup bitirenlere Edebiyat ve Ulûm Şehadetnamesi veriliyordu. Fransızcanın öğretim dili oluşu Abdülhamid döneminde de devam ederken Türkçe derslere de önem verilerek öğrencilerin Osmanlı kültüründen tamamen uzaklaşmaları önlenmek istenmiştir. Üç yıllık ilk kısımda öğrencilere Lisan-ı Türkî, Fransızcanın başlangıcı, Müslüman çocuklar için ilm-î hal, eczâ-yı şerife gibi dersler verilmekteydi. Altı yıllık sultaniye kısmında ulum ve fûnun dersleri okutulduğu gibi Türkçe, Arabi, Farsi, Fransızca her öğrencinin mecburen görmesi gereken derslerdi. Dâhili yatılı ve nisfa dâhili öğrenciler ise jimnastik dersini almak zorundaydılar. Müzik dersi zorunlu olmayıp isteyenler parasıyla piyano ve keman dersleri alabiliyordu⁷⁶.

Nizamnamede tüm Osmanlı tebaasına açık olacağı belirtilen sultaniler, imtiyazlı bir vilayet olan Girit'te Mekteb-i Kebir adı ile açılan Mekteb-i Sultani, Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye'nin çabaları sonucunda açılan Darüşşafaka ve sultani seviyesinde kabul edilen Beyrut'taki Medrese-i Sultaniye dışında II. Meşrutiyet'e kadar hiçbir yerde açılmamışlardır. Bu tarihe kadar Nizamnamenin Mekteb-i

⁷⁴ Akyüz, *a.g.e.*, s.167; Kodaman, *a.g.e.*, s.217.

⁷⁵ Kodaman, *a.g.e.*, s.219-220.

⁷⁶ Kodaman, *a.g.e.*, s.212-221.

Sultani'den beklediği hizmeti rüştiyelerle birlikte yedi senelik öğretim yapan idadiler karşılamaya çalışmıştır⁷⁷.

1908 yılında vilayetlerde bulunan idadilerin ıslah edilme meselesi esnasında Sultaniler yeniden gündeme geldi. Sayıları yetmiş geçmemesine rağmen önemli bir işe yaramayan taşra idadileri Emrullah Efendi'nin bakanlığı sırasında ıslah edilmek istendi. 23 yatılı idadiden 10tanesi sultaniye çevrilmek istendi. Bir yandan okullardaki öğrenci sayısı, öğretmen ve idarecilerin maaşları artarken diğer yandan yabancılar ile gayrimüslimler bu okullara çekilecekti. Ayrıntıları belirlemek amacıyla 1910 Eylül'ünde bir komisyon kurularak aynı tarihte 12 yerde birden yeni sultaniler açıldı. Sultaniler birçok eksiklikleriyle kör topal yürütülmeye çalışılırken 1913 yılına gelindiğinde sultaniye programları üzerinde yeni çalışmalar yapıldı. Yeni programlar Ekim ayında okullara gönderildi. Buna göre öğretim; devre-i ulâ (birinci devre) ve devre-i sâniye (ikinci devre) olarak ikiye ayrılıyordu. Yapılan düzenlemelerle bu kurumlar artık 12 yıllık tam devreli sultanilere dönüşüyordu. Arapça ve din derslerinin sayıları artırılmış olup yeni müzik dersleri konuluyordu. Ahmet Şükrü Bey'in bakanlığı döneminde yedi yıllık idadiler ile sultaniler arasındaki diploma krizini çözmek için 1913 yılında başlatılan çalışmalar neticesinde tüm yedi yıllık idadilerin sultaniye çevrilmesi kararı verildi. Böylece sultaniler 1914 yılından itibaren yüksekokullara öğrenci hazırlayan yegâne orta öğretim kurumu haline gelmişlerdir. 1913/14 öğretim yılında; Galatasaray, İstanbul, Vefa, Mercan, Kabataş, Üsküdar, Edirne, Gelenbevî, Davutpaşa, Ankara, Adana, Yozgat, İzmir, Aydın, Bursa, Kale-i Sultaniye(Çanakkale), Bağdat, Beyrut (2tane), Kastamonu, Konya, Şam(2 adet), Balıkesir, Halep, Diyarbakır, Sivas, İzmit, Trabzon, Bitlis, Erzurum, Sana, Basra, Mamuretülaziz, Van ve Kusüs-ü Şerif olmak üzere 36 sultani mevcuttur⁷⁸.

1913/14 yılında idadilerin sultaniye çevrilmesi esnasında Osmanlı Devleti'nin tek Kız İdadisi de sultaniye çevrildi. Böylece ilk kız lisesi İstanbul İnas Sultanisi adıyla Aksaray'da Redif Paşa Konağı'nda açılmış oldu. Bakanlık, yeni kız sultanilerinin açılması ve tek sultaninin de ıslahı için 1914 yılında çalışmalar başlattı. Büyükkada'da yeni bir İnas sultanisi açılması yönünde ciddi ilerleme kaydediliyordu fakat sonuca ulaşamadı. Okutulacak dersler; Türkçe, Ecnebi Lisanı, Din dersleri, Fizik, Cebir, Tarih, Coğrafya, Kozmoğrafya, Malumat-ı Tabiiye, Terbiye-i Etal, Pedagoji, Resim, Biçki, Dikiş, Kimya, Hıfzı'ssıhha, Hesap, Hendese, İktisadi Beyti, Beden terbiyesi, Medeni Malumat, Piyano ve Gına olarak belirlenmiştir. Sonradan Arapça, Farsça ve Tabahat(yemek pişirmek) da eklenmiştir. Kız rüştiyesi, Kız idadisi hatta Darülmualimat gibi kız okullarının ders programları incelendiğinde, İnas Sultanisinin ders programının daha geniş ve kaliteli olduğu göze çarpmaktadır. 1915 yılında Bezmi Âlem Sultanisi adını alacak olan bu kurum Aksaray'dan sultan Mahmut türbesi yanındaki binaya nakil olunmuştur⁷⁹.

⁷⁷ Koçer, *aynı yer*; Sarıçelik, *a.g.e.*, s.162.

⁷⁸ Sarıçelik, *a.g.e.*, s.162-163; Mustafa Ergün, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara, 1996, s.228-235.

⁷⁹ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul, 1977, s.1444; Ergün, *a.g.e.*, s.237.

Sonuç olarak Sultanilerin öğretmen kadrosuna, öğrenci sayısına, idarecilerine ve kuruluş maksadına bakıldığında Osmanlı devletinin menfaatine hizmet veren bir kurum olmadığı göze çarpmaktadır. Ali Suavi ve diğer devlet adamları bu görünüşü değiştirmeye çalışmışlardır. Gerçekten de Mekteb-i Sultani'yi Türkleştirme çabalarından evvel bu kurum Türkler ve Müslümanlardan çok gayrimüslim unsurların işine yaramıştı. Nitekim bu okullarda okuyan ecnebi ve gayrimüslim öğrenciler ile görev yapan öğretmenler, okul sonrasında devletin aleyhine çalışmaktaydı. Türkler arasında Osmanlı toplumundan kopuk, Fransız kültürü etkisinde kalmış, batı hayranı bir aydınlar zümresi meydana getirmeye başlayan bu kurum Bulgar, Rum ve Ermeni sahasında bunun tam tersine milli duyguları kuvvetlenmiştir. Ali Suavi'nin II. Abdülhamid'in de desteğiyle yaptığı değişimlerin çoğalan etkisi sonucu Galatasaray daha Müslüman, daha Osmanlı ve daha etkili bir kurum haline gelmiştir. II. Abdülhamid devrinde yapılan ıslahat ve alınan tedbirler sonucunda okulun atmosferine açık bir İslami karakter kazandırılmış olup, gayrimüslimler için daha az çekici duruma gelmesi sağlanmıştır. Yatılı ve ücretsiz talebenin daha çok Türkler arasından alınmasıyla okul, devlet için yararlı hale getirilmeye çalışılmıştır⁸⁰.

2.4. İdadiler:

Osmanlı Devleti'nde Harp Okulu ve Askerî Tıbbiye'ye girmek isteyen öğrencilerin eksik bilgilerini tamamlamak amacıyla hazırlık okulları açılmaktaydı. Arapça kökeni itibariyle hazırlama yeri manasına gelen idadi kavramı, 1845'te Ordu merkezi ve Bosna'da açılan hazırlık okulları için kullanıldığı gibi İstanbul'da bazı rüştiyeler ve Darülmârif'de sıbyan mekteplerinden gelen öğrencilerin bir süre okudukları özel sınıflar için de kullanılmaktaydı. Görüldüğü üzere tam manasıyla bir tanıma kavuşmamış olan bu kavram yeni bir muhtevaya ancak Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile kavuşmuştur⁸¹.

Öğrencileri yüksekokullara hazırlayan bu hazırlık okullarının orta öğretim kademesinde yerini alarak açılması ve yaygınlaşması gerekiyordu. Bu hem devletin amaçladığı modern eğitimi sağlayabilmek adına hem de siyasi anlamda zaruri bir ihtiyaç haline gelmişti. Bu sebepler doğrultusunda 1869 yılında yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile idadilerin hemen açılması öngörülmüştür. Nizamname'ye göre bin haneden fazla ve buldukları yerin önemine göre seçilecek her kasabada birer idadi mektebi açılacaktır. Öğretim sürelerinin üç yıl olarak belirlenmesiyle, rüştiyelerle birlikte orta öğretim süresi 7yıla yükselmiştir. Tüm masrafların Vilayet Maarif Sandığından karşılanacağı, her idadide altı öğretmenin görev yapacağı, aynı zamanda rüştiyeden mezun olan gayrimüslim ve Müslüman çocukların bir arada eğitim göreceği belirtilmiştir. Orta

⁸⁰ Kodaman, *a.g.e.*, s.215-218; Benjamin C. Fortna, *Mekteb-i Hümayun*, (Çev. Pelin Siral), İstanbul 2005, s.141.

⁸¹ Kodaman, *a.g.e.*, s.181; Sarıçelik, *a.g.e.*, s.135.

öğretimin idadi kademesinde okutulacak olan dersler ise; Kavânîn-i Osmâniye, Mükemmel Türkçe Kitâbet ve İnşâ, Fransızca, Coğrafya, Mebâdi-i İlm-i Servet-i Milel, Tarih-i Umumi, İlmî Mevâlid, Cebir, Hesap ve Defter Tutmak Usulü, Hendese ve İlm-i Mesaha, Hikmet-i Tabîiye, Kimya, Resim olarak belirlenmiştir. Her ne kadar Nizamname'de idadilerin öğretim dili belirtilmemiş ise de kullanılacak dilin Türkçe olması istenmiştir⁸².

Öğretmen yokluğu ya da maddi imkânsızlıklar sebebiyle 1869 Nizamnamesi ile hemen açılması kararlaştırılan idadilerin 1873 yılına kadar açılmadığı görülmektedir. Bu gecikme üzerine Maarif Nazırı bir an evvel idadilerin açılması gerektiğini belirten bir tezkereyi 1872 tarihinde sadrazama göndermiştir. Bu tezkerenin nihayetine ise; İstanbul'da Darü'l-maarif binasının numune idadiye çevrilmesi, İdadilerde icabına göre İngilizce, Fransızca ve Almanca derslerinin okutulabileceği eklendi. Ayrıca idadilere öğretmen yetiştirmek için Darülmualliminde idadi şubesinin açılması ve mezunlarına rüştiye öğretmenlerinden 200 kuruş fazla maaş verilmesi ile derslerin önemine göre öğretim kadrosunun en azından 10 kişi olması ve bunlara ihtiyaç halinde bir müdür ile bir de hademe tayin edilebileceği de teklif edilmiştir. Bu kararlar sadrazam tarafından da uygun görülerek 1873 tarihinde Darü'l-maarif idadiye çevrilmiş ve böylece ilk mülki idadi İstanbul'da açılmış oldu. Vilayetlerde ise ilk idadi 1875 yılında Mora Yenişehir'de açıldı. Ve aynı tarihte tezkere ile alınan karar gereği Darülmuallimin içinde bir idadi şubesi açıldı. Numune olarak açılan ilk mülki idadiden sonra 1873 yılının Ağustos ayında İstanbul'da üç veya dört idadi mektebinin açılmasına karar verildi. Taşrada ilk idadilerin açıldıkları yerler gayrimüslim ve yabancı okulların ağırlıkta olduğu alanlardı. İdadi mektepleri diplomatik nedenlerle Tanzimat Dönemi'nin Osmanlılık ideallerine yakın kurumlar olarak tesis edilmek istendi. Müslim ve gayrimüslimlerin bir arada öğrenim görmesi ve bu esnadaki kültür etkileşimi ile öğrencilerde ortak kimlik algısı oluşmaya başladı fakat tam manasıyla yerleşemedi. Bu kaynaştırma işlemi de eğitimde halen bir Osmanlılık siyasetinin izlendiğinin göstergesidir. Okutulacak derslerle ilgili olarak Nizamnamede idadi mekteplerinde uygulanması gereken ders programı belliydi fakat şimdiye kadar ilk idadilerin hangi dersleri okuttuğu bilinmiyordu. Bu açılacak olan idadi mekteplerini önemli kılan ise bunların ders programlarının verilmiş olmasıdır. Bu dersler; Kavâid-i Osmâniye, Arabî, Fârisî, Târih-i Umûmiye-i Osmânî, Coğrafya-yı Umûmiye-i Osmânî, Kırâat ve Kitâbet-i Türkî, Mükemmel Hesap, Cebir-i Âli, Mükemmel Hendese, Müsellesat, Resim ve Tarama, Almanca, İngilizce, Fransızca ve bazı yerler de Jimnastik olarak belirlenmiştir. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile belirlenen ders programındaki; Mantık, İlm-i mevâlid, İlm-i servet, Hikmet-i tabîiye ve Kimya gibi akla dayalı ilimlerin çıkarılarak yerlerine Arapça, Farsça,

⁸² Kodaman, *a.g.e.*, s.182-183; Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İstanbul 2010, s.156; Akyüz, *a.g.e.*, s. 166. Benjamin C. Fortna; Okulların sosyal mobilitenin ve ortak bir Osmanlı kimliği oluşturmanın aracı olduğunu ifade etmiştir. Bu okulların ortak bir kimlik oluşumunu teşvik ettiğini belirten Fortna, bireysel yaşam deneyimlerinin önemli oranda farklılık gösterebileceğini unutmamak gerektiğini belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Fortna, *a.g.e.*, s.186.

İngilizce, Almanca, Jimnastik ve Müsellesat yani trigonometri gibi karmaşık bir yapıya sahip, zor ilimlerin konulmuş olması dikkat çekmektedir⁸³.

1876 yılına gelindiğinde taşrada bir, İstanbul'da dört veya beş civarında idadi mektebinin varlığından söz edilebilir. Devlet sâlnamesinde adı geçen bu idadiler: Darü'l-maarif İdadisi, Fevziye İdadisi, Beşiktaş İdadisi, Fatih İdadisi, Davutpaşa İdadisi, İbrahim Ağa Çayırı İdadisi'dir. Rüştüye ile birlikte bütün vilayet merkezlerinde 7 yıllık idadilerin, sancak merkezlerinde ise 5 yıllık idadilerin yaygınlaşması, ancak 1882-1890 yıllarında Mustafa Nuri ve Münif Paşa zamanında gerçekleşebilmiştir. Bu döneme kadar çoğu idadi kiralık binalarda geçici olarak açılmıştı. Nitekim 1888 yılında Beşiktaş, Fatih semtlerinde tekrar idadi okuluna ihtiyaç duyulması bundan kaynaklanmaktadır. Osmanlı –Rus savaşı yüzünden ihmal edilen idadilerin yükseköğretim için nedeni gerekli olduğu bilinmesine rağmen yaygınlaşmamasının en büyük nedeni ekonomik yetersizliklerdi. Her şeyden önce bir idadi mektebinin inşa masrafları külfetliydi. Buna mektebin diğer tüm giderleri ve görevli memurlarına ödenecek maaşta eklendiğinde durum içinden çıkılmaz bir hal alıyordu. İdadilerin açılışına hız kazandırabilmek için yeterli miktarda mali kaynak oluşturulması gerekiyordu. Sadrazam Sait Paşa bu sebeple ilköğretim için alınan öşrün öşrü nisbetindeki verginin kaldırılmasını, bunun yerine 1300 mali yılından itibaren aşarın 1/7'sinin (seb'i) ve ¼'inin (rub'u) alınmasını sağladı. Ayrıca müsakkafât (ev,han,dükkan) vergisinin de %6'sının maarife ayrılmasını temin etti. Böylece gerekli olan mali kaynak sağlanınca idadilerin açılmasına hız verildi. Ve 1885 yılında Yanya, Edirne Bursa ve Çanakkale'de birer idadi açılmıştır. Aynı zamanda İzmir, Trabzon, Rodos, Konya, Manisa, Elazığ gibi pek çok vilayette de idadi açılması kararlaştırılarak inşalarına başlanmıştır. Bu dönemde idadilere o kadar dikkat edilmiştir ki mimari tarzları üzerinde bile titizlikle durulmuştur. Ders programlarında ise 1892 yılında bir düzenlemeye gidildiğini “ulum-u diniye, tarih-i İslâm, akaid ve fıkıh, ahlak” gibi derslerin eklendiğini görmekteyiz. Ders saatleri içinde Mâtevid-i Kur'an-ı Kerim ve ulum-u diniye derslerinin diğerlerine göre daha fazla olması bir yandan eğitimde dinselleşme sağlanmaya çalışılırken diğer bir yandan da eğitimde standardı yakalama çabalarının sürdüğünü göstermektedir⁸⁴.

Açılışına hız verilmiş olan tüm idadileri beş yıllık ve yedi yıllık olmak üzere iki kısımda incelemek mümkündür. Devletin idari teşkilatlanışına göre beş yıllık idadiler, livalarda bulunan orta öğretim kurumlarıydı. Bu kurumların amacı Darülfünun ya da yüksekokullara öğrenci yetiştirmek değil, bulunduğu bölgenin işlerini idare edecek, imarını sağlayacak seviyede kişiler yetiştirmekti. Livalardaki idadilerin beş yıllık olmasının sebebi yedi yıllık idadi açmaya Maarif bütçesinin yetersiz olmasından kaynaklanıyordu. Bunların ilk üç senesi rüştüye kalan iki senesi de idadi öğretime ayrılmıştı. Başlangıçta iptidai mezunlarının alındığı bu kurum, 1913 yılında Bakanlığın kararıyla iptidailerle beraber rüştüye mezunlarını öğrenci olarak almaya başladı. Biri hazırlık sınıfı olmak üzere

⁸³ Kodaman, *a.g.e.*, s.183-186; Fortna, *a.g.e.*, s185; Somel, *a.g.e.*, s.156.

⁸⁴ Koçer, *a.g.e.*, s.130; Kodaman, *a.g.e.*, s.186-189; Alkan, *a.g.m.*, s.119-120.

üç yıllık bir eğitim-öğretim planı hazırlandı. Böylece üç yıllık rüştiye ayrılarak liva idadileri hazırlık sınıfıyla beraber üç yıla indirilmiş oldu. 1914 yılından itibaren de uygulamaya konulmasına karar verildi. Hazırlık sınıfında bilgi yönünden eşitlenmeye çalışılan öğrenciler, eksikliklerini tamamladıklarında ikişer yıllık olan dört şubeden birine gitmek zorundaydı. “Umumi”, “zirai”, “ticari” ve “sınai” olarak ayrılan bu şubelerde dersler ortak olarak okutulacaktı. Her idadi bu dört şubeden ikisini açmak suretiyle hangi şubeleri açacağını bakanlığa bildirecek, bakanlıkta ona göre kadro ve ödenekleri belirleyecekti. Aynı dönemde sultanilerde açılmıştı. Dolayısıyla liva idadilerinde böyle bir düzenlemeye gitmek mecburi idi. Bu çalışmayla öğrencilere yükseköğrenim yolu kapanacak böylece yükseköğrenim yapmak isteyenler sultanilere yönlendirilecekti. Ahmet Şükrü Bey’in yedi yıllık idadileri tamamen sultaniye çevirme kararından sonra bu üç yıllık idadilerde tekrar bir düzenlemeye gidildi. Bu kurumların ders programı artık daha geniş oranda sanayi, ticaret ve ziraat derslerini ihtiva ediyordu. Bu yüzden bunların programlarını Ticaret ve Ziraat Nezareti’nin gerekli hazırlıklar tamamlandıktan sonra 1915 yılında uygulaması kararlaştırıldı⁸⁵.

Yedi yıllık idadiler ise, vilayet merkezlerinde idi. İlk üç yılı rüştiye, dört yılı da idadi olmak üzere toplamda yedi yıllık bir öğretim yapılıyordu. 1909 yılında idadi programlarının değiştirilmesi gündeme geldi ve bunun için bir komisyon kuruldu. Bu seneye mahsus olmak kaydıyla ders programı ve ders saatleri gelişigüzel hazırlandı. Bu dönemde yedi yıllık idadiler iki aşamalı bir düzenlemeyle sultani veya liseye çevrildi. Emrullah Efendi’nin girişimleriyle ilk aşama gerçekleştirilmeye çalışıldı. Amaç, bütün Osmanlı unsurlarının ortak eğitim-öğretim hizmeti alabileceği bir öğretim kademesi meydana getirmektir. Ancak ülkede o kadar çok idadi vardı ki bu çalışmayı tüm idadilerde uygulamaya koymak oldukça zordu. Bunun üzerine belirli sayıda idadiyi değiştirmeyi düşünen Emrullah Efendi, 12 vilayet idadisini İstanbul’daki Mekteb-i Sultani şekline çevirmek istedi. Kurumda görev alacak müdürleri Avrupa’dan getirtmeyi, bazı derslerin Fransızca okutulmasını kararlaştırdı. Tüm bu çalışmanın yönetmeliği 3 Ekim 1910’da yapıldı. Lise şeklinde düzenlenmesi gereken idadiler eski hallerine benzediği için daha sonra yönetmelik tekrar değiştirilerek bu yeni kurulan okullara sultani denildi. Ancak bu düzenleme esnasında bakanlığın pek çok hatası oldu. Yedi yıllık idadi mezunları ile sultani mezunlarının diplomaları aynı derecede idi. Yani her iki kurumun diplomaları mezunlarına aynı hakları sunuyordu. Sultani öğretimi idadilerden bir yıl fazla olduğu için öğrenci son sene okula gitmiyor, yedi yıllık bir idadiye naklini gerçekleştirerek idadi diplomasıyla mezun oluyordu. Ahmet Şükrü Bey bunu engellemek için çalışmalar başlattı. 1913 yılında geriye kalan tüm yedi yıllık idadilerin sultaniye çevrilmesine ve 1914 yılından itibaren uygulamaya konulmasına karar verildi⁸⁶.

İkinci meşrutiyetin başından itibaren bütün orta öğretim kurumlarına idadi denilmekteydi. Yaygınlaşma döneminde de idadilerle ilgili pek çok sorunla karşılaşıldı. Okulların inşa masrafları,

⁸⁵ Ergün, *a.g.e.*, s.218-219; Kodaman, *a.g.e.*, s.194.

⁸⁶ Ergün, *a.g.e.*, s.219-222.

öğrenci ücretleri, öğretmen maaşları, öğrencilere yüklenen masraflar, okutulacak dersler ve bir türlü sağlanamayan istikrar pek çok eleştiriyi de beraberinde getirdi:

İkinci meşrutiyet dönemine kadar parasız olan idadiler devlete biraz mali destek olması bakımından paralı hale getirildi. Böylece 1909-1910 yıllarında Osmanlı meclisinde ve basınında çok tartışılan bir konu olarak gündeme oturdu. 1909 yılında idadilere %20 oranında parasız yatılı ve gündüzlü öğrenci alınması ve kalan tüm öğrencilerin belli bir miktar ücret ödemesi kararlaştırıldı. Bu ücretler gündüz öğrenim gören öğrencilerden vilayetlerde 2, livalarda 1,5 lira olarak tahsil edilecekti. Yatılı öğrencilerden ise dört şubeye göre 15-25 lira arasında bir ücret tahsil edilecekti. Bazı idadilerin sultaniye çevrilmesi ile burada çalışan öğretmenler sultani öğretmeni oldu. Bakanlığın hatasından ötürü diploma derecelerinin aynı olduğu bu iki kurumdan, idadi öğretmenlerinin maaşlarının düşürülmesine karşılık sultani öğretmenlerinin maaşları yükseltildi. Bunun meydana getirdiği problem İkinci meşrutiyetin sonuna kadar devam etti. İdadilerde uygulanan öğretim yöntemleri sıkıntılıydı çünkü iptidaiye, rüştiye ve idadilerin programları birbirine karışmıştı. Ayrıca iş bulma konusunda zengin çocuklarla fakir olanların arasındaki fark, bireylere sosyal mevkileriyle ve gelecekleriyle uyumlu bir eğitim fırsatının verilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktaydı. Bu yüzden, “devlet, idadileri yaygınlaştırmak yerine köylerde öğrencilerin okuryazarlığı ve dini inançlarını öğreneceği ibtidai mekteplerde ıslah çalışmalarına gitmeli” şeklinde eleştiriler yapılmaktaydı. İdadiye devam edecek olanlar içinse cüz’i miktarda bir öğrenim ücreti getirilmeliydi. Aksi takdirde burada öğrenim gören öğrenciler devlete muhalif olabilirdi. Gerçekten de Jön Türk muhalefeti bu sistemin bir neticesiydi. Devlet, bir an evvel devlete ve millete hizmet edecek memur ve serbest meslek sahiplerini yetiştirmek istiyordu ve tepeden tabana giden bir siyaset takip ediyordu. Vilayetlerdeki maarif sorumluları ise önce halkı cehaletten kurtarmanın gerekli olduğuna dikkat çekerek işe öğretimden başlanmalı diyordu. Her ikisi de iptidaiye, rüştiye ve idadilerin önemini biliyor ama önceliği hangisine vermeli konusunda birbirlerinden ayrılıyordu. Ders programlarındaki düzensizlikler ile akli ilimlerin çıkarılarak zor ve karmaşık ilimlerin okutulmaya başlanması da öğretimin skolastik düzeyde kalarak ezberden öteye gidememesine sebep olmaktaydı. Yine öğrencilerin bir örnek elbise giymelerinin zorunlu tutulması sonucu öğrencilere fazladan 300 kuruş yükleyen kıyafet masrafı da eleştirilere maruz kalmış ve bu karar ancak taviz verilerek uygulanabilmiştir⁸⁷.

Netice itibarıyla idadiler, bürokrasinin acil kalifiye eleman ihtiyacını kısa sürede karşılayabilecek bir kurum olarak görülmekteydi. Amaçlanan modern eğitim sistemine uygun ortak bir kimlik algısının oluşturulabileceği yükseköğretim kurumlarına yeterli seviyeye sahip olan öğrencileri hazırlayacak önemli bir kurumdu. Belki empoze edilmeye çalışılan fikirler yerleşemedi fakat bu okullar toplumun bazı alışkanlıklarının değişmesinde etkili oldular. Uzun süre yatılı okullarda okuyan öğrenciler burada öğrendikleri Avrupa tarzı giyim, çatal-bıçak, karyola, masa gibi araçların kullanımını ailelerine

⁸⁷ Ergün, *a.g.e.*, s.222-223; Kodaman, *a.g.e.*, s.197; Somel, *a.g.e.*, 156-158.

taşıyarak kültür etkileşiminin önemli bir parçası haline geldiler. Osmanlı Devleti, her ne kadar eleştirilerin hedefi haline gelse de idadilere büyük önem vererek kendi siyasetini takip etmeye devam etmiştir⁸⁸.

⁸⁸ Kodaman, *aynı yer*; Somel, *a.g.e*, s.160; Sarıçelik, *a.g.e*, s.137.

İKİNCİ BÖLÜM: DENİZLİ MEKTEB-İ İDADİSİ

1. Denizli Mekteb-i İdadisi'nin Kuruluşu

Denizli Mekteb-i İdadi'sinin resmi açılışının yapıldığına dair gönderilen belgeye göre "...Eylül'ün on dokuzuncu Cuma ertesi günü Denizli Mekteb-i İdadisinin resmi küşadı icra olunarak..." ibaresinden hareketle okulun, R.19 Eylül 1308/M.1 Ekim 1892 tarihinde açılmış olduğunu anlamaktayız⁸⁹. Genel olarak sancak merkezlerinde açılan idadilerin eğitim-öğretim sürelerinin 5 yıl olduğundan, yaygınlaşmasının 1882-1890 yıllarında gerçekleşebildiğinden, bu döneme kadar çoğu idadinin kiralık binalarda geçici olarak açıldığından daha önce bahsetmiştik. Denizli sancağında açılan idadi mektebi de eğitim- öğretime ilk olarak eski rüştiye mektebi içerisinde başlamıştır. Öyle ki bu eski rüştiye binası yetersiz ve harap bir halde olduğundan yeni bir idadi binası inşa edilmesi talep edilmiştir. Ancak elimizdeki belgelerden bu talebin reddedilmiş olduğunu dolayısıyla 1915 yılında yeni binasına kavuşana kadar Denizli Mekteb-i İdadisi'nin rüştiye binası içerisinde eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etmiş olduğunu anlamaktayız⁹⁰.

Rüştiye kısmı da dahil olmak üzere eğitim-öğretim süresi 5 yıl olan Denizli Mekteb-i İdadisi'nde daha sonraları bu sürenin 6 yıla çıktığı, idadideki ders görevlendirmeleri ve alınan maaşlardan bahisle R.22 Haziran 1319/M. 5 Temmuz 1903 tarihli bir belgede, Süleyman Fehmi Efendi'nin 5.ve 6. Sınıf coğrafya derslerine girdiğinin belirtilmesinden anlaşılmaktadır⁹¹.

2.Mekteb-i İdadi Binası ve Eğitim Araç - Gereçleri

Mekan olarak idadi binasını eski ve yeni bina olarak ikiye ayırabiliriz. Eski binadan kasıt eğitim faaliyetlerine ilk başladığı yer olan Denizli merkezindeki eski Rüştiye binasıdır. Her ne kadar idadinin resmi açılışının yapıldığı belgede nerede açıldığı konusunda herhangi bir bilgi yer almamış olsa da, R.25 Eylül 1310/M.7 Ekim1894 tarihli bir belgede Denizli sancağı merkezindeki eski mekteb-i rüştiyenin yetersiz olduğu gerekçesiyle yeni bir mekteb-i idadi binası yapılmasının talep edilmişinden Denizli Mekteb-i İdadisi'nin ilk olarak eski rüştiye binasında açılmış olduğunu görmekteyiz. "*Denizli Sancağı mekteb-i idadi olmamasından naşi mukaddema mevcud mekteb-i rüşti mektebi idadi ittihaz olunarak şimdiye kadar ol suretle idare-i maslahat edilmiş olsa da...*" denilerek mevcut mekteb-i rüştiyenin mekteb-i idadi sayıldığı ve idadi açıldığı günden bu yana bu şekilde eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürme yönünde idare edildiği açıkça anlaşılmaktadır. Aynı belgede mekteb-i

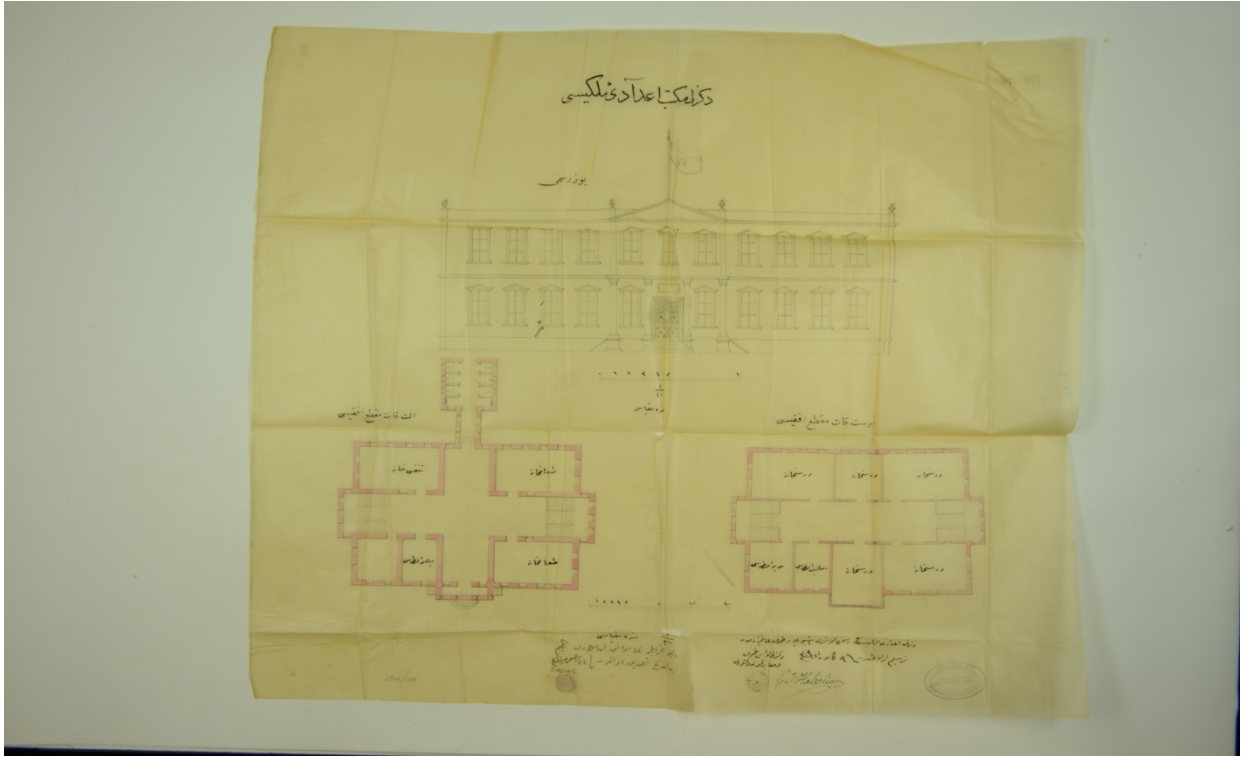
⁸⁹ BOA., *MF.MKT.*, 151/51, 21.Ra.1310.

⁹⁰ BOA., *MF.MKT.*, 304/40, 19 Ş.1313; BOA., *MF.MKT.*, 237/34, 23 Ca.1312.

⁹¹ Aydın, *a.g.e.*, s.118.

rüştiyenin hangi açıdan yetersiz olduğundan bahisle yeni bir idadi binası inşasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Her ne kadar şimdiye değin idare edilmiş olsa da her yıl mezunların ayrılıp yeni öğrencilerin gelişi sebebiyle mektebin genişletilmesi idadi tarz ve usulüne çevrilmesi gerektiği belirtilmiştir. Okulun tanzim ettirilmiş planı ve masrafların ne kadar tuttuğuna dair bir belgeyle beraber vadeden mektep kabul edilen binanın harap olmasından dolayı tamiri ve genişletilmesi de ziyadesiyle masraflı olacağından usul-i cedideye uygun yeni baştan bir mekteb-i idadi vücuda getirilmek üzere üç yüz otuz üç bin beş yüz elli guruşun gerekli olduğu bildirilerek bir an önce mektebin inşasına müsaade edilmesi ve masrafların karşılanması rica edilmiştir⁹².

Resim 1: Denizli Mekteb-i İdadi-i Mülkisi Yüz Resmi

Bu yönde Resim 1’de de görüldüğü gibi idadının ön kısmının ve iç kısmının R.9 Kanun-ı sani 1309/M.21 Ocak 1894 tarihinde G.O Haleplian adında bir kondüktör tarafından çizilmiş olduğu plan, R.22 Eylül 1310/M.4 Ekim 1894 tarihinde tanzim edilmiştir. Planı incelediğimizde idadi 2 kattan müteşekkil olup alt katta; teneffüşhane için bir oda, ta’amhane (yemekhane) için iki oda ve bir oda da mubassır için olmak üzere toplam dört oda tasarlanmıştır. Üst katta ise; dershaneler için beş oda, bir muallim odası ve bir de müdür odasından oluşan yedi oda tasarlanmıştır. İnşa edilmesi planlanan iki katlı bu idadi için gereken tüm masrafların hesaplandığı çizelgelerle birlikte toplam meblağ hesaplanmıştır. Buna göre:

⁹² BOA., *MF.MKT.*, 304/40, 19 Ş.1313.

Kısm-ı Tahtani olarak belirtilen alt kat, Kısm-ı Fevkani olarak belirtilen üst kat, Abdesthane ve sonradan çıkabilecek masraflar toplamında R.25 Eylül 1310/M.7 Ekim 1894 tarihli tahrirat da belirtildiği gibi 333.550 guruşluk bir maliyet çıkarılmıştır.

Tablo1: Denizli Mekteb-i İdadisi için tasarlanan yeni binanın inşası için gereken meblağı gösteren

KEŞİFNAME	
Kısm-ı Tahtani (Alt kat)	169.26
Kısm-ı Fevkani (Üst kat)	130.236
Abdesthane	024.574
Yekun	323.836
Masarıf-ı gayr-ı melhuza	9.714
Genel Toplam	333.550

tablo.

Ancak R.10 Teşrin-i Sani 1310/M.22 Kasım 1894 tarihinde gönderilen belgeden anlaşıldığı üzere Denizli Mekteb-i İdadi inşasından vazgeçilmiştir⁹³.

Denizli Mekteb-i İdadisi'nin şuan Denizli Lisesi olarak eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürdüğü bina 1915 yılında inşa edilmiştir. Maddi imkansızlıklar sebebiyle ilk katın inşası tamamladıktan sonra üzeri kiremitle kapatılarak on yıl bu haliyle kalmıştır. Binanın inşası gereken meblağın vilayet bütçesinden karşılanmasıyla 1926-1927 yılında tamamlanabilmiştir⁹⁴.

Öte yandan okul binası için çizilen planda yemekhane tasarlanması, öğrencilerin masada yemek yeme, çatal, kaşık, bıçak, kullanımı kültürlerini evlerine taşımaya sebep olabileceğinden son derece dikkat çeken bir nokta olmuştur.

⁹³ BOA., *MF.MKT.*, 237/34, 23 Ca 1312; BOA., *MF.MKT.*,304/40, 19 Ş.1313. 1899 yılında meydana gelen deprem idadi binasını içinde durulamayacak ölçüde hasara uğrattığından bir süre eğitim ve öğretim Değirmenönü mahallesindeki bir evde devam etmiştir. Aydın, *a.g.e.*, s.118.

⁹⁴ Aydın, *aynı yer*. Bazı kaynaklarda Denizli Mekteb-i İdadisi'nin 1915 yılında inşa edilen ve şuanda da eğitim ve öğretim faaliyetlerini gerçekleştirdiği binasının planını Tevfik Bey isminde bir şahsın çizdiği belirtilmiştir. Elimizdeki Denizli Mekteb-i idadi-i Mülkisi yüz resminin bulunduğu plana göre; "Denizli İdadi-i Mülkisi'nin resmini gösteren iş bu plan taraf-ı acizanemden tersim olunmuştur. Denizli Livası tarik-i maber kondüktörü G.O Haleplian" ifadesinden anlaşılmaktadır ki bu plan 9 Kanun-i Sani 1309 (21 Ocak 1894) tarihinde idadinin çizilmiş ilk planı olup 1915 yılında yeni bina hayata geçirilmeden önce Tevfik Bey isimli şahsın G.OHaleplian'ın çizdiği planı örnek olarak yeni bir plan tasarlamış olması kuvvetle muhtemel görünmektedir.

Denizli coğrafi konumu itibariyle birinci dereceden deprem kuşağında olup 20 Eylül 1899 tarihinde merkezi Sarayköy olan, Denizli ve kazalarında büyük hasara sebep olan en yıkıcı depremlerinden birini yaşamıştır. Öyle ki Aydın vilayetini bütünüyle etkileyen depremin ardından Aydın Valiliğince yapılan açıklamada ölü sayısı 724, yaralı sayısı 738, yıkılan hane sayısı 12.932 olarak bildirilmiştir. Hükümet konağı, adliye dairesi, postane, karakol gibi kamu binalarının da içine girilemeyecek ölçüde zarar gördüğü Denizli’de kuşkusuz mevcut okullar da büyük hasara uğramıştır⁹⁵.

Aydın Valiliğinin Maarif Nezareti’yle yapmış olduğu yazışmalardan anladığımız kadarıyla Denizli Sancağı dahilinde hareket-i arzdan (deprem) külliye münhedim (tamamen yıkılan) veya kısmen rahnedar (kısmen zarara uğramış) 19 mektep tespit edilmiştir. Eğitimin durma noktasına geldiğinin aşikar olduğu bu üzücü olay nihayetinde yöneticiler derhal içine girilemeyecek ölçüde hasara uğrayan, yeniden inşaya mecbur olunan bu mekteplerin tamiri ve tadilatı için işe koyulmuşlardır. Kaç mektebin ne derece hasara uğradığının tespit edilmesinden sonra hasar gören okulların tamir ve tadilatı için ne kadar meblağa ihtiyaç olduğunun belirlenebilmesi adına keşif çalışmaları başlatılmıştır. Denizli sancağından Aydın Valiliği’ne yazılan R.29 Mayıs 1316/M.11 Haziran 1900 tarih ve 107 numaralı tahriratta harap olan 19 okulun keşfi mucibince inşa ve tamir için 423.389 kuruş sarfına ihtiyaç olduğu bildirilmiştir. Tahriratın devamında gereken meblağ için “...livanın geçen 1315 senesinde tahakkuk eden 236.848 kuruş maarif hissesinin iki seneliğine mahalline terki...” münasip görüldüğü belirtilmiştir. Buradan hareketle Aydın vilayeti de durumu Dahiliye nezaretine R.20 Haziran 1316/M.3 Temmuz 1900 ve R.8 Temmuz 1316 /M.21 Temmuz 1900 tarihli tahriratlar ile izah etmiştir. Özellikle “...kış gelmeksizin mekâtib-i mezkurenin inşa ve tamiriyle tedrisatın sekteden vikayesi lazımeden bulunduğundan başka...” ibaresiyle kış gelmeden okulların inşası ve tamirinin hallolması durumunda eğitime ara verilmesi gibi problemlerin önleneceği üzerinde durulmuştur⁹⁶.

Tamirat için gereken paranın nereden karşılanmasının münasip olduğu belirtildikten sonra Aydın Vilayeti’ne gönderilen R.3 Eylül 1316/M.16 Eylül 1900 tarihli yazıda iki senelik maarif hissesinin daha önce adı geçmiş tamirat ve inşaat için sarf edilmesi hem yerel eğitim işlerini hem de idare merkezini zarara uğratacağından dolayı katiyyen mümkün olamayacağı, sarfına lüzum gösterilen 423 bin kuruşun cidden şayan-ı istiksar (çok fazla) görüldüğü belirtilmiştir. Yine de bahsedilen tahribatın daha az masrafla vücuda gelebilmesi durumunda harekete geçileceği ve yeniden bir keşif yapılarak harita defteri ve münâkasa defteriyle birlikte oluşturulacak pusulalarının gönderilmesi gerektiği belirtilmiştir⁹⁷.

Denizli İdadi mektebinin müstakil olarak ihtiyaç duyduğu tamir ve tadilat durumunu inceleyecek olursak;

⁹⁵ Aydın, *a.g.e.*, s.129-130.

⁹⁶ BOA., *DH. MKT.*, 2372/67, 13 Ra. 1318; BOA., *DH. MKT.*, 2391/89, 23 R.1318.

⁹⁷ BOA., *DH.MKT.*, 2403/25, 21 Ca.1318.

Denizli İdadisinin eski rüştiye mektebi içerisinde açılması ve zamanla bu rüştiyenin yetersiz hale gelmesinden dolayı yeni bir mektep inşası Babıali'den talep buyrulmuş, fakat yeni bina inşası için müsaade alınamadığından daha önce bahsetmiştik. Elimizdeki R.17 Haziran 1315/M.29 Haziran 1899 tarihli Maarif Nezareti'ne gönderilen yazıda; “Denizli İdadi mektebinin tamamının tamiri kararlaştırılıncaya kadar en ziyade harab olan yerlerin tamiri için rayic akçe 1200 guruşun harcanması halinde şimdilik ikamete uygun hale getirilebileceği” belirtilmiştir⁹⁸. R.16 Teşrin-i evvel 1315/M.28 Ekim 1899 tarihli Maarif nezaretine gönderilen cevapta “...okulun baraka suretiyle bile olsa inşa edilerek ihtiyacın karşılanmasının gerektiği ayrıca okulun tamir olunmayıp, eğitim-öğretim zamanında tatil edilmiş olması öğrencilerin büsbütün dağılmasına sebep olacağından belirlenen meblağın bir an evvel gönderilmesi istenmiştir⁹⁹. Aynı yıl meydana gelen depremde var olan tamir ihtiyacını ne kadar artırdığı kuşkusuzdur. Bu hususta öncelikli ihtiyaç duyulan ve talep edilen paranın nereye harcanacağı konusunda R.1316/M.1900 senesinde keşifnameler hazırlanmıştır. R.5Ağustos 1316/M.18 Ağustos 1900 tarihli bir yazıda okulun sıralarının düzensiz olmakla beraber kullanılmayacak kadar eskimiş olduğundan yenilenmesi gerektiği bahisle memur odaları için üç adet yazı tahtası ve kanepeler ile otuz sıranın keşifleri ve resim gönderilerek 4085 kuruşun gerekli olduğu bildirilmiştir. Akabinde gelen cevabi yazıda; okulun mevcut sıralarıyla diğer eşyalarının kaldırılıp rüştiye mektebinden getirilmiş olduğundan dolayı hakikaten yenilenmeye muhtaç bulunmuş ve gereken 4000 kuruşun H.1300 senesinden H.1310 senesine kadar olan Maarif yardım hissesi bakiyesinin tahsilatıyla ödenmesi kararlaştırılmıştır¹⁰⁰. Genel olarak idadinin tamiri için gereken meblağ 24.558 kuruş olarak hesaplanmış ve bu paranın inşaat tertibinden karşılanmasına müsaade edilmiştir¹⁰¹. Ayrıca yazışmalarda bahsi geçen kanepeler ve masa kullanımları yine öğrencilerin bu kültürü evlerine taşımalarına ve evlerde mobilya kültürünün yaygınlaşmasını sağlama noktasında etkili olmuş olabilir.

⁹⁸ BOA., *MF.MKT.*, 480/46,18 Ş.1317.

⁹⁹ BOA., *MF.MKT.*, 479/3, 29 B. 1317.

¹⁰⁰ BOA., *MF.MKT.*, 382/54, 20 Ş.1315.

¹⁰¹ Aydın, *a.g.e.*, s.131.

Resim 2: Denizli Mekteb-i İdadisi için inşa edilecek olan sıra tahtalarının resmidir¹⁰².

¹⁰² BOA., MF. MKT., 382/54, 20 Ş. 1315.

Sonuç olarak tüm bu yazışmalardan devletin depremin meydana getirdiği hasarın yaralarını sarabilecek mali gücünün olmadığını anlamaktayız. Bunun için depremin eğitim ve öğretimle ilgili yol açtığı sorunları bertaraf edebilmek amacıyla bir yardım komisyonu kurularak *maarif hisse-i i'âne bekâyası* (maarif yardım hissesi) adıyla yardım paraları toplanmıştır. Deprem her alanda büyük bir tahribata yol açmış ancak bu tahribatın giderilmesi için önceliğin eğitim alanına verildiği görülmektedir. Denizli Sancağında harap olmuş 19 okulun içerisinde de tamir önceliğinin Denizli İdadisi ve Kız rüştiyesine verildiğini, bu okulların tamirinin diğer okullardan önce tamamlanıp eğitim hayatına başlamasından anlamaktayız. Bunun bahsi geçen okulların tüm eksiklerinin tamamlandığı anlamına gelmediğini de belirtmek gerekir. Merkezin ve yerel yönetimin başlattığı çalışmaların kaynakları oldukça sınırlı kalmıştır. Bu ise şehirde eğitim ve öğretim sürecinin beklenen düzeyde olmadığını ve yavaş işlediğinin bir göstergesidir¹⁰³.

3. Denizli İdadisi'nin Yönetimi, Okutulan Dersler ve Eğitim-Öğretim Kadrosu

3.1. İdadinin Yöneticileri

Okulun idaresi ile ilgili ilk bilgilere ulaştığımız Aydın vilayeti sâlnâmelerinde okulun “ıdadi” olarak adının geçtiği ilk yıl H.1311/M.1893-1894'dir. Denizli İdadisi eski rüştiye binasında açıldıktan sonra bünyesine rüştiye kısmını da alacak şekilde eğitim hayatına devam etmiştir. Bu durum, H.1311/M.1893-1894 yılı vilayet sâlnâmesinde Denizli sancağı merkez bölümünün okullar ile ilgili olan kısmında bu tarihten itibaren rüştiye mektebi yerine idadi mektebi şeklinde devam edişinden anlaşılmaktadır.

H.1311/M.1893-1894 yılı sâlnâmesine göre idadinin ilk müdürü Mekteb-i Mülkiye-i Şahane mezunlarından aynı zamanda Fransızca, Cebir, Usul-ı İnşa ve Kitabet öğretmeni Ali Rıza Bey'dir¹⁰⁴. H.1311/M.1893-1894 ile H.1326/M.1908-1909 yılları arasında vilayet sâlnâmeleri ve Maarif Nezareti Mektubi Kalemî'ne ait belgelere göre idadinin idare kadrosu aşağıdaki gibidir:

¹⁰³ Aydın, *a.g.e.*, s.130-132.

¹⁰⁴ SVA-1311, S.343.

Tablo 2:¹⁰⁵ H.1311/M.1893-1894 ve H.1326/M.1908-1909 yılları arasında görevli Denizli Mekteb-i İdadisi müdürleri.

H.1311/ M.1893-1894 ile H.1326/ M.1908-1909 yılları arasında Denizli İdadisi'nde görevli müdürler	
Müdürün Adı	Sene
Ali Rıza Efendi	H.1311/M.1893/1894
Ali Rıza Efendi	H.1312/M.1894/1895
Ali Rıza Efendi	H.1313/M.1895/1896
Ali Rıza Efendi	H.1314/M.1896/1897
Ali Rıza Efendi	H.1315/M.1897/1898
Ali Rıza Efendi	H.1316/M.1898/1899
Mehmet Hamdi Efendi	H.1317/M.1899/1900
Mehmet İhsan Efendi	H.1318/M.1900/1901
Mehmet Hilmi Efendi	H.1319/M.1901/1902
Mehmet Hilmi Efendi	H.1320/M.1902/1903
Mehmet Hilmi Efendi	H.1321/M.1903/1904
Mehmet Hilmi Efendi	H.1323/M.1905/1906
İsmail Efendi	H.1324-H.1326 (M.1906/1907- M.1908/1909)
Sacit Öncel	1933-1934
Tevfik Kuran	1934-1938

¹⁰⁵ Bu tablo; BOA., *MF. MKT.*, 496/6, 16.Za.1317; BOA., *MF.MKT.*, 540/53, 25.Ş.1318; BOA., *MF.MKT.*, 933/50, 14.R.1324; SVA-1311, s.343; 1312, s.350; 1313, s.330; 1314, s.324; 1315, s.329; 1316, s.309; 1317, s.289; 1319, s.247; 1320, s.251; 1321, s.239; 1323, s.233; 1326, s.512; http://denizlilisesi.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/20/01/967315/icerikler/onceki-mudurlerimiz_33321.html, E.T: 15.02.2019, kaynaklarından elde edilen verilerle oluşturulmuştur.

H.1311/M.1893-1894 ve H.1326/M.1908-1909 yılı vilayet sâlnâmelerine göre en uzun süre okul idaresinde 6 yıl ile Ali Rıza Efendi ve 4 yıl ile Mehmet Hilmi Efendi'nin görev yapmış olduğu anlaşılmaktadır. Vilayet sâlnâmelerinde yer almayan H.1318/M.1900-1901 yılında okulun müdürünün değiştiğini H.16.Za.1317/M.18.Mart.1900 tarihli belgeden anlamaktayız. Buna göre, H.1317/1899-1900 yılında okulun müdürü olan Mehmet Hamdi Efendi'nin Manisa İdadi Mektebi müdürlüğüne tayin olunmasıyla yerine daha önce Selanik İdadi Mektebi Muavin-i Evvelliği görevini icra eden Mehmet İhsan Efendi'nin tayin edildiği anlaşılmaktadır. Elimizdeki belgelerden, bir yıllık bir görev süresinin ardından Mehmet İhsan Efendi yerine idadiye, H.1319-H.1323 (M.1901-1902/M.1905-1906) yılları arasında Mehmet Hilmi Efendi'nin müdür olarak atandığı bilgisine ulaşmaktayız. H.1324/M.1906-1907 tarihli bir belgeden Mehmet Hilmi Bey'in müdür olarak görevinin son bulduğunu, H.1324/M.1906-1907 yılında idadiye İsmail Hakkı Bey'in atandığı görülmektedir. Bu tarihten sonra elimizde 1933 yılına değin okul müdürlüğü yapmış kişilerin bilgisi mevcut olmamakla birlikte 1933-1934 yılları arasında Sacit Öncel ile 1934 ile 1938 yılları arasında Tevfik Kuran'ın icra etmiş olduğu bilinmektedir¹⁰⁶.

3.2. Denizli Mekteb-i İdadisi'nde Okutulan Dersler

H.1311/M.1893-1894 ile H.1326/M.1908-1909 yılları arasındaki vilayet sâlnâmelerine ve H.1316/M.1898-1899 ile H.1321/M.1903-1904 yılları arasındaki maarif sâlnâmelerine göre Denizli İdadisinde:

H.1311/M.1893-1894 yılında: Fransızca, Usul-ı İnşa ve Kitabet, Hesap, Tarih, Coğrafya, Arapça, Hüsn-i Hatt, Türkçe, Farsça, Resim, Ulum-ı Diniye olmak üzere toplam 10 ders okutulmuştur¹⁰⁷.

H.1312 /M.1894-1895 senesinde: Fransızca, Usul-ı İnşa ve Kitabet, Arapça, Hüsn-i Hatt, Tarih, Hesap, Coğrafya, Türkçe, Farsça, Resim, Hendese, Ulum-ı Diniye olmak üzere toplam 12 ders okutulmuştur¹⁰⁸.

H.1313/M.1895-1896 senesinde: Fransızca, Usul-ı İnşa ve Kitabet, Hendese, Coğrafya, Hesap, Malumat-ı Fenniye, Usul-ı Defteri, Tarih, Resim, Türkçe, Farsça, Arapça, Hüsn-i Hatt, Ulum-ı Diniye olmak üzere toplam 14 ders okutulmuştur¹⁰⁹.

¹⁰⁶SVA-1311, s.343; 1312, s.350; 1313, s.330; 1314, s.324; 1315, s.329; 1316, s.309; 1317, s.289; 1319, s.247; 1320, s.251; 1321, s.239; 1323, s.233; 1326, s.512; BOA., *MF. MKT.*, 496/6, 16.Za.1317; BOA., *MF. MKT.*, 540/53, 25.Ş.1318; BOA., *MF. MKT.*, 933/50, 14.R.1324; http://denizlilisesi.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/20/01/967315/icerikler/oncelki-mudurlerimiz_33321.html, E.T: 15.02.2019.

¹⁰⁷ SVA-1311, s.343.

¹⁰⁸ SVA-1312, s.350.

¹⁰⁹ SVA-1313, s.330.

H.1314/M.1896-1897 senesinde: Fransızca, Usul-ı İnşa ve Kitabet, Coğrafya, Hendese, Malumat-ı Fenniyye, Usul-ı Defteri, Türkçe, Farsça, Arapça, Ulum-ı Diniye, Tarih, Hesap, Resim, Hüsn-i Hatt olmak üzere toplam 14 ders okutulmuştur¹¹⁰.

H.1315/M.1897-1898 senesinde: Fransızca, Usul-ı İnşa ve Kitabet, Coğrafya, Hesap, Hendese, Malumat-ı Fenniyye, Usul-ı Defteri, Türkçe, Arapça, Ulum-ı Diniye, Tarih, Resim, Hüsn-i Hatt olmak üzere toplam 13 ders okutulmuştur¹¹¹.

H.1316/M.1898-1899 senesinde: Cebir, Fransızca, Usul-ı İnşa ve Kitabet, Hendese, Coğrafya, Malumat-ı Fenniyye, Farsça, Türkçe, Arapça, Hüsn-i Hatt, Hesap, Resim, Tarih, Ulum-ı Diniye, Usul-ı Defteri, Malumat-ı Nafia ve Hıfzı'ssıhha olmak üzere toplam 17 ders okutulmuştur¹¹².

H.1317/M.1899-1900 senesinde: Usul-ı İnşa ve Kitabet, Cebir, Fransızca, Hendese, Coğrafya, Malumat-ı Fenniyye, Farsça, Türkçe, Arapça, Hüsn-i Hat, Hesap, Resim, Tarih, Ulum-ı Diniye, Usul-ı Defteri, Malumat-ı Nafia ve Hıfzı'ssıhha olmak üzere toplam 17 ders okutulmuştur¹¹³.

H.1318/M.1900-1901 senesinde: Ulum-ı Diniyye, Türkçe, Fransızca, Farsça, Cebir, Coğrafya, Hesap, Arapça, İnşa ve Kitabet, Malumat-ı Nafia, Hıfzı'ssıhha, Tarih, Hüsn-i Hat, Hendese, Resim, Usul-i Defteri olmak üzere toplam 16 ders okutulmuştur¹¹⁴.

H.1319/M.1901-1902 senesinde: Fransızca, İnşa ve Kitabet, Cebir, Farsça, Türkçe, Arapça, Resim, Hüsn-i Hatt, Coğrafya, Hendese, Ulum-ı Eşya, Hıfzı'ssıhha, Ulum-ı Diniye, Usul-ı Defteri, Ahlak, Hesap, Tarih olmak üzere toplam 17 ders okutulmuştur¹¹⁵.

H.1320/M.1902-1903 senesinde: Fransızca, İnşa ve kitabet, Cebir, Usul-ı Defteri, Ahlak, Coğrafya, Farsça, Türkçe, Arapça, Hüsn-i Hatt, Hendese, Hesap, Tarih, Hıfzı'ssıhha, Resim, Ulum-ı Eşya, Ulum-ı Diniye olmak üzere toplam 17 ders okutulmuştur¹¹⁶.

H.1321/M.1903-1904 senesinde: Fransızca, Cebir, Usul-ı Defteri, Coğrafya, Hendese, Malumat-ı Ziraiyye, Tarih, Hesap, Ulum-ı Eşya, Türkçe, Ahlak, Kitabet, Ulum-ı Diniye, Arapça, Hüsn-i Hatt, Resim, Sihhiye olmak üzere 17 ders okutulmuştur¹¹⁷.

H.1323/M.1905-1906 senesinde: Fransızca, Ulum-ı Eşya, Coğrafya, Ulum-ı Diniye, Malumat-ı Ziraiyye, Hesap, Hendese, Tarih, Kitabet, Usul-ı Defteri, Arapça, Farsça, Türkçe, Ahlak, Cebir, Resim, Hüsn-i Hatt olmak üzere toplam 17 ders okutulmuştur¹¹⁸.

¹¹⁰ SVA-1314, s.324.

¹¹¹ SVA-1315, s.329.

¹¹² SVA-1316, s.309; SNMU-1316, s.878.

¹¹³ SVA-1317, s.289; SNMU-1317, s.978.

¹¹⁴ SNMU-1318, s.1087.

¹¹⁵ SVA-1319, s.247; SNMU-1319, s.390.

¹¹⁶ SVA-1320, s.251.

¹¹⁷ SVA-1321, s.239; SNMU-1321, s.354.

H.1326/M.1908-1909 senesinde: Hesap, Türkçe, Fransızca, Arapça, Farsça, Hüsn-i Hatt, Malumat-ı Ziraiyye, Coğrafya, Hendese, Resim, Kitabet, Ulum-ı Diniye, Ahlak, Tarih olmak üzere toplam 14 ders okutulmuştur¹¹⁹.

Bu bilgilere göre dikkati çeken bir husus, öğretim programında derslerin sabit olmadığı, bazı yıllar ders ekleme ya da çıkarma olsa da okutulan ders sayısında H.1311/M.1893-1894'den H.1326/M.1908-1909'ya doğru dönem dönem bir artış olduğudur. Fransızca, Usul-ı İnşa ve Kitabet, Hesap, Tarih, Coğrafya, Hendese, Türkçe, Arapça, Hüsn-i Hatt, Ulum-ı Diniye ve Resim Aydın vilayeti salnamelerine ve maarif salnamelerine göre düzenli yer alan derslerdir. Usul-ı Defteri, Ulum-ı Eşya, Hıfzı'ssıhha, Ahlak, Cebir, Malumat-ı Fenniyye, Farsça, Malumat-ı Ziraiyye ve Malumat-ı Nafia derslerinin bazı yıllar programda olmadığı tespit edilmiştir. Derslerin geniş bir yelpazede yer alması ve gündelik hayata yardımcı olabilecek Ulum-ı eşya, Hıfzı'ssıhha, Malumat-ı Ziraiyye gibi derslerin okutulması dikkati celb eden bir başka husustur. Nihai olarak okul programında okutulan derslerin idadi öğrencilerini hayata hazırlama noktasında zengin bir içeriğe sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Dikkati çeken bir diğer husus ise dönemin yabancı dilinin Fransızca olduğudur. Fransa ile ilişkilerin yoğun olması, modernleşme sürecinde Fransız modernleşmesinden etkilenilmiş olması, Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin çoğunlukla bu ülkeye gitmeleri, Fransız Devleti'nin Osmanlı topraklarında en geniş yatırım yapan ülke olması bu dili önemli hale getiren nedenler olmalıdır. Bu sebeple diğer idadilerde olduğu gibi Denizli İdadisinde de yabancı dil olarak Fransızca eğitimi verilmiştir.

3.3. Eğitim Öğretim Kadrosu

Okul programında yer alan dersler için görevlendirilen öğretmen bilgilerine göz atmak yerinde olacaktır. Bu görevlendirmelere ilişkin bilgilere genel itibariyle H.1311-H.1326 (M.1893-1894/ M.1908-1909) yılları arasındaki vilayet sâlnâmelerinden H.1316-H.1321/M.1898-1899/M.1903-1904 yılları arasındaki maarif sâlnâmelerinden ve bazı Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinden ulaşmak mümkün olmuştur. Tablo 3'de ders görevlendirmeleri şu şekilde gösterilmiştir:

¹¹⁸ SVA-1323, s.233.

¹¹⁹ SVA-1326, s.512

Tablo 3:¹²⁰ H.1311/M.1893-1894 ve H.1326/M.1908-1909 yılları arasında Denizli Mekteb-i İdadisi'nde okutulan derslere ilişkin görevlendirmeler.

H.1311-H.1326 (M.1893-1894 / 1908-1909) yılları arasında Denizli Mekteb-i İdadî Programında Yer alan Derslere İlişkin Görevlendirmeler													
SENE													
DERS- LER	1311	1312	1313	1314	1315	1316	1317	1318	1319	1320	1321	1323	1326
Türkçe	Feyzi Efendi	Feyzi Efendi	Feyzi Efendi	Feyzi Efendi	Feyzi Efendi	Feyzi Efendi	Feyzi Efendi	Feyzi Efendi	Feyzi Efendi	Feyzi Efendi	İsmail Efendi Feyzi Efendi MehmetEmin Efendi ¹²¹	Feyzi Efendi Süleyman Efendi ¹²²	Feyzi Efendi ¹²³
Fransızca	Ali Rıza Efendi	Ali Rıza Efendi	Ali Rıza Efendi	Ali Rıza Efendi	Ali Rıza Efendi	Ali Rıza Efendi	Mehmet Hamdi Efendi	Mehmet İhsan Efendi	Mehmet Hilmi Efendi	Mehmet Hilmi Efendi	Mehmet Hilmi Efendi	Mehmet Hilmi Efendi	Nuri Efendi
Arapça	Halil İbrahim Efendi	Halil İbrahim Efendi	Halil İbrahim Efendi	Halil İbrahim Efendi	Halil İbrahim Efendi	Halil İbrahim Efendi	Halil İbrahim Efendi	Halil İbrahim Efendi	Halil İbrahim Efendi	Halil İbrahim Efendi	Halil İbrahim Efendi	Halil İbrahim Efendi	Halil İbrahim Efendi
Usul-ı İnşa ve Kitabet	Reşit Bey ¹²⁴	Ali Rıza Efendi	Ali rıza Efendi	Ali Rıza Efendi	Ali Rıza Efendi	Ali Rıza Efendi	Mehmet Hamdi Efendi	Mehmet İhsan Efendi	Mehmet Hilmi Efendi	Mehmet Hilmi Efendi	Feyzi Efendi	Süleyman Efendi	Süleyman Efendi

¹²⁰ SVA-1311, s.343; 1312, s.350; 1313, s.330; 1314, s.324; 1315, s.329; 1316, s.309; 1317, s.289; 1319, s.247; 1320, s.251; 1321, s.239; 1323, s.233; 1326, s.512; SNMU-1316,s.878; 1317,s. 978; 1318,s.1087; 1319,s.390; 1321,s.354.

¹²¹ İsmail Efendi üçüncü sene, Feyzi Efendi ise dördüncü sene Türkçe dersine girmiştir. SVA-1321, s.239. H.1321 tarihli maarif sâlnamesine göre Türkçe dersine Mehmet Emin Efendi'nin girdiği belirtilmiştir. H.1321 tarihli Aydın vilayet sâlnamesinde üçüncü ve dördüncü seneler İsmail ve Feyzi Efendi'lerin girdiği belirtildiği için Mehmet Emin Efendi'nin de birinci ve ikinci seneler Türkçe dersine girmiş olabileceği kuvvetle muhtemeldir. SNMU-1321,s.354.

¹²² Süleyman Efendi üçüncü ve dördüncü seneler Türkçe dersine girmektedir. SVA-1323, s.233.

¹²³ Birinci ve ikinci seneler Türkçe dersine Feyzi Efendi, üçüncü sene Süleyman Efendi, dördüncü sene İsmail Efendi girmiştir. SVA-1326, s.512.

¹²⁴ BOA, *MF.MKT*, 193/10, 15.B.1311 tarihli belgeden 1311 yılında Reşit Bey'in Usul-ı İnşa ve Kitabet dersine girdiği sanılmaktadır.

DERS- LER	Farsça	Hesap	Tarih	Coğrafya	Hendese
1311	İsmail Efendi	İbrahim Efendi	İbrahim Efendi	İbrahim Efendi	-
1312	İsmail Efendi	İbrahim Efendi	İbrahim Efendi	İbrahim Efendi	Ahmet Refik Efendi
1313	İsmail Efendi	İbrahim Efendi	İbrahim Efendi	Ali Rıza Efendi	Ali Rıza Efendi
1314	İsmail Efendi	İbrahim Efendi	İbrahim Efendi	Ali Rıza Efendi	Ali Rıza Efendi
1315	-	İbrahim Efendi	İbrahim Efendi	Ali Rıza Efendi	Ali Rıza Efendi
1316	İsmail Efendi	İbrahim Efendi	İbrahim Efendi	Ali Rıza Efendi	Ali Rıza Efendi
1317	İsmail Efendi	İbrahim Efendi	İbrahim Efendi	Ali Rıza Efendi	Ali Rıza Efendi
1318	İsmail Efendi	-	-	Ali Rıza Efendi	Ali Rıza Efendi
1319	İsmail Efendi	Emin Efendi	Emin Efendi	Kirilos Efendi	Kirilos Efendi
1320	İsmail Efendi	Emin Efendi	Emin Efendi	Kirilos Efendi	Kirilos Efendi
1321	İsmail Efendi	İsmail Efendi Mehmet Emin Efendi ¹²⁵	İsmail Efendi Mehmet Emin Efendi ¹²⁶	Hasan Kemaleddin Efendi	Hasan Kemaleddin Efendi
1323	İsmail Efendi	Halil Efendi	Süleyman Efendi	Hasan Kemaleddin Efendi	Halil Efendi
1326	İsmail Efendi	İsmail Efendi	Süleyman Efendi	Mustafa Asım Efendi	Nuri Efendi

¹²⁵ Aydın vilayeti sânamelerine göre H.1321 senesinde Hesap dersine İsmail Efendi'nin girdiği görülmektedir. Maarif sânamesine göre ise H.1321 senesinde Hesap dersine Mehmet Emin Efendi'nin girdiği görülmektedir. Bunun sebebi olarak iki öğretmenin de ayrı sınıflara giriyor olması gösterilebilir. Ancak ilgili öğretmenlerin kaçınıcı senelerde Hesap dersine girdiği her iki sânamede de belirtilmemiştir. SVA-1321,s.239; SNMU-1321,s.354.

¹²⁶ Aydın vilayeti sânamelerine göre H.1321 senesinde Tarih dersine İsmail Efendi'nin girdiği görülmektedir. Maarif sânamesine göre ise H.1321 senesinde Tarih dersine Mehmet Emin Efendi'nin girdiği görülmektedir. Bunun sebebi olarak iki öğretmenin de ayrı sınıflara giriyor olması gösterilebilir. Ancak ilgili öğretmenlerin kaçınıcı senelerde Tarih dersine girdiği her iki sânamede de belirtilmemiştir. SVA-1321,s.239; SNMU-1321,s.354.

DERS- LER	Hüsn-i Hatt	Ulum-ı Diniye	Usul-ı Defteri	Ulum-ı Eşya	Resim
1311	Halil İbrahim Efendi	Ali Efendi	-	-	Arif Efendi
1312	Halil İbrahim Efendi	Ali Efendi	-	-	Ahmet Refik Efendi
1313	Halil İbrahim Efendi	Ali Efendi	Ali Rıza Efendi	-	İbrahim Efendi
1314	Halil İbrahim Efendi	Ali Efendi	Ali Rıza Efendi	-	İbrahim Efendi
1315	Halil İbrahim Efendi	Ali Efendi	Ali Rıza Efendi	-	İbrahim Efendi
1316	Halil İbrahim Efendi	Ali Efendi	Ali Rıza Efendi	-	İbrahim Efendi
1317	İbrahim Efendi	Ali Efendi	Ali Rıza Efendi	-	İbrahim Efendi
1318	Halil İbrahim Efendi	Ali Efendi	Ali Rıza Efendi	-	-
1319	Halil İbrahim Efendi	Ali Efendi	Mehmet Hilmi Efendi	Kirilos Efendi	Emin Efendi
1320	Halil İbrahim Efendi	Ali Efendi	Mehmet Hilmi Efendi	İsmail Efendi	Emin Efendi
1321	Halil İbrahim Efendi	Ali Efendi	Mehmet Hilmi Efendi	İsmail Efendi Mehmet Emin Efendi ¹²⁷	Tevfik Efendi
1323	Halil İbrahim Efendi	Ali Efendi	Süleyman Efendi	Mehmet Hilmi Efendi	Halil Efendi
1326	Halil İbrahim Efendi	Ali Efendi	-	-	Nuri Efendi

¹²⁷ Aydın vilayeti sâlnamelerine göre H.1321 senesinde Ulum-ı Eşya dersine İsmail Efendi'nin girdiği görülmektedir. Maarif sâlnamesine göre ise H.1321 senesinde Ulum-ı Eşya dersine Mehmet Emin Efendi'nin girdiği görülmektedir. Bunun sebebi olarak iki öğretmenin de aynı sınıflara giriyor olması gösterilebilir. Ancak ilgili öğretmenlerin kaçınıcı senelerde Ulum-ı Eşya dersine girdiği her iki sâlnamede de belirtilmemiştir. SVA-1321,s.239; SNMU-1321,s.354.

DERSLER	1311	1312	1313	1314	1315	1316	1317	1318	1319	1320	1321	1323	1326
Hıfzı'ssihha	-	-	-	-	-	Ali Rıza Efendi	Ali Rıza Efendi	Ali Rıza Efendi	Emin Efendi	Emin Efendi	Mehmet Hilmi Efendi	-	-
Cebir	-	-	-	-	-	Ali Rıza Efendi	Mehmet Hamdi Efendi	Mehmet İhsan Efendi	Mehmet Hilmi Efendi	Mehmet Hilmi Efendi	Mehmet Hilmi Efendi	Halil Efendi	-
Ahlak	-	-	-	-	-	-	-	-	Mehmet Hilmi Efendi	Mehmet Hilmi Efendi	Ali Efendi	Ali Efendi	Ali Efendi
Malumat-ı Fenniyye	-	Kemal Bey ¹²⁸	Ali Rıza Efendi	Ali Rıza Efendi	Ali Rıza Efendi	Ali Rıza Efendi	Ali Rıza Efendi	-	-	-	-	-	-
Malumat-ı Ziraiyye	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Mehmet Hilmi Efendi	Mehmet Hilmi Efendi	İsmail Efendi
Malumat-ı Nafia	-	-	-	-	Ali Rıza Efendi ¹²⁹	Ali Rıza Efendi	Ali Rıza Efendi	Ali Rıza Efendi	-	-	-	-	-

¹²⁸ BOA, *MF.MKT.*, 266/56, 08.Z.1312 tarihli belgeden Kemal Bey'in Malumat-ı Fenniyye adlı derse 1312 yılında girdiği anlaşılmaktadır.

¹²⁹ BOA, *MF.MKT.*, 358/3, 16.M.1315 tarihli belgeden Ali Rıza Efendi'nin Malumat-ı Nafia adlı derse girdiği anlaşılmaktadır.

4. Öğretmenlerle İlgili Bazı Değerlendirmeler

İdadinin ders görevlendirmeleri incelendiğinde ilk dikkati çeken husus öğretmenlerin müdür de dahil olmak üzere birden fazla derse girdiğidir. Örneğin; Dar'ül Muallimin-i Aliye son mezunlarından olduğu belirtilen muallim Ali Rıza Efendi H.1313-H.1319 (M.1895-1896 /M.1901-1902) yılları arasında Coğrafya, Hendese, Malumat-ı Fenniyye, ve Usul-ı Defteri derslerine girmiştir. Yine bu şekilde İzmir Mekteb-i İdadi mezunlarından olduğu belirtilen İbrahim Efendi'nin H.1311/M.1893-1894 ile H.1312/M.1894-1895 senesinde Hesap, Tarih ve Coğrafya derslerine girdiği H.1313-H.1317 (M.1895-1896/1899-1900) yılları arasında Hesap ve Tarihin yanında Coğrafya dersi yerine değişikliğe gidilerek resim dersine girmeye başladığını görüyoruz¹³⁰. Farklı derslere aynı öğretmenin girmesi durumu başlangıçta ilgili branşlardaki öğretmen eksikliği aynı zamanda da bir öğretmenin çok yönlü yetiştiği anlamına gelebilir. Burada derslerin niteliğine bakılarak bir sonuca ulaşmak mümkün olacaktır. Nitekim ders görevlendirmelerinde Hendese, Malumat-ı Fenniyye, Coğrafya, İnşa ve Kitabet gibi derslere girecek olan öğretmenlerin Mekatib-i Aliye (yüksekokul) mezunu olması gerektiği şartı aranmıştır. Hatta H.1312/M.1894-1895 senesinde Mekatib-i Aliye mezunu bulunmayıp İzmir İdadisi mezunu olduğu için Hatim Efendi'nin Coğrafya, Usul-ı İnşa ve Kitabet derslerine tayinine Maarif Nezareti'nce itiraz edilmiştir. Bu sebepten adı geçen dersler, okul müdürü Ali Rıza Efendi'ye verilmiştir¹³¹. Bu durumda yukarıda adı geçen derslerde Mekatib-i Aliye mezunu şartı aranması ve Mekatib-i Aliye mezun sayısının da sınırlı sayıda olması dikkate alındığında farklı derslere aynı öğretmenin girmesinin sebebinin öğretmen yoksunluğu oluşu kuvvetle muhtemeldir.

İdadi yöneticilerinin de farklı derslere girmesi sık rastlanan bir uygulamadır. Okulun ilk müdürü Ali Rıza Efendi daha önce de belirttiğimiz gibi Mekteb-i Mülkiye-i Şahane mezunlarından olup görev yaptığı H.1311-H.1317 (M.1893-1894/M.1899-1900) seneleri arasında Fransızca, usul-ı inşa ve kitabet ve cebir derslerine girmiştir. Daha sonra idadiye atanan diğer müdürlerin de Fransızca, Cebir, Usul-ı İnşa ve Kitabet gibi derslerin eğitimini verdiği görülmektedir. Bunun iki nedenden kaynaklandığı düşünülebilir:

1. İdadi müdürlerinin iyi eğitim almış olmaları. Şöyle ki, en uzun süre müdürlük vazifesinde bulunan Ali Rıza Efendi'nin Mekteb-i Mülkiye-i Şahane mezunu olması kendisinden sonra görev yapan müdürlerin de H.1326/M.1908-1909 yılı hariç Fransızca, Cebir, Usul-ı İnşa ve Kitabet derslerine girmiş olması dolayısıyla bu gibi bilimlere vakıf kişilerin müdürlük görevine atanmış olduğunu göstermektedir.

¹³⁰ SVA-1311, s.343; 1312, s.350; 1313, s.330; 1314, s.324; 1315, s.329; 1316, s.309; 1317, s.289; 1319, s.247.

¹³¹ Aydın, *a.g.e.*, s.126.

2. İlgili dersler için öğretmen yetersizliği yaşanması. Öyle ki 19.yy Osmanlı modernleşmesi döneminde eğitim alanında öğretmen yoksunluğu yaşanmaktadır. Bu yoksunluk durumunun Denizli İdadisine de yansdığı bu fikri güçlendirmektedir.

İsimlere bakıldığında derslere genellikle Müslüman öğretmenlerin girdiği anlaşılacakla beraber H.1319 ve H.1320 (M.1901-1902/1902-1903) yıllarında iki yıl boyunca coğrafya ve hendese derslerine giren Kirilos isimli öğretmenden gayrimüslim öğretmenlerden de faydalandığı görülmektedir. Buradan alanında iyi yetişmiş ise gayrimüslim de olsa eğitim anlayışında liyakata önem verildiğini anlamaktayız. Ayrıca idadide derse giren öğretmenlerin tamamı erkektir. Kadın öğretmenler genellikle kız öğrencilerin oluşturduğu İnas rüştiye mekteplerinde görevlendirilmişlerdir.

Öğretmen sayılarında çok büyük bir değişim olmamakla beraber, H.1311 ile H.1315 (M.1893-1894/M.1897-1898) yılları arasında toplam 7 öğretmen görev yapmaktadır. 1315 (1897/1898) yılında farsça dersinin olmayışından dolayı daha önce bu derse girmekle görevlendirilmiş İsmail Efendi'nin H.1315/M.1897-1898 tarihli vilayet sâlnâmesinde ismi olmadığından zikrolunan senede öğretmen sayısı 6 olarak görülmektedir. H.1316 /M.1898-1899 senesinde yeniden farsça dersinin verilmesiyle beraber H.1316-H.1323 (M.1898-1899/1905-1906) tarihleri arasında öğretmen sayısı tekrar 7'ye yükselmiştir. H.1323 ve H.1326 (M.1905-1906/M.1908-1909) senelerinde ilk iki ve son iki sene Türkçe dersine Feyzi Efendi ve Süleyman Efendilerin girmesiyle öğretmen sayısının 8'e yükseldiğini görüyoruz. Görev sürelerine ilişkin net bir bilgiye ulaşamamak da vilayet sâlnâmelerine göre H.1311 ve H.1326 (M.1893-1894/M.1908-1909) yılları arasında öğretmen sayısında dönem dönem bir artış gözlemlenmektedir¹³².

İdadide görev yapan öğretmenlerin Maarif Nezareti'nden gönderilen tayin belgeleri incelendiğinde, hangi durumlarda tayin edildiklerine dair şu sonuçlara ulaşılabılır:

1. Öncelikli olarak idadiye öğretmen tayinlerinde liyakata önem verildiği görülmektedir. Örneklerle detaylandırmak gerekirse; H.1311/M.1893-1894 tarihli gelen yazıda, Denizli İdadisi Resim muallimliğine seçilen Ahmet Refik Efendi'nin resim numunesi beğenilmediğinden, başka birinin bulunup resim numunesinin gönderilmesi istenmiştir. Ahmet Refik Efendi'nin yetersizliğinden dolayı memuriyetinin tasdik edilemeyeceği bildirilerek yerine İbrahim Efendi'nin tayini gerçekleştirilmiştir¹³³. Resim dersi başlı başına uzmanlık gerektiren bir derstir. Dolayısıyla bu dersin eğitimini verecek olan öğretmenin alanında yeterli olup olmadığına dikkat edilerek tayin yoluna gidilmiştir. Öte yandan Hendese, Malumat-ı Fenniyye, Coğrafya, İnşa ve Kitabet gibi derslere girecek olan öğretmenlerin Mekatib-i Aliye (yüksekokul) mezunlarından olması gerektiği şartından daha önce bahsetmiştik. Buradan da anlaşılacağı üzere -en azından Denizli İdadisinin kurulduğu ilk yıllarda-

¹³² SVA-1311, s.343; 1312, s.350; 1313, s.330; 1314, s.324; 1315, s.329; 1316, s.309; 1317, s.289; 1319, s.247; 1320, s.251; 1321, s.239; 1323, s.233; 1326, s.512.

¹³³ BOA, *MF.MKT*, 192/75, 07.B.1311; BOA, *MF.MKT*, 202/42, 20.L.1311; BOA, *MF.MKT*, 266/56, 08.Z.1312.

tayin konusunda liyakat öncelikli olarak dikkat edilen bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. İlerleyen yıllarda öğretmen yetersizliğinden dolayı liyakat konusuna dikkat edilip edilmediğine dair elimizde herhangi bir belge mevcut bulunmamaktadır.

2. İdadide görev yapan öğretmenlerin başka bir okula muavin ve müdür pozisyonları da dahil olmak üzere tayin edilmesi ile boşalan derslere yeni bir öğretmen tayin edilmiştir. Örneğin; H.1319/M.1901-1902 ile H.1320/M.1902-1903 yılları arasında Denizli İdadisinde Tarih, Hesap, Resim ve Hıfzı'ssıhha derslerine giren Mehmet Emin Efendi Vefa İdadisi Ulum-ı Diniyye- Ahlakiyye ve Arapça muallimliğine tayin edilmiştir. Böylece H.1320/M.1902-1903 senesinde Mehmet Emin Efendi'den boşalan Resim dersine Tevfik Efendi, Hesap ve Tarih dersine İsmail Efendi tayin edilmiştir. Aynı şekilde Denizli İdadisinde H.1318/M.1900-1901 yılında Usul-ı Defteri, Coğrafya, Malumat-ı Nafia, Hıfzı'ssıhha ve Hendese derslerine giren Ali Rıza Efendi 1318 yılında Bursa İdadisi Muavinliği'ne tayin edilmiş, yerine halefi gelinceye dek vekalaten görevine devam etmiştir. Yine H.1317/M.1899-1900 yılında okulun yöneticiliğini yapan Mehmet Hamdi Efendi aynı yıl Manisa Mekteb-i İdadisi müdürlüğüne atanmış yerine daha önce Selanik Mekteb-i İdadisi Müdür Muavin-i evvelliği görevini icra eden Mehmet İhsan Efendi tayin olmuştur¹³⁴.

3. Okulda görevli öğretmenin farklı bir pozisyondaki memuriyete atanma durumunda boşalan kadroya yeni bir tayin gerçekleştirilmiştir. Nitekim H.1321/M.1903-1904 ile H.1323/M.1905-1906 yılları arasında Denizli İdadisi Coğrafya öğretmenliğinde görev yapan Hasan Kemaleddin Efendi'nin Besni Kaymakamlığına atanmasından dolayı yerine mutasarrıflık bünyesinde memur olan Hüseyin Hacim Efendi atanmıştır. H.1324/M.1906-1907 yılında Hüseyin Hacim Efendi, Saruhan Mutasarrıflığı kadrosuna memur olarak atandığı için yerine Mustafa Asım Efendi tayin edilmiştir¹³⁵.

4. Hali hazırda görevine devam eden bir öğretmenin herhangi bir sebepten dolayı istifa etmesi durumunda da eğitimini verdiği derse yeni bir öğretmen tayin edilmiştir. H.1312 tarihli bir belge ile, Denizli İdadisi Malumat-ı Fenniye muallimi Kemal Bey'in istifası ile boşalan derse mektep müdürü Ali Rıza Efendi'nin girdiği anlaşılmaktadır¹³⁶.

Öğretmenlerin maaşları konusuna değinecek olursak, ders ücretlendirmelerini genellikle birkaç dersten oluşan ders grubunun ücretlendirmesi yönündedir. Yani dersler fen-matematik, yazı-dil ve sosyal dersler olarak gruplandırılmıştır. Bu şekilde gruplandırılan derslerin ücretlendirmesinde en yüksek ücret 690 kuruşla Fransızca, Malumat-ı Ziraiyye ve Hıfzı'ssıhha derslerinin yer aldığı ders grubudur. En düşük ücretlendirme ise 110 kuruş olup 5.ve 6.sınıf Coğrafya dersleri için yapılmıştır. Buradan anlaşılacağı üzere Denizli Mekteb-i İdadisi'nde görevli öğretmenlerin aldıkları maaşlar 150 kuruş ile 690 kuruş arasında değişmektedir. Bu dönemde bir sancak mutasarrıfının 20.000 kuruş, bir

¹³⁴ BOA, *MF.MKT*, 752/49, 17.N.1321; SVA-1321, s.239; BOA, *MF.MKT*, 529/38, 14.C.1318; BOA, *MF.MKT*, 494/6, 16.Za.1317

¹³⁵ BOA, *MF.MKT*, 839/18, 09.M.1323; BOA, *MF.MKT*, 947/79, 24.C.1324

¹³⁶ BOA, *MF.MKT*, 266/56, 08.Z.1312

doktorun 1.000 kuruş, vasıfsız bir işçinin günlük 7.5 kuruş yevmiye ile aylık 225 kuruş, vasıflı bir işçinin ise günlük 9.5 kuruş ile aylık 285 kuruşu bulan maaşları göz önünde bulundurulduğunda öğretmenlerin düşük maaşlı devlet memuru kategorisinde bulunduğu çıkarımını yapabiliriz¹³⁷.

Vilayet sâlnâmelerine göre okulun mubassırlık* görevini H.1311-H.1315 (M.1893-1894/M.1897-1898) ve H.1317-H.1326 (M.1899-1900/M.1908-1909) yılları arasında Ulum-ı diniye muallimi Ali Efendi yapmaktadır. Ali Efendi H.1316/M.1898-1899 ve H.1317/M.1899-1900 yıllarında Ulum-ı diniye görevine devam etmiştir fakat mubassırlık ile ilgili zikredilen tarihlerdeki sâlnâmelerde herhangi bir bilgi mevcut değildir. İdadide görev yapan hizmetlilerin bazı sâlnâmelerde ismi geçerken bazı sâlnâmelerde yalnızca sayısı belirtilmektedir. Buna göre; H.1312/M.1894-1895 ve H.1313/M.1895-1896 senesinde hademe sayısı iki olarak belirtilirken, H.1317/M.1899-1900 senesinde hademe olarak Ali Efendi ve Emin Efendi'nin adı ve H.1321/M.1903-1904 senesinde hademe olarak ise Ali Efendi ve Mehmet Ağa'nın ismi geçmektedir¹³⁸.

¹³⁷ Aydın, *a.g.e.*, s.124-126.

¹³⁸ SVA-1311, s.343; 1312, s.350; 1313, s.330; 1314, s.324; 1315, s.329; 1316, s.309; 1317, s.289; 1319, s.247; 1320, s.251; 1321, s.239; 1323, s.233; 1326, s.512.

*Mubassır; Eskiden okullarda öğrencilerin sınıf dışındaki davranışlarını gözetleyen onlarla meşgul olan ve düzeni sağlayan görevli. İlhan Ayverdi, Misalli Büyük Türkçe Sözlük.

5. Öğrenci Durumu Üzerine Bazı Değerlendirmeler

Aydın vilayet sâlnâmelerine ve maarif sâlnâmelerine göre mektebin bazı yıllardaki öğrenci sayısı Tablo:4’de gösterilmiştir:

Tablo 4: ¹³⁹ Aydın vilayeti sâlnâmeleri ve maarif sâlnâmelerine göre Denizli İdadisinin öğrenci durumu.

H.1312-1326/M.1894-1908 Yılları Arasında Denizli Mekteb-i İdadisi Öğrenci Sayıları	
H.1312/M.1894-1895 senesi öğrenci sayısı	105
H.1313/M.1895-1896 senesi öğrenci sayısı	100
H.1314/M.1896-1897 senesi öğrenci sayısı	90
H.1315/M.1897-1898 senesi öğrenci sayısı	85
H.1316/M.1898-1899 senesi öğrenci sayısı	75
H.1317/M.1899-1900 senesi öğrenci sayısı	59
H.1318/M.1900-1901 senesi öğrenci sayısı	76
H.1319/M.1901-1902 senesi öğrenci sayısı	84
H.1321/M.1903-1904 senesi öğrenci sayısı	88
H.1326/M.1908-1909 senesi öğrenci sayısı	120

Tablo 4 incelendiğinde öğrenci sayılarında genel bir düşüş dikkate ilk çarpan noktalardan biri oluyor. 1311 yılına ait vilayet sâlnâmesinde öğrenci sayısına ilişkin her hangi bir bilgi yer almamaktadır. Öğrenci sayısına ilk ulaştığımız H.1312/M.1894-1895 yılı sâlnâmesinde kişi sayısı 120 iken H.1317/M. 1899-1900 senesinde bu sayının 54’e kadar düştüğü ancak H.1319 ve H.1326 (M.1901-1902/ M.1908-1909) yıllarında kademeli bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Sâlnâmelerde

¹³⁹SVA-1312, s.350; 1313, s.330; 1314, s.324; 1315, s.329; 1316, s.309; 1317, s.289; 1319, s.247; 1326, s.512.

bu düşüşün sebebine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak H.1317/M.1899-1900 senesinde meydana gelen depremin öğrenci sayılarındaki en yoğun düşüşe sebep olması muhtemeldir.

H.1310- H.1329 (M.1892-1893/M.1911) yılları arasındaki imtihan cetvellerine göre, öğrencilerin ağırlıklı olarak 1. ve 2.sınıfta toplandığını, okula kaydın H.1316/M.1898-1899 yılından sonra genel manada arttığını ancak mezun sayısının bu artışa nazaran düşük olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki hiçbir eğitim-öğretim senesinde mezun sayısı 20'yi geçmemiştir. Ayrıca çoğunluğu Müslüman öğrencilerin oluşturduğu idadide, maarif salnamelerine göre, 1899-1900, 1901-1902 ve 1903-1904 öğretim yıllarında birer gayrimüslim öğrencinin de öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır. Bu durum taşrada 'Osmanlı kimliği' oluşturma çabasının bir ürünü olsa da gayrimüslim tebaaca rağbet görmediği sanılmaktadır. İdadiden mezun olanlar yükseköğrenimlerini tamamlamak için genellikle İzmir'e ya da İstanbul'a gitmişlerdir. Bu iki büyük şehirde yüksek tahsilini tamamlayan idadi mezunları Denizli'nin eğitim ve kültür hayatına olumlu yönde katkı sağlamışlardır¹⁴⁰.

1911 yılından 1926 yılına kadar elimizde idadide öğrenim gören öğrenciler ve okutulan dersler hakkında herhangi bir malumat yoktur. Bu sebeple idadinin öğrenci durumuyla ilgili değerlendirmelere 1926 ile 1935 yılları arasında tutulmuş öğrenci künye defterlerinden elde edilen verilere göre devam edilecektir. Nicelik olarak 'Araştırmanın Kaynakları' kısmında belirtilen problemlerden dolayı yaklaşık olarak değerler saptanmıştır.

Nitelik olarak ise öğrencinin adı, babasının adı, babasının mesleği, idadiye hangi mektepten kaç yılında geldiği ne zaman ve nasıl mezun olduğu ile ilgili bilgileri muhteva etmektedir. Her senenin kaydı müstakil olarak tutulmayıp farklı senelerde kaydolan öğrencilerin bilgilerinin de tek bir defterde olmasından dolayı kayıtların düzensiz olarak tutulduğu görülmektedir. Bu durum öğrenci sayımlarını güçleştirirken bazı defterlere ulaşamayışımız kesin bir sayı vermemize mani olması bakımından bir başka problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹⁴⁰ Aydın, *a.g.e.*, s.128-129. SNMU-1317,s.978; 1319, s.390; 1321, s.354.

1926-1935 yılları arası tutulan ulaşabildiğimiz en eski öğrenci künye defterlerine göre öğrenci durumu aşağıdaki gibidir:

Tablo 5:¹⁴¹ Öğrenci Künye Defterlerine göre 1926-1935 yılı idadının öğrenci durumunu gösteren tablo.

Öğrenci Künye Defterlerine Göre 1926-1935 Yılları Arası Denizli İdadisinin Öğrenci Durumu										
Defterler	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935
1927-28 Künye Defteri	10	45	80	124	110	115	169	15	-	-
Eski Künye 1-198	-	-	1	24	25	53	35	41	8	-
Eski Künye 199-395	-	-	-	3	3	6	52	121	5	1
Eski Künye 795-992	-	-	-	-	-	-	-	-	-	193
Eski künye 993-1190	-	-	-	-	-	-	-	-	-	161
Toplam	11	45	81	151	138	174	256	177	13	355

Tablodan da anlaşıldığı üzere okula en fazla öğrenci girişi 1932,1933 ve 1935 yıllarında yapılmıştır. 1932 yılında 256 öğrenci, 1933 yılında 177 öğrenci ve 1935 yılında 355 öğrencinin okula kaydının yapıldığını görüyoruz. İdadide 1926-35 yılları arasında toplam 1401 öğrenci kayıtlıdır. Künye defterlerinde öğrencilerin sayıca en az olduğu yıl 1926 yılıdır. 1911 ile 1926 yılları arasında okulun öğrenci durumuna ilişkin ulaşabileceğimiz bir kaynak olmayışı zikrolunan tarihteki öğrenci sayısının düşük oluşunu açıklığa kavuşturmaktadır.

¹⁴¹ Denizli Lisesi Arşivi, 1927-28 Öğrenci Künye Defteri; Eski Künye 1-198; Eski Künye 199-395; Eski Künye 795-992; Eski Künye 993-1190.

İdadiye kaydolun erkek ve kız öğrencilerin 1926 ve 1935 yılları arasındaki sayıları tablo6'da işlenmiştir:

Tablo 6:¹⁴² Öğrenci Künye Defterlerine göre 1926-1935 yılları arası idadının kız ve erkek öğrenci sayısını gösteren tablo.

Sene	Kız Öğrenci Sayısı	Erkek Öğrenci Sayısı
1927-1928 Künye Defteri	103	583
Eski Künye 1-198	27	164
Eski Künye 199-395	23	171
Eski Künye 795-992	3	33
Eski Künye 992-1190	13	144
Toplam	169	1095

1926-1935 yılları arasında okula giriş yapan erkek öğrenciler kız öğrencilerden sayıca üstün olsa da kız çocuklarının eğitim-öğretim hayatında daha aktif olmaya başladıkları düşünülürse aslında bu tablodan olumlu bir sonuç çıkarabiliriz. Defterlerden edindiğimiz bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla 1935 yılından sonraki dönemlerde de hem öğrenci sayısı hem de okuyan kız çocuklarının sayısı kademeli olarak artmaya devam etmiştir. Yurdun çeşitli il ve ilçelerindeki kız orta mektepleri ve kız liselerinden öğrenci aldığı da göz önünde bulundurulduğunda Denizli İdadisi Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni şekillenmeye başlayan eğitim alanında güzel bir profil oluşturmaktadır diyebiliriz¹⁴³.

Kayıt defterlerinde öğrencilerin hangi okullardan geldiklerine dair bilgilere ulaşabilmekteyiz. Daha önce belirttiğimiz gibi Denizli İdadisi Osmanlı döneminde Rüştüye binasında açıldıktan sonra rüştiye ile birleşerek rüştiye kısmı ve idadi kısmı olmak üzere bir bütün haline gelen bir eğitim kurumuna dönüşmüştü. Okul Cumhuriyet döneminde de orta kısım ve lise kısmı olmak üzere bu özelliğini devam ettirmiştir. Buna göre okula 1926-1935 yılları arasında yurt genelinde yaklaşık olarak 200 civarı ilk ve orta mektepten öğrenci kabul edildiğini görüyoruz. Bunu il bazında değerlendirecek olursak yine 1926-1935 yılları arasında Denizli sancağı dışında 34 farklı il ve ilçeden öğrenci eğitim

¹⁴² Denizli Lisesi Arşivi, 1927-28 Öğrenci Künye Defteri; Eski Künye 1-198; Eski Künye 199-395; Eski Künye 795-992; Eski Künye 993-1190.

¹⁴³ Bazı öğrencilerin isimleri defterlerin harap bir halde olması, okunamayacak derecede olması yahut fotoğrafının bulunmaması gibi sebeplerle cinsiyet olarak sayımı yapılamadığını belirtmek gerekir.

hayatına Denizli İdadisinde devam etmek üzere okula girişini yaptırdığı görülmektedir. İdadinin İzmir, Aydın, Muğla, Isparta Bursa gibi Denizli Sancağına yakın iller yanında Çanakkale, Balıkesir, İstanbul, Uşak, Antalya, Konya, Adana, Diyarbakır, Erzincan, Gaziantep, Samsun, Rize, Tarsus gibi uzak mesafedeki illerin de ilk ve orta mekteplerinden öğrenci kabul ettiği görülmektedir. Bu ise Cumhuriyet döneminde okulun Osmanlı Dönemi Denizli İdadisi gibi önemini korumaya devam ettiğini ve pek çok farklı il ve ilçede yaşayan aileler ve öğrenciler tarafından tercih edildiğinin bir göstergesidir. Gerçekten de Denizli Lisesi bugün dahi isminden söz ettiren ve başarılarıyla ön planda olan bir lise olarak eğitim faaliyetlerini sürdürmektedir.

Tablo 7:¹⁴⁴ 1926-1935 yılları arasında idadiye kaydolmuş öğrencilerin hangi okullardan geldiğine dair tablo:

1926-1935 Yılları arasında Öğrencilerin Geldiği İlk ve Orta Mekteplere Dair Bilgi		
Sıra	Geldiği Mektep Adı	Öğrenci Sayısı
1	Denizli Katip Çelebi İlk Mektebi	137
2	Denizli Orta Mektebi	104
3	Denizli Gazi Mustafa Kemal İlk Mektebi	78
4	Denizli Selçuk İlk Mektebi	76
5	Denizli Kahramanlar İlk Mektebi	66
6	Denizli Kayalık İlk Mektebi	51
7	Acıpayam Cumhuriyet İlk Mektebi	48
8	Acıpayam Kızılhisar İlk Mektebi	39
9	Acıpayam Şark İlk Mektebi	37
10	Aydın Orta Mektebi	34

Tabloyu incelediğimizde ilk olarak 1926-1935 yılları arasında öğrencilerin idadinin orta kısmına geçmek için ilk mekteplerden geldiği dikkatimizi çekmektedir. Bunun yanında öğrencilerin çoğunlukla Denizli Sancağı merkez ve kazalarındaki mekteplerden gelişi de ilk olarak anlaşılan bir başka husustur. 1926-1935 yılları arası tutulan 5 künye defteri incelendiğinde idadinin orta kısmından

¹⁴⁴ Denizli Lisesi Arşivi, 1927-28 Öğrenci Künye Defteri; Eski Künye 1-198; Eski Künye 199-395; Eski Künye 795-992; Eski Künye 993-1190.

lise kısmına geçmek isteyen öğrenciler hariç en çok öğrencisi kabul edilen mektep Denizli Katip Çelebi İlk mektebidir. En fazla öğrencisi kabul edilen bir diğer mektep Denizli Gazi Mustafa Kemal ilk mektebi olmuştur. Denizli Selçuk ilk mektebi de 76 öğrenciyle en fazla öğrencisi kabul edilen 3.okuldur. Buradan hareketle söz konusu yıllar arasında tabloda yer alan bu okulların idadiye öğrenciyi yetiştirmede son derece başarılı olduğu kanaatine varabiliriz.

Gelinen mektepleri Orta mektep bazında değerlendirecek olursak orta mektep çıkışlı olup Denizli İdadisine girmek isteyen öğrencilerin daha çok Denizli dışındaki il ve ilçelerden geldiklerini görmekteyiz. Orta mektep çıkışlı olup idadiye kaydolan öğrencilerin söz konusu tarihlerde sayısının ilk mektep çıkışlı olup idadiye kaydolan öğrencilerin sayısından daha az olduğu dikkat çekmektedir.

1926 ve 1935 yılları arasında Denizli İdadisine 33 farklı orta mektepten giriş yapılmıştır. Bu okulların ismi aşağıdaki gibidir:

- Denizli Orta Mektep: 104
- Aydın Orta Mektebi: 34
- Burdur Orta Mektebi: 17
- Manisa Orta Mektep: 17
- Muğla Orta Mektebi: 16
- Isparta Orta Mektebi: 9
- Nazilli Orta Mektebi: 8
- Yalvaç Orta Mektebi: 6
- Buca Orta Mektebi: 6
- Milas Orta Mektebi: 5
- Uşak Orta Mektebi: 3
- Silifke Orta Mektebi: 3
- İstanbul Gelenbevi Orta Mektebi: 3
- İzmir Orta Mektebi: 2
- Samsun Orta Mektebi:2
- İstanbul Gazi Osman Paşa Orta Mektebi: 2
- Bursa Orta Mektebi: 2
- Afyon Orta Mektebi: 2
- Bayburt Orta Mektebi: 1
- Samsun Kız Orta Mektebi: 1
- Seyhan Orta Mektebi: 1
- Çal Davut Paşa Orta Mektebi: 1

- Çanakkale Orta Mektebi: 1
- Üsküdar Orta Mektebi: 1
- Rize Orta Mektebi: 1
- İzmir Erkek Öğretmen Okulu: 1
- Kadıköy Erkek Orta Okulu: 1
- Diyarbakır Kız Orta Mektebi: 1
- ElAziz Orta Mektebi: 1
- Erzincan Askeri Orta mektebi: 1
- Gaziantep Orta Mektebi: 1
- İzmir Karşıyaka Orta mektebi: 1

Ayrıca söz konusu tarihlerde okulun lise kısmına kayıt yaptıran kız öğrenciler ağırlıklı olarak İzmir, İstanbul ve Bursa Kız Liselerinden gelmiştir. Bunun yanında Diyarbakır ve Samsun Kız orta mekteplerinden de kız öğrenciler orta mektebe kayıtlarını yaptırmışlardır.

Künye defterlerinde öğrencilerin babalarının mesleklerinin de kayıtlı oluşu bize meslek bazında istatistiki veriler sunmaktadır. 1926-35 yılları arası öğrencilerinin babalarının meslekleri incelendiğinde hemen hemen her meslek grubunun yer aldığını görmekteyiz. Meslek çeşitliliğini gruplandırmak bu noktada daha açıklayıcı olacaktır:

- Tarımsal Faaliyetler grubu: 258 kişi
- Ticaret/esnaf grubu: 236 kişi
- Memur grubu: 170 kişi
- Zanaat grubu: 142 kişi
- İşçi grubu: 30 kişi

Yukarıda da görüldüğü gibi veliler arasında 258 kişi ile çiftçilik en yaygın meslek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunu 236 kişi ile Ticaret/esnaf grubu meslek dalları ile geçimini sağlayan veli kesimi takip etmektedir. 170 kişi ile memur grubu ve 142 velinin zanaat alanında meslek dallarıyla geçimlerini sağladığı anlaşılmaktadır. Ayrıca vasıflı ve vasıfsız işçilik sektörü, amele, fabrika bekçisi gibi meslek kollarıyla uğraşan bir kesim de bulunmaktadır. Bu alanda yaklaşık 30 kişilik bir kesim bulunup meslek alanında en düşük verileri bize sunmaktadır. Memur alanında en fazla avukatlık, belediye memurluğu, doktorluk, öğretmenlik ve askeri memur sınıfı sayıca üstündür. Zanaat alanında en fazla karşımıza çıkan meslekler, tabak, marangoz, kunduracı, çulha, berber ve terzi olmuştur. Ticaret ve esnaf grubunda en fazla tüccar, bakkal, kuyumcu, kereste tüccarı, fabrikatör, helvacı, kasap, ekmekçi, hancı ve fırıncılık gibi meslekler karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra Denizli valisi,

belediye başkanı, mülkiye kaymakamlarının çocuklarının da Denizli İdadisinde öğrenim gördükleri dikkati çeken bir başka husustur. Bu açıdan o dönemde eğitim alanında idadinin başarılı olduğu ve genellikle tercih edildiği gibi bir kanıya varılabilir¹⁴⁵.

Şunu da belirtmeliyiz ki, el tezgahında bez dokuma bir diğer deyişle dokumacılık anlamına gelen çulha mesleği, Kaynak işi yapmadan soğuk demircilik yapan ustaların mesleği çilengerlik, pamuktan veya yünden yataklar üreten ve bunları kabartma işiyle meşgul kişilerin mesleği hallaçlık ve muhteşem ahşap bina inşaatında uzmanlaşan meslek kolu dülgerlik gibi mesleklerin o dönemin şartlarında yaygın meslekler arasında olduğu görülmektedir. Ancak makineleşmenin yaygınlaşması, betonarme yapıların çoğalışı, sentetik ve plastik alanına rağbet gibi sebeplerle zikrettiğimiz bu meslekler günümüz şartlarında neredeyse ölü meslekler haline gelmiştir.

1926 ve 1935 yılları arasında Denizli İdadisinde öğrenim gören öğrencilerin başarı durumu, Mektebi terk ettiği zamandaki sınıfı ve tarihi kısmının hemen yanında verilen şahadetname ya da tasdiknamenin Nev'i bölümüne kaydedilmiştir¹⁴⁶. Bu bölüm incelendiğinde öğrencilerin başarılı/başarısız olma durumu üç şekilde gösterilmiştir:

İlk olarak başarılı olanlar için şahadetname ve diploma ibaresi yer almaktadır. Okulun orta kısmından mezun olanlar için ister okulun mevcut lise kısmına, ister Denizli ili içerisinde yahut farklı bir ildeki bir liseye geçiş yapsın genellikle şahadetname verildiğinin kaydedildiğini görmekteyiz. Aynı şekilde idadinin lise kısmından mezun olanlar için ise lise bitirme diplomasının verildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu yıllar içerisinde okuldan başarılı bir şekilde mezun olan öğrenci sayısı 327 olarak tespit edilmiştir. Bu o dönemin koşulları içerisinde başarılı bir sonuç olarak değerlendirilebilir.

İkinci olarak okulun orta kısmı veya lise kısmında başarısız olan ya da farklı sebeplerden dolayı okuldan ayrılmak durumunda kalanlar için tasdikname verildiği görülmektedir. Tasdikname alanların sayısı ise 638 kişi olarak tespit edilmiştir.

Üçüncü olarak verilen şahadetname ya da diplomanın nev'i kısmına 'belge' şeklinde kaydı tutulmuş 33 öğrenci vardır. Bu öğrenciler için yer alan açıklamalar bölümü incelendiğinde bu belgelerin genellikle üst üste sınıfta kalanlar için ve muhtemelen sene sonu imtihanları anlamına gelen eleme imtihanlarında muvaffak olamama durumlarında verildiği anlaşıldığı gibi eleme imtihanlarında başarılı olanlar içinde verildiği görülmektedir.

¹⁴⁵ Denizli Lisesi Arşivi, 1927-28 Öğrenci Künye Defteri; Eski Künye 1-198; Eski Künye 199-395; Eski Künye 795-992; Eski Künye 993-1190.

¹⁴⁶ Denizli Lisesi Arşivi, 1927-28 Öğrenci Künye Defteri; Eski Künye 1-198; Eski Künye 199-395; Eski Künye 795-992; Eski Künye 993-1190.

Künye defterlerinde, sayfa sonlarında yer alan mülahazalar kısmı incelendiğinde öğrencilerin okuldan ayrılış sebeplerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Orta kısım/ lise kısmından başarılı bir şekilde mezun olma
2. Orta kısımda ya da lise kısmında başarısız olduğu, üst üste sınıfta kaldığı için mezuniyetin gerçekleşmemesi ve tasdikname alınması.
3. Öğrencinin okuldan ayrılarak eğitimine farklı bir okulda devam etme durumu. Özellikle velisi memur olan öğrencilerin babalarının mesleklerinden kaynaklanan tayin durumundan şehir değiştirmek zorunda kalmasından dolayı okul değiştirmeleri kuvvetle muhtemeldir.
4. Disiplin sorunlarından dolayı okul ile ilişkisi kesilenler. Örneğin; 1935 yılında Acıpayam Cumhurluk ilk mektebinden Denizli İdadisi orta mektebine giriş yapan Mehmet Oğlu Ahmet isimli bir öğrencinin mektepten ayrılışı için mülahazalar kısmında “*kitap çaldığı için çıkarıldı*” ifadesi yer almaktadır. Yine 1933 yılında Acıpayam Cumhuriyet ilk mektebinden okula kaydı alınmış Hüseyin Efendi oğlu Ramazan Efendi isimli bir başka öğrencinin 29.05.1937’de arkadaşını öldürmesinden dolayı okulla ilişkisinin kesildiği belirtilmiştir. Bu ve bunun gibi farklı disiplin problemlerinden dolayı okuldan ihraç edilenler için zorunlu tasdikname yaptırımının uygulandığı anlaşılmaktadır.
5. Öğrenimine devam ederken hastalanma durumundan dolayı tebdil-i hava için memlekete gitme yahut tedavi için ayrılma durumu.
6. Ölüm.
7. Devamsızlık.
8. Medeni hâl değişikliği.

6. Denizli İdadisi Mezun Durumuna Dair Bazı Değerlendirmeler

İdadinin orta kısmından ve lise kısmından mezun olanlar içerisinde bazı öğrencilerin sonraki eğitim hayatı hakkında ilgili defterlerde yer alan mülahazalar (açıklamalar) bölümünde bilgiler verilmiştir. Buna göre; idadinin orta kısmından mezun olan öğrencilerin genellikle okulun lise kısmına geçiş yaptığı görülmektedir. Farklı bir liseye gitme durumunda ise İzmir Erkek Lisesi, Bursa Askeri Lisesi, Kuleli Lisesi, Haydarpaşa Lisesi, Afyon Karahisar Lisesi, İzmir Kız öğretmen okulu en çok tercih edilen okullar arasındadır. İdadinin lise kısmından mezun olanların ise yükseköğrenim için en fazla tercih ettiği okullar başında; Ankara Hukuk Fakültesi, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi, Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü, Gazi Terbiye Enstitüsü, Yüksek Öğretmen Okulu, Siyasal Bilgiler Fakültesi ve İstanbul İktisat Fakültesi gelmektedir.

Bu bilgiler ışığında Denizli İdadisinden mezun olarak yükseköğrenimine bu okullarda devam eden öğrencilerin mezun olduklarını ve iş hayatına atıldıklarını kabul ettiğimiz takdirde Denizli İdadisinin Türkiye Cumhuriyetinin gelişmesi ve kalkınmasında önemli hizmetlerinin olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Örneğin; Prof. Dr. İsmail Ersevimi Denizli Lisesi mezuniyeti ardından İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirerek Ruh ve Sinir Hastalıkları uzmanı olmuştur. Harvard ve Boston üniversitelerinde öğretim üyeliği ve bazı kliniklerde direktörlük görevi yapmıştır. 1990 yılında İstanbul'a dönerek, Amerikan Hastanesi Çocuk Psikiyatri Kliniği, İstanbul Üniversitesi Psikiyatri Kliniği, Adli tıp Enstitüsü (profesör düzeyinde), Marmara ve Kadir Has Üniversitelerinde ders vermiştir. Bununla beraber, 1946 yılında Denizli Lisesi'nden mezun olan Prof. Dr. Mustafa Karaca, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne girerek buradaki öğrenimini 1952'de bitirmiştir. İstanbul Üniversitesi İç Hastalıkları Kliniği'nde ihtisasa başlamıştır. Kan Hastalıklarına ilgi duyarak çalışmalarını bu yönde sürdürmüştür. Bu dönemde Ord. Prof. Dr. E. Frank başkanlığında, ülkemizde hemostazın gelişmesinde büyük rol oynayan Dr. Orhan Ulutin ile çalışma fırsatı yakalamıştır. 1962'de çalışmalarını Ege Üniversitesi İç Hastalıkları Kliniği'nde devam ettirmiştir. 1963'te hematoloji uzmanı olan Karaca, 1978-1982 yılları arasında Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi İç Hastalıkları Kürsüsü Başkanlığı görevini yürütmüştür. 1988'de Hematoloji Bilim Dalı Başkanlığı'na getirilerek görevini 1993 yılına kadar devam ettirmiş, 1996'da emekli olmuştur. Yine 1946 yılında Denizli Lisesi'nden mezun olan Prof. Dr. İsmet Çağlar da mezuniyetin ardından İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne girerek fakülteyi 1952 'de bitirmiştir. 1956 yılında akıl ve Sinir Hastalıkları Uzmanı unvanını alan Çağlar, askerlik vazifesini yerine getirdikten sonra Ankara Tıp Fakültesi'nde çalışmalarına devam etmiştir. Burada verdiğimiz örnekler dışında, elbette ki, Denizli Lisesi'nden mezun olup iş hayatına atılan ya da üniversite tahsilinin ardından vazifesine başlayan başarılı iş adamları, öğretmenler, avukatlar, müzisyenler, ressamalar vb. çeşitli mesleklerde görevini icra etmiş kişiler de olmalıdır.

Hem araştırmamızın konusunun geçtiği yıllarda hem de daha sonraki dönemlerde Denizli lisesinden mezun olarak eğitim hayatlarına devam eden pek çok başarılı đrenci, farklı meslek dallarında göstermiş oldukları başarılarıyla isimlerinden söz ettirmiş, verdikleri hizmet ile kendilerinden sonraki genç kuşağa olumlu birer örnek olmuşlardır.

SONUÇ

Denizli İdadisi açıldığı 1892 senesinden bu yana adından söz ettiren, şehir halkı tarafından hak ettiği ilgiyi gören hatta yurt genelinde tercih edilmiş bir okul olmuştur. II.Abdülhamid döneminde eğitimde modernleşmeye gidilmesinin bir sonucu olarak doğan bu okulun -ülke genelinde diğer idadilerde olduğu gibi- öğrencilerinin eğitimi için oluşturulmuş olan zengin içerikli ders programıyla, kendi branşlarında yeterlilik durumuna dikkat edilen eğitim kadrosu, disiplinli çalışmaları ve ihtiyaç duyduğu modern eğitim hizmetlerini sunması ile şehrini kalkındırma yönünde hatırı sayılır bir paya sahip olduğu gözükmektedir.

İdadinin açılmasına dair irade oluşmuş iken ve inşa edilmesi beklenen okul binası planları hazırlanmış olmasına rağmen devletin yaşadığı mali krizler nedeniyle bu projeye para aktarılamadığı ve okul açılmasına rağmen fiziki imkanlara uygun bir binanın tesis edilemediği görülmektedir. Bu sebeple Denizli İdadisi ilk olarak eski rüştiye binasının içerisinde, rüştiye ile birleşerek eğitim öğretim faaliyetlerine başlamış, yeni bina ise ancak 1915 yılına gelindiğinde inşa edilmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde okul, orta kısım ve lise kısmı olmak üzere bu özelliğini devam ettirmiştir. 1894 yılında çizilen ilk planda okulda iki oda yemekhane olarak tasarlanmıştır. Yemekhane bölümü, masada yemek yeme, çatal, kaşık ve bıçak kullanma kültürünün öğrencilere aşılması anlamına gelmektedir. Yine dersane olarak kullanılacak alanlar için çizimleri yapılan masa ve sıraların sipariş edilerek getirilmesi ve kullanılması, öğrencilerin bu kültürü evlerine taşınmasıyla birlikte evlerde mobilya kullanımı sürecinin hızlanmasını sağlayan bir gelişme olmuştur. Bu açıdan Denizli İdadisinin bölgedeki sosyokültürel ve sosyolojik değişime etki yaptığı söylenebilir.

1899 yılına gelindiğinde Sarayköy merkezli meydana gelen depremde zaten eski olan bina daha da hasara uğramıştır. Tamir ve tadilat için Maarif yardım hissesi adı altında yardım paraları toplanmıştır. Deprem her alanda tahribata yol açmış fakat tahribatın giderilmesi için öncelik eğitim alanına tanınmıştır. Merkezin ve yerel yönetimin çalışmaları bu noktada sınırlı kalmıştır.

1893-1894 ile 1908-1909 eğitim-öğretim yılları arasında idadide okutulan dersler ve öğretmen kadrosu hususunda öncelikle Fransızca, Cebir, Usul-ı İnşa ve Kitabet gibi derslere okul müdürlerinin girmiş olduğunu görmekteyiz. İdadi yöneticilerinin ve diğer bazı öğretmenlerin farklı derslere girmesi durumunun iki nedenden kaynaklandığı düşünülebilir: Birincisi İdadi müdürlerinin iyi eğitim almış olmalarıdır ki okulun en uzun süre görev yapan müdürü Ali Rıza Efendi Mekteb-i Mülkiye-i Şahane mezunu olması bu fikri güçlendirmektedir. İkincisi ülke genelinde öğretmen yoksunluğu yaşanması durumudur. Nitekim 19.yüzyılda Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde öğretmen yetersizliği yaşadığı bilinmektedir.

Öte yandan öğretmen tayinlerinin sebepleri 4 maddede incelenmiştir. İlk olarak liyakata dikkat edildiği göze çarpmaktadır. Örneğin; Resim öğretmeni Ahmet Refik Efendi'den resim numunesi istenmiş ve beğenilmediği için memuriyeti tasdiklenmemiştir. Yerine İbrahim Efendi'nin ilgili bransa tayini kararlaştırılmıştır. Ayrıca Malumat-ı Fenniye, Coğrafya, Hendese, İnşa ve kitabet gibi derslere girecek olan öğretmenlerin Mekteb-i Aliye (yüksekokul) mezunlarından olması şartı aranmıştır. İkinci olarak öğretmenlerin -müdür ve muavinlik kadroları da dahil olmak üzere- farklı bir okula tayinleri durumunda kendilerinden geriye kalan derslere farklı bir öğretmen tayin edilmiştir. Üçüncü olarak öğretmenlerin, kaymakamlık, mutasarrıflık memuriyeti gibi farklı bir memuriyet pozisyonuna geçişlerinden dolayı yine kendilerinden geriye kalan dersleri devam ettirecek öğretmenler tayin edilmiştir. Dördüncü ve son olarak herhangi bir sebepten dolayı hali hazırda görevine devam etmekte olan bir öğretmenin istifa etmesi durumunda yerine başka bir öğretmen tayin edilmiştir.

Öğretmen kadrosunda genellikle öğretmenlerin Müslüman ve erkek olduğu görülse de eğer alanında yeterli ise bazı yıllar gayrimüslim öğretmenlerin de görev yaptığı görülmektedir. Kadın öğretmenler ise daha çok inas (kız) rüştiyelerinde görevlendirilmişlerdir.

Dönemin, dolayısıyla Denizli İdadisinde yabancı dil eğitimi Fransızcadır. Fransa ile ilişkilerin yoğun olması, modernleşme sürecinde Fransız modernleşmesinden etkilenilmesi, Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin çoğunlukla bu ülkeye gitmesi, Fransız Devleti'nin Osmanlı topraklarında en fazla yatırım yapan ülke olması -diğer idadilerde olduğu gibi- Denizli İdadisinde de yabancı dilin Fransızca olmasını sağlayan nedenler arasında olmalıdır.

Öğretmenlerin ders ücretlendirmeleri genellikle birkaç dersten oluşan ders grubunun ücretlendirilmesi yönündedir. Yani dersler fen-matematik, yazı-dil-sosyal dersler olarak gruplandırılmıştır. Bu şekilde gruplandırılan derslerin arasında en yüksek ücret 690 kuruşla Fransızca, Malumat-ı Ziraiyye ve Hıfzı'ssihha derslerinin yer aldığı ders grubudur. En düşük ücretlendirme ise 110 kuruş olup 5.ve 6. Sınıf coğrafya dersleri için yapılmıştır. Bu dönemde bir sancak mutasarrıfının 20.000 kuruş, bir doktorun 1.000 kuruş, vasıfsız bir işçinin günlük 7.5 kuruş yevmiye ile aylık 225 kuruş, vasıflı bir işçinin ise günlük 9.5 kuruş yevmiye ile aylık 285 kuruşu bulan maaşları göz önünde bulundurulduğunda öğretmen maaşlarının düşük maaşlı devlet memuru kategorisinde bulunduğu çıkarımı yapılabilir.

İdadinin öğrenci durumu değerlendirildiğinde; 1894-1895 ile 1908-1909 eğitim-öğretim yılları arasındaki sayısal verilere Aydın vilayeti sâlnâmeleri ve maarif sâlnâmelerinden ulaşmaktayız. Buna göre; 1894-1895 eğitim- öğretim yılında kişi sayısı 120 iken 1899-1900 eğitim-öğretim yılında bu sayı 54'e düşmüştür. Yaşanan bu düşüşte 1899 yılında meydana gelen depremin etkisi olduğu kuvvetle muhtemeldir. 1908-1909 eğitim-öğretim yılına doğru ise öğrenci sayısı kademeli olarak artış göstermiştir. Bu tarihten 1926 yılına değin öğrenci sayısı ile ilgili mevcut bilgi bulunmamaktadır. 1926-1935 yılları arasında tutulmuş öğrenci künye defterlerine göre yaklaşık olarak öğrenci sayısının

en yüksek olduğu yıllar 1932 ve 1935 yıllarıdır. En düşük kayıtlar ise 1926 yılına aittir. Erkek öğrenci sayısı genel olarak kız öğrenci sayısından fazla olsa da künye defterlerinden anlaşıldığı üzere 1935 yılına değin ve daha sonraki dönemlerde hem toplam öğrenci sayısı hem de kız öğrenci sayısı artmaya devam etmiştir. Bu verilere dayanarak Denizli İdadisi Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni şekillenmeye başlayan eğitim alanında güzel bir profil oluşturmaktadır diyebiliriz.

Künye defterlerinde öğrencilerin hangi mekteplerden okula giriş yaptığı noktasında ulaşılan bilgiler ışığında, Denizli İdadisinin yurt genelinde pek çok farklı il ve ilçelerde yaşayan aileler ve öğrenciler tarafından tercih edilen başarılı bir okul olduğu izlenimini vermektedir. Nitekim Denizli valisi, belediye başkanı, mülkiye kaymakamlarının da çocuklarını Denizli İdadisinde okutmuş olmaları bu görüşü desteklemektedir.

Öğrenciler arasında orta kısmı başarı ile tamamlayanlara şهادetname, lise kısmını başarı ile tamamlayanlara lise bitirme diploması verilmiştir. Başarısızlık gösteren öğrencilere ise tasdikname belgesi verilmiştir. Künye defterleri mülahazalar (açıklamalar) kısmı incelendiğinde, öğrencilerin başarılı ya da başarısız olma durumlarının haricinde okuldan ayrılışlarının farklı nedenlerinin de olduğu tespit edilmiştir. Buna göre öğrencilerin okuldan ayrılış sebepleri arasında; özellikle velisi memur olan öğrencilerin, babalarının mesleklerinden kaynaklanan tayin durumundan şehir değiştirmek zorunda kalmaları ve bu yüzden eğitimlerine farklı bir okulda devam etmeleri durumu, disiplin sorunlarından dolayı okul ile ilişkin kesilmesi, öğrenimine devam eden öğrencinin hastalıktan dolayı tebdil-i hava için memleketine veya tedavi için ayrılma durumu, devamsızlık, ölüm, medeni hal değişikliği gibi nedenler gösterilebilir.

İdadinin orta kısmından mezun olan öğrenciler genellikle idadinin lise kısmına geçiş yapmıştır. Farklı bir liseye gitme durumunda ise; İzmir Erkek Lisesi, Bursa Askeri Lisesi, Kuleli Lisesi, Haydarpaşa Lisesi, Afyon Karahisar Lisesi ve İzmir Kız Öğretmen Okulu en çok tercih edilen okullar arasındadır. Lise bölümünden mezun olan bazı öğrencilerin ise yükseköğrenim için gittikleri üniversiteler arasında en fazla tercih edilenler; Ankara Hukuk Fakültesi, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi, Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü, Gazi Terbiye Enstitüsü, Yüksek Öğretmen Okulu, Siyasal Bilgiler Fakültesi ve İstanbul İktisat Fakültesi olmuştur.

Bu bilgiler ışığında idadiden mezun olarak yükseköğrenimine bu okullarda devam öğrencilerin mezun olduklarını ve iş hayatına atıldıklarını kabul ettiğimiz takdirde Denizli İdadisinin, Türkiye Cumhuriyeti'nin gelişmesi ve kalkınmasında önemli hizmetleri olduğu görüşü savunulabilir. Bu açıdan Denizli İdadisi, gerek Osmanlı döneminde gerekse Cumhuriyet döneminde bünyesinde yetiştirdiği ve daha sonraki eğitim hayatlarında da başarılı olan öğrencileriyle, ülkemizin kalkınması yönünde vermiş olduğu hizmetlerin devamlılığı açısından kendilerinden sonraki genç nesle olumlu örnek olmuşlardır.

BİBLİYOGRAFYA

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.),

BOA., *DH. MKT.*, 2372/67, 13 Ra. 1318

BOA., *DH. MKT.*, 2391/89, 23 R.1318

BOA., *DH.MKT.*, 2403/25, 21 Ca.1318

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT.),

BOA., *MF.MKT.*, 151/51, 21.Ra.1310.

BOA., *MF.MKT.*, 304/40, 19 Ş.1313.

BOA., *MF.MKT.*, 237/34, 23 Ca.1312.

BOA., *MF.MKT.*, 480/46,18 Ş.1317.

BOA., *MF.MKT.*, 479/3, 29 B. 1317.

BOA., *MF.MKT.*, 382/54, 20 Ş.1315.

BOA., *MF.MKT.*, 496/6, 16.Za.1317.

BOA., *MF.MKT.*, 540/53, 25.Ş.1318.

BOA., *MF.MKT.*, 933/50, 14.R.1324.

BOA, *MF.MKT*, 193/10, 15.B.1311.

BOA, *MF.MKT*, 266/56, 08.Z.1312.

BOA, *MF.MKT*.358/3, 16.M.1315.

BOA, *MF.MKT*, 192/75, 07.B.1311.

BOA, *MF.MKT*, 202/42, 20.L.1311.

BOA, *MF.MKT*, 752/49, 17.N.1321.

BOA, *MF.MKT*, 529/38, 14.C.1318.

BOA, *MF.MKT*, 494/6, 16.Za.1317.

BOA, *MF.MKT*, 839/18, 09.M.1323.

BOA, MF.MKT, 947/79, 24.C.1324.

II. Sâlnameler

Sâlname-i Vilayet-i Aydın (SVA):

1311, Def' a 1.

1312, Def' a 2.

1313, Def' a 3.

1314, Def' a 4.

1315, Def' a 5.

1316, Def' a 6.

1317, Def' a 7.

1319, Def' a 8.

1320, Def' a 9.

1321, Def' a 10.

1323, Def' a 11.

1326, Def' a 12.

Sâlnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (SNMU):

1316, Def' a 1.

1317, Def' a 2.

1318, Def' a 3.

1319, Def' a 4.

1321, Def' a 6.

III. Denizli Lisesi Arşivi Künye Defterleri

Denizli Lisesi Arşivi, *1927-28 Öğrenci Künye Defteri*.

Denizli Lisesi Arşivi, *Eski Künye 1-198*.

Denizli Lisesi Arşivi, *Eski Künye 199-395*.

Denizli Lisesi Arşivi, *Eski Künye 795-992*.

Denizli Lisesi Arşivi, *Eski Künye 993-1190*.

IV. Seyahatnameler

Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Çev: A. Sait Aykut, İstanbul 2017.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi C.VII*, Çev: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff.

Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, C.IX, Hazırlayanlar; Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, İstanbul 2005.

V. Araştırmalar

AKÇA, Fahri Akçakoca, *Küçük Denizli Tarihi (Yunanlılardan, Osmanlılara-1434 M.832 H.- Kadar)*, Denizli 1945.

AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 2009.

ALKAN, Mehmet Ö., “İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim”, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si*, (Der. Kemal H. Karpat).

BAŞGÖZ, İlhan, *Türkiye’nin Eğitim Çıkması ve Atatürk*, Ankara 1995.

BAYKARA, Tuncer, *Selçuklular ve Beylikler Çağında Denizli 1070- 1520*, İstanbul, 2007.

ÇAVUŞOĞLU, Semiramis, “Kadızedeliler”, *İslam Ansiklopedisi C.24*.

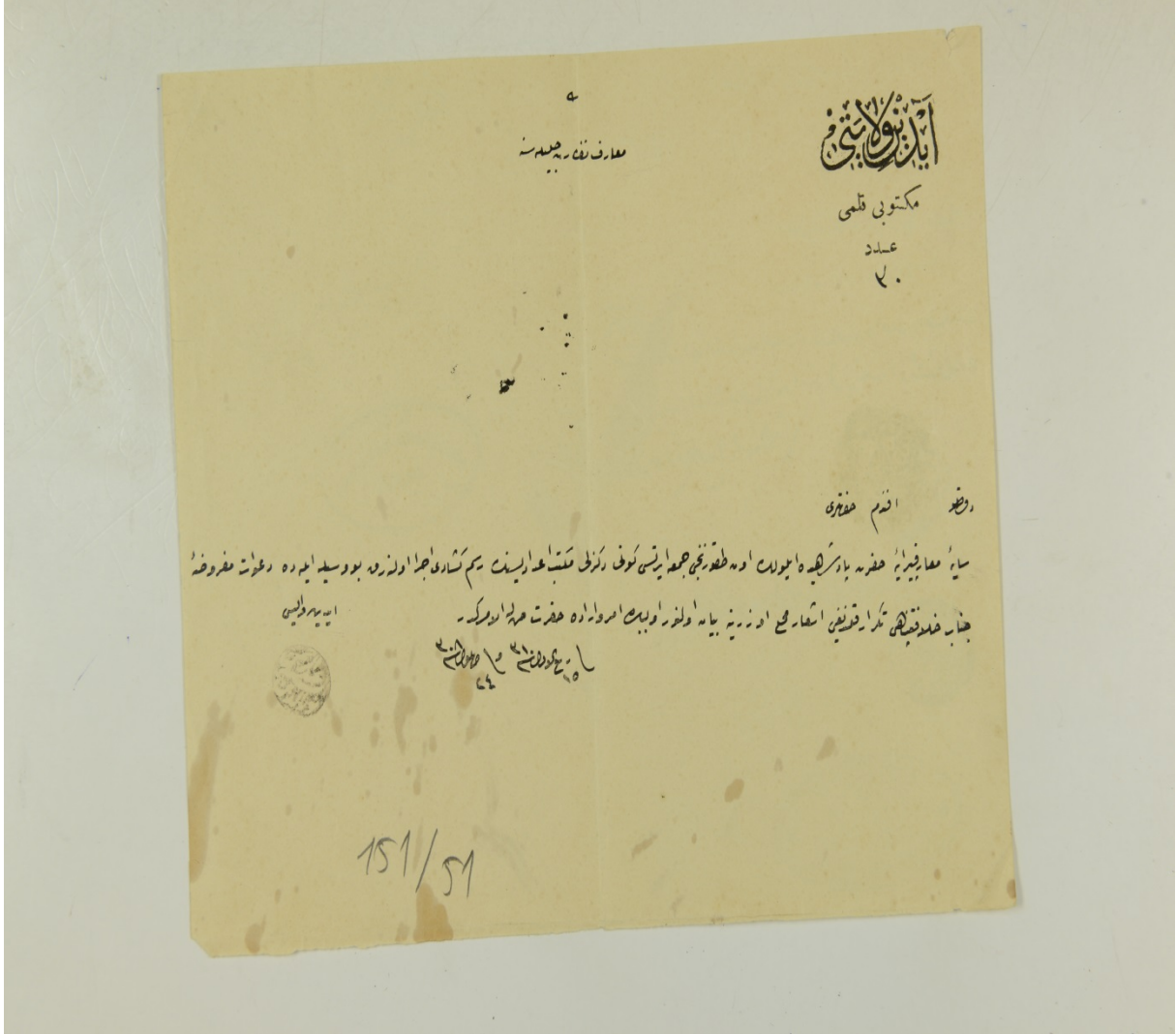
DARKOT, Besim, “Denizli”, *İslam Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul, 1988.

- ERGİN, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul, 1977.
- ERGÜN, Mustafa, “Batılılaşma Dönemi Osmanlı Eğitim Sisteminin Gelişimine Mukayeseli Bir Bakış”, *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri*, Der: Hidayet Yavuz Nuhoglu, İstanbul 2001.
- ERGÜN, Mustafa, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara, 1996.
- FORTNA, Benjamin C., *Mekteb-i Hümayun*, (Çev. Pelin Sıral), İstanbul 2005.
- GÖKÇE, Turan, XVI ve XVII. Yüzyıllarda Lazıkıyye (Denizli) Kazası, Ankara 2000.
- HALDUN, İbn-i, *Mukaddime C.II*, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, İstanbul,2009.
- HIZLI, Mefail, “Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1.Sayı*, Bursa 1987.
- İNALCIK, Halil, “Türkler (Osmanlılar)”, *İslam Ansiklopedisi*, C. XII/ II, İstanbul,1988.
- İNALCIK, Halil, Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar-IV (Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet), İstanbul 2016.
- KAFADAR, Osman, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Ankara 1997.
- KOÇER, Hasan Ali, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul 1991.
- KODAMAN, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, İstanbul 1980.
- Mithat Aydın, *Denizli’de Eğitim Osmanlı Dönemi*, Denizli, 2014.
- Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Zındıklar ve Mülhidler 15-17. Yüzyıllar*, İstanbul 2013.
- SARIÇELİK, Kerim, *Konya’da Modern Eğitim Kurumları*, Konya 2010.
- SOMEL, Selçuk Akşin, *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İstanbul 2010.
- ŞİMŞEK, Celal, *Laodikeia (Laodikeia ad Lycum)*, İstanbul 2007.
- UNAT, Faik Reşit, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara 1964.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 2011.

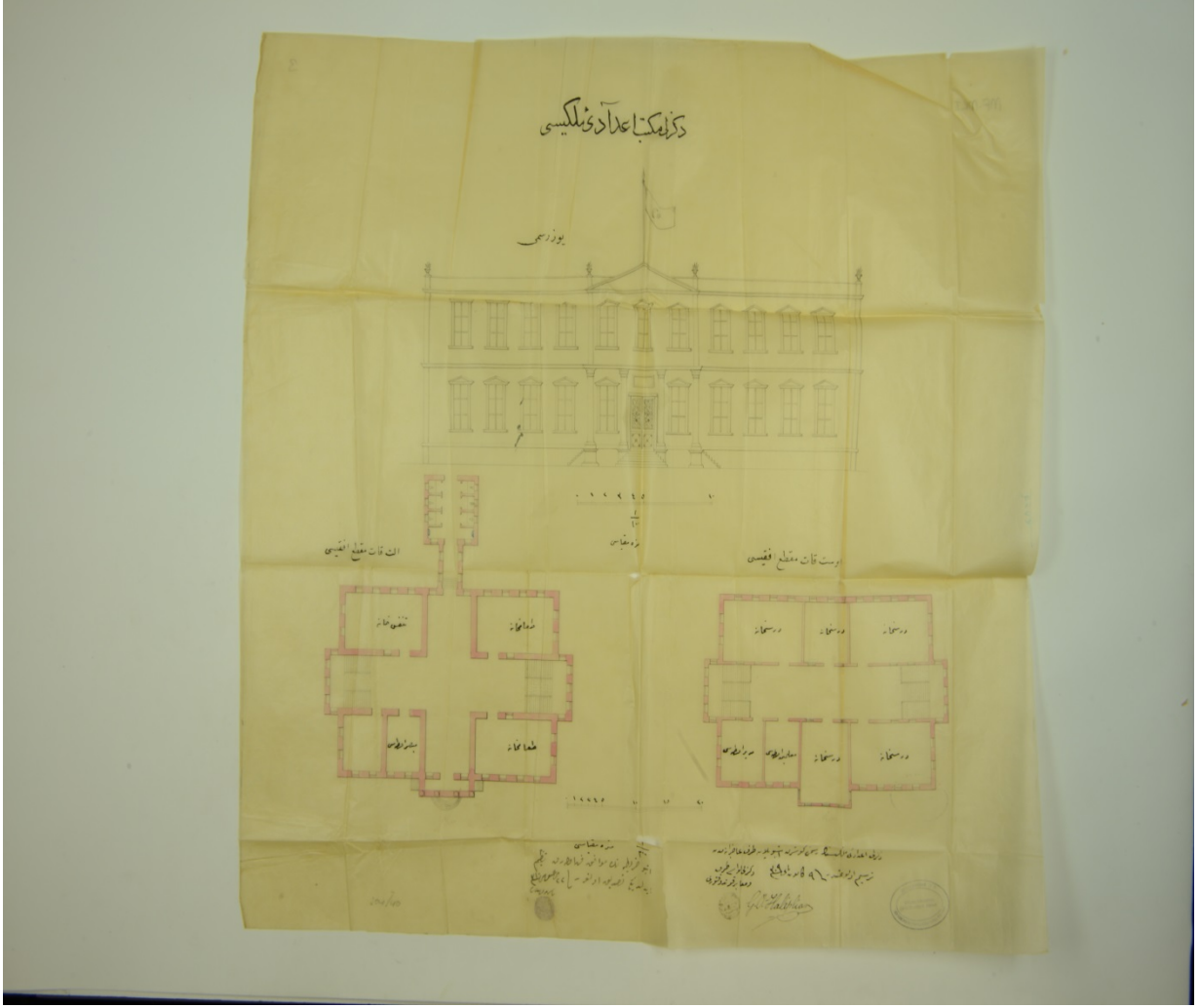
http://denizlilisesi.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/20/01/967315/icerikler/oncelki-mudurlerimiz_33321.html

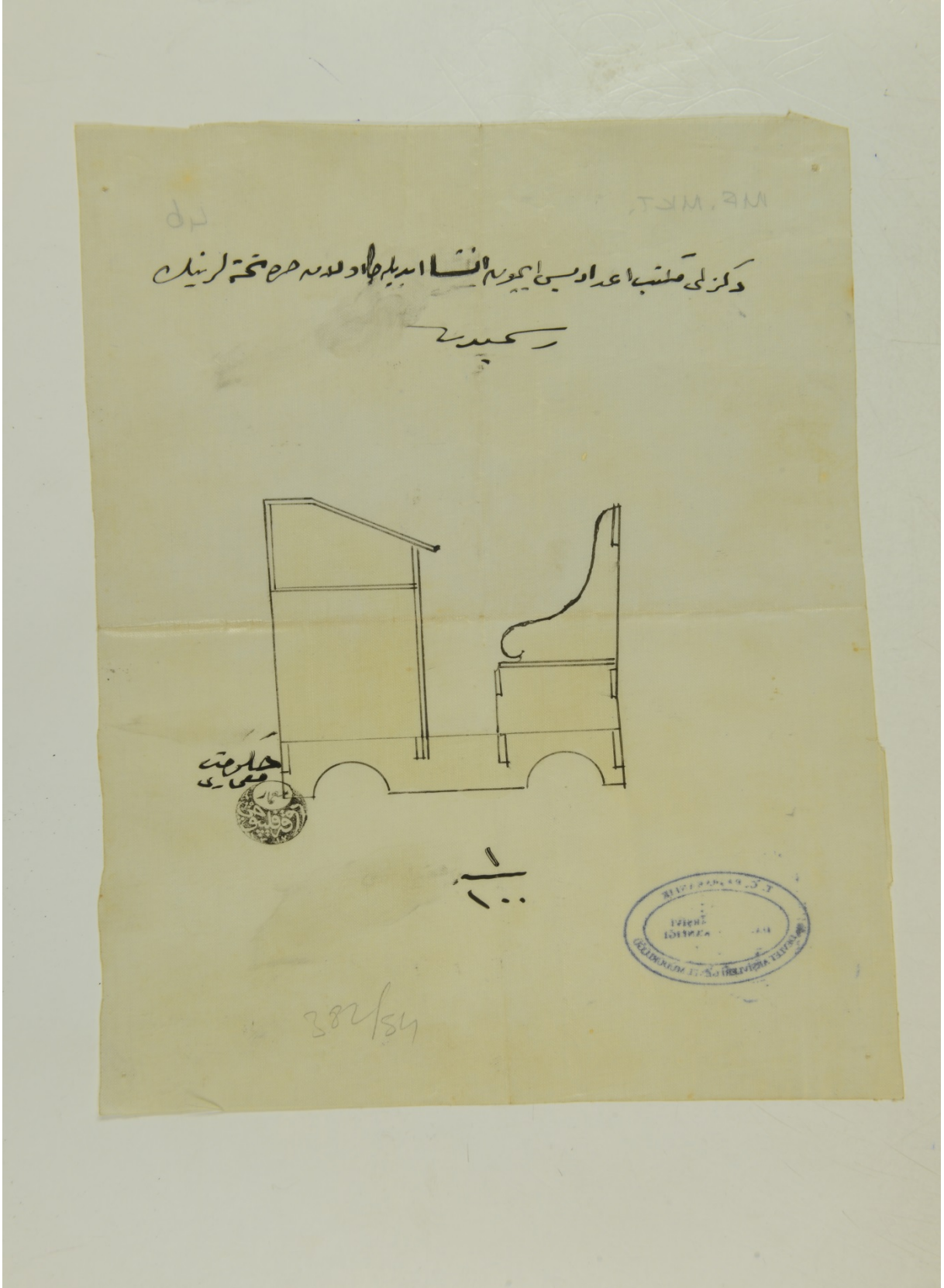
EKLER

EK 1: Eylül ayının on dokuzuncu günü Denizli Mektebi İdadisi'nin resmi açılışının yapıldığını gösteren belge. 24 Eylül 1308 (6 Ekim 1892)

EK 4: G.O. Haleplian tarafından 9 Kanun-ı Sani 1309 (21 Ocak 1894) tarihinde çizilmiş olan Denizli Mekteb-i İdadisi'nin planı.

EK 6: Depremden dolayı zarar gören Denizli Mekteb-i İdadisi'nin tamir için göndermiş olduğu keşifnamede yer alan sıranın resmi. “Denizli Mkteb-i İdadisi için inşa edilecek olan sıra tahtalarının resmidir.”

EK 8: Denizli Lisesi içerisinde oluşturulmuş müzede bulunan fotoğraf albümünden, Denizli Mekteb-i İdadisin yeni inşa edilen okul binasını gösteren resim.

EK 9: Denizli Mekteb-i İdadisi'nin bugünkü halini gösteren resim.

EK 10: Bugünkü haliyle Denizli Mekteb-i İdadisi.